

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

Kovács Marietta

**A FRAZEOLÓGIAI UNIVERZÁLÉK
FORDÍTÁSI ASPEKTUSAI ÉS ÜZENETKÖZVETÍTŐ SZEREPE
EURÓPAI UNIÓS KONTEXTUSBAN**

Nyelvtudományi Doktori Iskola

Vezetője: Dr. Bárdosi Vilmos CSc, egyetemi tanár

Fordítástudományi Doktori Program

Vezetője: Dr. Klaudy Kinga DSc, egyetemi tanár

A bizottság tagjai és tudományos fokozatuk:

Elnök: Dr. Klaudy Kinga DSc, egyetemi tanár

Bírálok: Dr. Albert Sándor CSc, egyetemi tanár

Dr. Náray-Szabó Márton PhD, egyetemi adjunktus

Tag: Dr. Barta Péter PhD, egyetemi docens

Titkár: Dr. Paksy Eszter PhD, a bizottság titkára

Póttagok: Dr. Kurián Ágnes PhD, nyugalmazott egyetemi docens

Dr. Seidl-Péché Olívia PhD, egyetemi adjunktus

Témavezető: Dr. Bárdosi Vilmos CSc, egyetemi tanár

Budapest, 2015

ADATLAP

a doktori értekezés nyilvánosságra hozatalához

I. A doktori értekezés adatai

A szerző neve: Kovács Marietta

MTMT-azonosító: 10037232

A doktori értekezés címe és alcíme: A frazeológiai univerzálék fordítási aspektusai és
üzenetközvetítő szerepe európai uniós kontextusban

DOI-azonosító: 10.15476/ELTE.2015.089

A doktori iskola neve: Nyelvtudományi Doktori Iskola

A doktori iskolán belüli doktori program neve: Fordítástudományi Doktori Program

A témavezető neve és tudományos fokozata: Dr. Bárdosi Vilmos CSc, egyetemi tanár

A témavezető munkahelye: intézetigazgató, tanszékvezető egyetemi tanár, Eötvös Loránd
Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Romanisztikai Intézet, Francia Tanszék (1088
Budapest, Múzeum körút 4/C)

II. Nyilatkozatok

1. A doktori értekezés szerzőjeként

a) hozzájárok, hogy a doktori fokozat megszerzését követően a doktori értekezésem és a
tézisek nyilvánosságra kerüljenek az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban. Felhatalmazom az
ELTE BTK Doktori és Tudományszervezési Hivatal ügyintézőjét, Manhercz Mónikát, hogy az
értekezést és a téziseket feltöltse az ELTE Digitális Intézményi Tudástárba, és ennek során
kitöltse a feltöltéshez szükséges nyilatkozatokat.

b) kérem, hogy a mellékelt kérelemben részletezett szabadalmi, illetőleg oltalmi bejelentés
közvetéleig a doktori értekezést ne bocsássák nyilvánosságra az Egyetemi Könyvtárban és az
ELTE Digitális Intézményi Tudástárban;

c) kérem, hogy a nemzetbiztonsági okból minősített adatot tartalmazó doktori értekezést a
minősítés (dátum)-ig tartó időtartama alatt ne bocsássák nyilvánosságra az Egyetemi
Könyvtárban és az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban;

d) kérem, hogy a mű kiadására vonatkozó mellékelt kiadó szerződésre tekintettel a doktori
értekezést a könyv megjelenéséig ne bocsássák nyilvánosságra az Egyetemi Könyvtárban, és az
ELTE Digitális Intézményi Tudástárban csak a könyv bibliográfiai adatait tegyék közzé. Ha a
könyv a fokozatszerzést követően egy évig nem jelenik meg, hozzájárlok, hogy a doktori
értekezésem és a tézisek nyilvánosságra kerüljenek az Egyetemi Könyvtárban és az ELTE
Digitális Intézményi Tudástárban.

2. A doktori értekezés szerzőjeként kijelentem, hogy

a) az ELTE Digitális Intézményi Tudástárba feltöltendő doktori értekezés és a tézisek saját
eredeti, önálló szellemi munkám és legjobb tudomásom szerint nem sértem vele senki szerzői
jogait;

b) a doktori értekezés és a tézisek nyomtatott változatai és az elektronikus adathordozón
benyújtott tartalmak (szöveg és ábrák) mindenben megegyeznek.

3. A doktori értekezés szerzőjeként hozzájárlok a doktori értekezés és a tézisek szövegének Plágiumkereső adatbázisba helyezéséhez és plágiumellenőrző vizsgálatok lefuttatásához.

Kelt: Budapesten, 2015. május 26-án

Kovács Marietta

EREDETISÉGI NYILATKOZAT

Alulírott Kovács Marietta, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskolájának hallgatója büntetőjogi felelősségem tudatában kijelentem, hogy *A frazeológiai univerzálék fordítási aspektusai és üzenetközvetítő szerepe európai uniós kontextusban* című PhD-értekezés saját szellemi munkám, azt a tudományetikai normáknak megfelelően készítettem, az abban hivatkozott szakirodalom felhasználása a forráskezelés szabályai szerint történt. Kijelentem továbbá, hogy a disszertációt kizárólag a fenti egyetemhez nyújtom be.

STATEMENT OF AUTHORSHIP

I, the undersigned Marietta Kovács, student of the Doctoral School of Linguistics of ELTE University hereby declare under penalty of perjury that my PhD dissertation on *The Translation and the Message Transmission Aspects of the European Phraseological Universals in European Union Context* is my own intellectual product, based partly on original research and partly on the relevant literature with due acknowledgement as is required by scientific ethics. Furthermore, I declare that I submit my dissertation only to the university mentioned above.

Budapest, 2015. május 26.

Tartalomjegyzék

| | |
|---|-----------|
| 1. Bevezetés | 7 |
| 1.1. Az értekezés témája és relevanciája | 8 |
| 1.2. Az értekezés célkitűzései és a kutatás módszere | 11 |
| 1.3. A kutatási korpusz | 12 |
| 1.4. A kutatás és a frazémagyűjtés módszere | 13 |
| 1.5. Az értekezés kutatási kérdései és hipotézisei | 14 |
| 1.6. Az értekezés felépítése | 16 |
| 1.7. Kutatási segédanyagok | 18 |
| 1.7.1. Frazeológiai szólás- és közmondásszótárak és szakirodalom | 18 |
| 1.7.2. Fordításelméleti, fordításdítástudományi szakirodalom | 18 |
| 1.7.3. Kognitív metaforaelméleti szakirodalom | 18 |
| 1.7.4. Nyelvészeti tanulmányok, tanulmánykötetek | 18 |
| 1.7.5. Elektronikus szótárak | 19 |
| 2. Elméleti háttér: nyelvi közvetítés a világhépen alapuló konceptualizáció tükrében | 20 |
| 2.1. Kommunikáció és nyelvi közvetítés | 21 |
| 2.1.1. A frazéma, mint a meggyőzés eszköze a politika világában | 23 |
| 2.1.2. A kommunikatív kompetencia és a kommunikációs kontextus | 25 |
| 2.1.3. Interkulturalitás versus transzkulturalitás | 27 |
| 2.2. A valóság konceptualizációja | 30 |
| 2.2.1. A nyelvi és kulturális relativizmus | 30 |
| 2.2.2. A világhép, a világ nyelvi, tudományos és kultúrhépe | 31 |
| 2.2.3. A kognitív szemantika, a konceptualizáció és a jelentés | 33 |
| 2.3. Az optimális relevancia és kommunikációs hatékonyság | 35 |
| 2.4. Összefoglalás | 37 |
| 3. A fordítástudomány számára releváns frazeológiai fogalmak és azok természete | 38 |
| 3.1. A frazéma fogalma és természete pszicholingvisztikai megközelítésből | 38 |
| 3.1.1. A mentális lexikon fogalma | 39 |
| 3.1.2. A szemantikai háló fogalma | 39 |
| 3.1.3. A mentális kép fogalma | 41 |
| 3.1.4. Az idiomatikus szókapcsolatok interpretációja a mentális lexikonban történő reprezentációjuk alapján | 42 |
| 3.2. A frazéma fogalma és természete frazeológiai megközelítésből | 44 |
| 3.2.1. A frazéma meghatározása és jellemzői | 44 |
| 3.2.2. A frazémák elnevezése és osztályozása | 46 |

| | |
|---|-----------|
| 3.2.3. A frazeológiai univerzálé fogalma és jellemzői | 49 |
| 3.2.4. A frazeológiai univerzálék tipologizálása | 51 |
| 3.3. A frazéma fogalma és természete stilisztikai és kognitív szemantikai megközelítésből | 56 |
| 3.3.1. A frazéma és a szóképek viszonya | 56 |
| 3.3.2. A frazémák fogalmi motivációja | 58 |
| 3.3.3. A fogalmi metafora és a fogalmi tartomány | 59 |
| 3.4. Összefoglalás és a frazéma traduktológiai megfeleltetése | 60 |
| 4. Jelen értekezés metodológiai előzményei | 62 |
| 4.1. A frazémák interpretációja pszicholingvisztikai megközelítésből | 62 |
| 4.2. A frazémák kontrasztív elemzése frazeológiai és fordítástudományi megközelítésből | 64 |
| 4.2.1. A fordítói döntést befolyásoló tényezők | 64 |
| 4.2.2. Fordítási ekvivalencia és kontrasztív nyelvészet | 65 |
| 4.2.3. A frazémák vizsgálata frazeológiai megközelítésből | 70 |
| 4.2.4. A frazémák vizsgálata fordítástudományi megközelítésből | 73 |
| 4.3. Frazeológiai konceptualizáció kognitív szemantikai megközelítésből | 78 |
| 4.3.1. A metaforák kognitív megközelítése | 78 |
| 4.3.2. A metaforák kognitív funkciója | 79 |
| 4.4. Összefoglalás és a kutatási igény | 80 |
| 5. Az elvégzett kutatás bemutatása | 82 |
| 5.1. Az Európai Parlament és a fordítás | 82 |
| 5.1.1. A többnyelvűség elve az Európai Parlamentben | 83 |
| 5.1.2. A parlamenti szöveg mint szövegtípus | 84 |
| 5.1.3. Az európai parlamenti szövegek nyelvváltozata | 86 |
| 5.2. Az értekezés korpusza – kritériumok, keresési elvek, kategorizálás | 86 |
| 5.2.1. A frazémagyűjtemény – a korpusz összeállítása | 89 |
| 5.3. Az értekezésben alkalmazott kutatási módszerek | 90 |
| 5.3.1. Interjú az európai parlamenti fordításokról | 90 |
| 5.3.2. Felmérések az európai frazémák ismeretéről és interpretációjáról | 91 |
| 5.3.2.1. A felmérés célja és módszere | 91 |
| 5.3.2.2. A kérdőíves felmérés természete | 91 |
| 5.3.2.3. Kérdőíves vizsgálataim alanyai | 92 |
| 5.3.2.4. Pszichológiai tűréshatár | 93 |
| 5.3.2.5. A kérdőíves felmérések összeállításának szempontjai, a frazémák kiválasztása | 94 |
| 5.3.2.6. Az ötven frazéma bemutatása, előkészítése az elemzésekhez | 95 |
| 5.3.3. Nyelvi elem/kép, kognitív tartományok, szemantikai típusok | 103 |
| 5.3.4. A kérdőíves felmérések összeállítása | 111 |

| | |
|--|------------|
| 5.4. A frazémák elemzése: a megfeleltetések kontrasztív vizsgálatának előkészítése | 116 |
| 5.4.1. Frazeológiai fordítási univerzálék? | 117 |
| 5.4.2. Átváltási műveletek | 118 |
| 5.4.2.1. Kötelező és automatikus átváltási műveletek..... | 119 |
| 5.4.2.2. Teljes átalakítás | 121 |
| 5.5. Összefoglalás | 123 |
| 6. Elemzések és eredmények..... | 124 |
| 6.1. Az európai parlamenti fordítások..... | 124 |
| 6.1.1. Az interjú kérdéseire adott válaszok..... | 124 |
| 6.1.2. Az EP–szövegek célközönsége | 126 |
| 6.1.3. Az EP–fordítók kompetenciái..... | 126 |
| 6.1.4. A parlamenti szakpolitikai dokumentumok fordításának körülményei –eredeti és közvetítő nyelv..... | 128 |
| 6.1.5. Nyelvek közötti fordítói megoldások – kiindulási nyelv, célnyelvek..... | 131 |
| 6.2. A kérdőíves felmérések eredményei és elemzése | 132 |
| 6.2.1. Az elemzés módszere..... | 133 |
| 6.2.2. Az első kérdőíves vizsgálat kvantitatív és kvalitatív eredményei..... | 134 |
| 6.2.3. A második kérdőíves vizsgálat kvantitatív és kvalitatív eredményei | 136 |
| 6.3. A frazémák kontrasztív vizsgálatának eredményei és elemzése..... | 145 |
| 6.3.1. Az elemzés módszere..... | 145 |
| 6.3.2. A vizsgálat kvantitatív eredményei és elemzése..... | 145 |
| 6.3.3. A vizsgálat kvalitatív eredményei és elemzése | 146 |
| 6.3.3.1. Szerkezeti metaforák | 149 |
| 6.3.3.2. Ontológiai metaforák | 160 |
| 6.3.3.3. Orientációs metaforák | 167 |
| 6.3.3.4. Összefoglalás..... | 174 |
| 7. Összegzés, következtetések, kitekintés | 175 |
| 7.1. Összegzés és következtetések | 175 |
| 7.2. A kutatási kérdések megválaszolása és a hipotézisek bizonyítása | 176 |
| 7.3. Kitekintés..... | 178 |
| Irodalomjegyzék | 180 |
| Internetről letölthető irodalom | 185 |
| Internetről letölthető források | 186 |
| Függelék..... | 186 |
| Frazémagyűjtemény..... | 193 |

Ábrák és táblázatok jegyzéke

| | |
|---|-----|
| 1. ábra: Shannon-Weaver kommunikációelméleti modell fordítási aspektusa | 22 |
| 2. ábra: A jéghegy modell és a fordítási folyamat | 24 |
| 3. ábra: Hymes kommunikatív kompetencia modellje | 25 |
| 4. ábra: Interkulturalitás versus transzkulturalitás | 27 |
| 5. ábra: Collins és Quillian szemantikai memória elképzelése alapján | 40 |
| 6. ábra: A frazémák megfeleltetésének háromszög- és rombusz-modellje | 71 |
| 7. ábra: A franciák és a magyarok a frazémák tükrében | 144 |
| | |
| 1. táblázat : A sikeres kommunikációhoz szükséges közlés/célnyelvi megfelelő természete | 37 |
| 2. táblázat: A kötött szókapcsolatok elnevezései | 46 |
| 3. táblázat: 37 nyelvű európai idiómagyűjtemény | 52 |
| 4. táblázat: Az európai frazeológiai univerzálék csoportosítása | 54 |
| 5. táblázat: A korpusz frazémáinak csoportosítása | 54 |
| 6. táblázat: A frazéma különböző tudományágak szerinti jellemzése | 60 |
| 7. táblázat: A fordítói döntést befolyásoló tényezők | 65 |
| 8. táblázat: Az ötven francia frazéma eredete | 96 |
| 9. táblázat: Az ötven francia frazéma magyar megfeleltetésének eredete | 100 |
| 10. táblázat: A francia frazémákban aktivizálódó nyelvi elem/kép és a kapcsolódó kognitív tartományok | 105 |
| 11. táblázat: A magyar frazémákban aktivizálódó nyelvi elem/kép és a kapcsolódó kognitív tartományok | 107 |
| 12. táblázat: Gyakori forrás- és céltartományok | 111 |
| 13. táblázat: Az első felmérés 20 frazeológiai egysége | 112 |
| 14. táblázat: A második felmérés 30 frazeológiai egysége | 114 |
| 15. táblázat: Az első kérdőíves felmérés jelentésmagyarázatai | 134 |
| 16. táblázat: Résztevők száma nem, korcsoport és nemzeti hovatartozás szerint | 136 |
| 17. táblázat: Frazémák ismerete nemzetek szerint/1. feladat | 137 |
| 18. táblázat: Frazémák ismerete nemzetek szerint/2. feladat | 138 |
| 19. táblázat: Frazémák ismerete nemzetek szerint/3. feladat | 139 |
| 20. táblázat: A francia és magyar frazémák interpretációja | 141 |
| 21. táblázat: Fordítói megfeleltetések százalékos aránya EN → FR és EN → HU irányban | 146 |
| | |
| 1. diagram: Az ötven frazéma ismerete | 140 |

1. Bevezetés

A xx. század 1970-es éveiben a nyelvészetben a hagyományos nyelvértelmezés jelentős változásokon ment át. A nyelv kutatók a nyelvet többé nem elvont formális rendszerként vizsgálták, hanem a közösségek által kialakított szabályok szerint, a társadalmi cselekvések megnyilvánulásmódjaként kezdték értelmezni.

Ezt megelőzően egy nyelv bemutatásakor kizárólag a grammatikáról beszéltek. A magyar nyelvet tárgyalva hangsúlyozták annak agglutináló mivoltát, számos főnévi esetrendszerét, a kétféle igeragozást, gazdag, ám meglehetősen cifra szóképzést. Alig említették azonban azokat a nyelvhez hozzátartozó kulturális üzeneteket, amelyek tagadhatatlanul jelentős mértékben járulnak hozzá egymás megértéséhez. Az 1980-as évekig a nyelvészeti kutatásokat az jellemezte, hogy elszigetelődtek a nyelvet beszélők szociokulturális környezetétől, és ez nem csak a magyar nyelvre volt igaz.

Szili (2006) kiemeli a szokásainkat, ízlésünket, gondolkodásmódunkat, amelyek rámutatnak viselkedésünk olyan verbális és nem verbális elemeire, amelyek nélkül a nyelvet beszélő vagy tanuló számára nem jöhet létre az otthonosság érzése, avagy – ahogy egy francia anyanyelvi beszélő fogalmazna –, a *se sentir à l'aise*. Az esetleges félreértések, negatív sztereotípiák kialakulásának megelőzése érdekében egy nép nyelvét nem érdemes tárgyalni a tőle elválaszthatatlanul kapcsolódó kultúrája nélkül.

A kultúra fogalmával legtöbbször talán az antropológusok foglalkoztak, a témáról számos tanulmány született. Neidermüller (1999) a fogalmat a következőképpen foglalja össze: a kultúra a tudás és a társadalmi praxis közös produktuma, amelynek segítségével valamely csoport vagy társadalom a világra irányuló közös percepciók mintákat és értelmezési kereteket alakít ki, amelyek tükrözik az adott csoport társadalmi és történeti tapasztalatait, és reflektálnak is azokra.

Kramsch (1998) kutatásai tükrözik, hogy a nyelv és a kultúra viszonyának feltárása az 1980-as évektől már nem csak a nyelvi formákban kimutatható kulturális jegyekre korlátozódik, rámutat a nyelv használatában fellelhető sajátosságokra is. Kramsch a nyelvet a kulturális valóság szimbólumaként, kifejezőjeként, illetve megtestesítőjeként értelmezi.

A nyelvi-kulturális különbségek legnyilvánvalóbban a szókincsben mutatkoznak meg. A szókincs összetett egységeit, legegyszerűbben állandósult szókapcsolatait, a nyelvtudományban leggyakrabban frazeologizmusként emlegetett egységeket Szili (2006) úgy jellemzi, hogy „a frazeologizmusok minden nyelv esetében a nép gondolkodásába, lelkébe való mélyebb bepillantás eszközei” Szili (2006: 36).

Egy nép, kulturális közösség nyelvi tárházában az otthonosság érzetét a számos nyelvi egység közül a kulturális üzenetekben bővelkedő, a nyelvben mélyen gyökerező kulturálisan kötött állandósult szókapcsolatok (például közmondások, szólások, szállóigék) ismerete és használata kelti. Ezek azok a nyelvi elemek, amelyek egy nép hagyományairól, szokásairól, gondolkodásmódjáról a legtöbb releváns információt tartalmazzák.

1.1. Az értekezés témája és relevanciája

Mielőtt rátérnék az értekezés témájára és relevanciájára, röviden vázolom a *frazéma* (fr. *phrasème*) fogalmának meghatározását.

Bárdosi (2010a: 7–8) a *Francia-magyar tematikus szólásszótár* című művének előszavában az emberi nyelv kreativitásáról ír, amely abban nyilvánul meg, hogy egy kommunikációs helyzetben a résztvevők képesek olyan szövegeket alkotni, amelyeket azelőtt még soha senki nem fogalmazott meg. Ezek ezért alkalomszerű, kontextus- és szituációfüggő elemek, amelyeket produkálunk.

A közlésfolyamat másik fontos kommunikációs elemeinek csoportjai ezzel szemben olyan kötött nyelvi struktúrából álló kész egységek, amelyeket az adott kommunikációs helyzetben rutinszerűen előhívunk, automatikusan alkalmazunk, azaz reprodukálunk. Ezek két vagy több szóból álló, állandósult szókapcsolatok, amelyek tagjai között nyelvtani viszony van, szerepük azonban nem nyelvtani, sokkal inkább képzetkeltő. Funkciójuk rendszerint kultúrtörténetileg meghatározott nyomatékosítás, hangulati árnyalás. Jelentőségük a közlésfolyamatban abban rejlik, hogy gazdaságos módon, hatékonyan tudnak információt közvetíteni. Nyelvi struktúrájukat tekintve elemeik sorrendje és morfológiai alkata nagyrészt kötött, az összeforrottság különböző foka jellemző rájuk. A szemantikailag és szintaktikailag lazább szókapcsolatoktól (pl. terpeszkedő igei szerkezetek – ‘győzelmet arat’ (fr. *remporter une victoire*), a teljesen kötött szókapcsolatok (pl. közmondások – ‘Nyugtával dicsérd a napot!’ (fr. *Tel qui rit vendredi, dimanche pleurera.*) felé haladva e struktúrák széles skálán sorakoztathatók fel.

A nyelvtudománynak az az ága, amely ezeket a szemantikailag és szintaktikailag különböző mértékben kötött egységeket vizsgálja, a görög *phraszisz* (mondás, kifejezés) és *logosz* (szó) szavak összeállításával elnevezett tudományterület, a *frazológia*.

A frazeológiai vizsgálatok tárgyát képező nyelvi struktúrákat pedig állandósult szókapcsolatoknak, idiómáknak, idiomatizmusoknak, frazeologizmusoknak, frazeológiai egységeknek, frazémáknak, stb. nevezzük. A frazémák meghatározásával, elnevezésével, csoportosításával, jellemzőivel, fordítási aspektusaival részletesen a dolgozat harmadik fejezete foglalkozik.

A frazeológia kutatói **frazeológiai univerzáléknak** nevezik azokat a frazémákat, amelyek egy meghatározott népcsoport közös felfogását, gondolatmenetét, világképét tükrözik, és adott népcsoportra vonatkoztatva univerzálisként értelmezhetők. Értekezésem tárgya az európai közös kultúra frazémái, ezért ahogy az a dolgozat címében is látható, a vizsgált frazémákat összefoglalóan frazeológiai univerzáléknak nevezem.

E rövid bevezető után, áttérek az értekezés témájának részleteire és az értekezés relevanciájára. A fordítástudomány és a frazeológia kutatói egyaránt foglalkoznak frazémák gyűjtésével, rendszerezésével, vizsgálatával. Az elemzések leggyakrabban két nyelv frazémáit, frazeológiáját hasonlítják össze. Az egyre bővülő Európai Unióban az uniós szövegalkotás és fordítás egy új szövegtípus, az **euro-adminisztrációs** szövegek (vö. Klaudy 2001) megjelenését eredményezte, amelyek vizsgálata a tudomány és a gyakorlat számára is releváns eredményekkel szolgálhat. Ismereteim szerint frazeológiai és fordítástudományi megközelítésből párhuzamos korpuszon történő frazémaelemzésről azonban uniós vonatkozásban kevés írás született.

Annak ellenére, hogy az európai uniós szövegek bővelkednek állandósult szókapcsolatokban, és az uniós kontextus kiváló alapot szolgáltat ezen egységek vizsgálatára, egy-két kivételtől eltekintve (pl. Gréciano 2000), idáig sem a fordítástudomány, sem a frazeológia nem fedezte fel e területet ilyen jellegű kutatások számára.

Az értekezés relevanciáját az adja, hogy e két tudományterület eredményeinek integrálása révén nemcsak az elméleti keretek bővülnének új aspektusokkal, hanem a fordítók és tolmácsok munkájában, a gyakorlatban is alkalmazhatók lennének az eredmények, valamint a tolmács- és fordítóképzések számára is hasznosítható ismeretanyag születne. A frazémák fordítását és tanítását ugyanis nagyban megnehezíti az a tény, hogy nincs igazán olyan, a fordítástudományi és frazeológiai aspektusokat egyszerre figyelembe vevő egységes elméleti keret, amelyre támaszkodni lehetne. Még kevesebb azon munkák száma, amelyek európai uniós kontextusban, párhuzamos korpuszok többnyelvű, összehasonlító elemzésén alapulnának. Mindamellet a fordító- és tolmácsképzéseknek a tagállamok csatlakozása után szükségszerűen még inkább e kontextusra kellene összpontosítaniuk.

Gyakorló fordítóként és tolmácsként továbbá évek óta azt tapasztalom, hogy az üzenetet gyakran a frazeologizmusok rejtik magukban. Ez kiválóan megfigyelhető többek között az európai uniós felszólalásokban.

E megfigyelések és tapasztalatok fordították figyelmemet arra, hogy a frazémák fordításán belül azok üzenetközvetítő szerepét vizsgáljam európai uniós kontextusban.

Értekezésem témája az üzeneteket rejtő frazémák kontrasztív elemzése párhuzamos korpuszon, francia-angol-magyar vonatkozásban. A kutatás korpusza az Európai Parlament honlapjáról (<http://www.europarl.europa.eu>) gyűjtött 100 francia-angol-magyar, azaz összesen 300 frazeológiai egység, amelyeket az értekezés függeléke tartalmaz. A dolgozatban ebből negyven frazeológiai egységet elemzek részletesen, 3 nyelven, párhuzamos korpuszon. Az összegyűjtött 300 frazéma kvantitatív eredményeit, a negyven frazéma kvalitatív elemzése mellett, a dolgozat hatodik fejezetében mutatom be.

Ahhoz, hogy az azonos frazémák háromnyelvű összehasonlításáról átfogó képet kapjak, a frazeológiai és fordítástudományi megközelítésen kívül annak kognitív szemantikai vonatkozásaira is kitérek az interkulturális kommunikáció és a pszicholingvisztika eredményeit is felhasználva. Vizsgálataim kiindulópontjai francia és magyar egységek. A dolgozatban a metanyelvi elemeket, példákat – ahogy az már a bevezetésben is látható –, többségében szintén e két nyelven adom meg. Az angol megfelelőket azért vizsgálom, mert az Európai Parlamentben a beadványok döntő többsége ezen a nyelven születik (ld. 6. fejezet). Ebből kiindulva jelen kutatásban a hatodik fejezetben található negyven frazeológiai egység részletes elemzésénél az angol megfelelőnek elsősorban a nyelvi közvetítő szerepét vizsgálom.

Megjegyzendő továbbá, hogy jelen vizsgálatban az európai uniós fordítások sokrétűségéből adódóan valójában nem beszélhetünk forrásnyelvről és célnyelvről, csak nyelvek közötti fordítói megoldásokról, Klaudy (2007) terminusával élve **megfeleltetésekről**. Annak alapján azonban, hogy az angol nyelv az Európai Unió első számú **közvetítő nyelve** (ld. 6.1.3. alfejezet), a kvantitatív elemzés során az általam vizsgált szövegek ezen változatát nevezem meg forrásnyelvi szöveggént.

Értekezésemben konkrét kifejezéseken kutatom, hogy milyen esetekben választanak a fordítók a célnyelvben meglévő frazémákat, és felteszem a kérdést, hogy hiányzó célnyelvi frazéma esetén egyszerűsítéshez, frazeologizáláshoz,¹ explicitációhoz vagy implicitációhoz folyamodnak-e? Kutatásomat részletesen a *Az elvégzett kutatás bemutatása* című ötödik fejezetben írom le.

¹ Forrás: A *frazeologizál/frazeologizálás* terminusokat a frazémák megfeleltetésének egyik típusára alkalmazom (ld. 4.2.4. alfejezet).

1.2. Az értekezés célkitűzései és a kutatás módszere

Jelen értekezés célkitűzése a frazeológiai univerzálék megfeleltetéseinek feltárása európai uniós szövegekben francia-angol-magyar kontextusban. Ehhez első lépésként összesen 300 egységet tartalmazó párhuzamos korpuszt állítottam össze, amelyben feltüntettem a frazémák típusát, magukat a francia, angol és magyar nyelvű frazeológiai egységeket, azok Bárdosi (2010a) a *Francia-magyar tematikus szólásszótár* vagy a *Magyar szólások, közmondások értelmező szótára fogalomköri szómutatóval* (Bárdosi 2012) című könyvében található magyar megfelelőit, és az Európai Parlament honlapjáról letöltött angol egység linkjét, ahogy az a dolgozat függelékében a frazémagyűjteményben látható. Az értekezés a fordítástudomány és a frazeológia mezsgyéjén vizsgálódik, a nyelvészet további tudományágainak eredményeire (interkulturális kommunikáció, pszicholingvisztika, kognitív szemantika) is támaszkodva. Kutatásom ezáltal rávilágít e két fő tudományterület, a fordítástudomány és a frazeológia, interdiszciplináris jellegére.

Másodszor kérdőíves felméréseket készítettem két célkitűzéssel. Az első, hogy európai uniós szakfordítókkal készített interjú keretében feltártam az uniós fordítások forrásnyelvi szövegének létrejöttét, és azok fordítási körülményeit, hogy valós képet kapjak e politikai szövegek természetéről. A második, hogy francia és magyar anyanyelvű uniós polgárokkal végzett két kérdőíves felmérés keretében megvizsgáltam 20 magyar frazémát (1. vizsgálat), majd további 30 francia és ugyanazon 30 magyar frazémát (2. vizsgálat). A két felméréssel adatokat gyűjtöttem a frazémák ismeretéről és értelmezéséről.

Célom az volt, hogy feltérképezzem, hogy az uniós polgárok frazémaismeretében, frazéma-interpretációjában, valamint az azokban rejlő fogalmak, felfogások nyelvben való leképeződésében milyen hasonlóságok és/vagy eltérések mutatkoznak. A kapott eredmények összegzését követően megvizsgálom, hogy azok mire világíthatnak rá a frazémák fordításához. Az uniós szakfordítókkal készített interjú kérdéseit az 5.3.1. fejezetben, a kérdőíves vizsgálat összeállítását, felépítését részletesen az 5.3.2. alfejezetben mutatom be. A felmérések kérdőívei az értekezés függelékében megtekinthetők.

Végezetül dolgozatom harmadik célkitűzése a frazémák eddigi kutatásai alapján leírt jellemzések kiegészítése volt a frazémagyűjteményben szereplő összesen 300 db francia-angol-magyar frazeológiai egység között fellelhető átváltási műveletek vizsgálatának eredményeivel. Fontos megemlíteni, hogy a korpusz elemeit fordítástudományi megközelítésből vizsgálva nem nyelvi rendszereket vettem egybe, sokkal inkább szövegszintű elemzést végeztem.

Arra kerestem a választ, hogy egy adott kommunikációs helyzetben milyen fordítói megoldás születik, és a fordító vajon miért választhatta azt.

A frazémák és a metaforikus kifejezések fordítását számos nyelvész kutatta (pl. Földes 1987, Toury 1995, Klaudy 2007), ahogy a természetes nyelv metaforikájának és a világ nyelvi képének leírását (pl. Lakoff és Johnson 1981, Bańcerowski 2006), illetve a frazémák konceptualizációját (pl. Kövecses 2005) is. A frazémák fogalmi tartalmára, fogalmi tartományaira kiterjedő részletes elemzés azonban idáig kevés született. Céлом, hogy hozzájáruljak a frazémák fogalmi tartalmának feltérképezéséhez az intralingvális és interlingvális frazémák alkalmazási és megfeleltetési folyamatainak korpuszalapú feltárásával. Értekezésem a tekintetben hiánypótló, hogy európai uniós kontextusban három nyelven vizsgálja a frazémák világképen alapuló fogalmi tartalmát. Rámutat a frazémák megfeleltetéseinek bizonyos tendenciáira, szabályszerűségeire, vagyis **teorémákra**, és kontextusba helyezett nyelvi közvetítési folyamatokra.

Bízom benne, hogy a kutatásom eredményeivel a szakfordítók és tolmácsok, a fordító- és tolmácsképzők hallgatói, valamint a frazeológia és a fordítástudomány kutatói számára a gyakorlatban alkalmazható, releváns információkkal tudok szolgálni a frazémák megfeleltetéseiről.

1.3. A kutatási korpusz

A vizsgálat tárgyát képező korpusz összeállításánál alapvető feltételt jelentett olyan francia és magyar nyelvű frazeológiai egységek kiválasztása, amelyek a kutatás másik két nyelvén is léteznek. További szempont volt, hogy olyan európai kontextusból származzanak, amelynek nyelvezete egységes, az európai uniós polgárok számára hozzáférhető. Illetve garantált legyen a megfogalmazás és a fordítás minősége. Többek között ezen megfontolások alapján esett a választásom az Európai Parlament honlapjára (<http://www.europarl.europa.eu>). A ma már 24 hivatalos nyelvvel rendelkező Európai Unió polgárai a rájuk vonatkozó szövegeket saját anyanyelvükön ismerhetik meg, mert az információhoz való hozzájutás lehetősége az uniós polgárok alanyi joga. Európai uniós kontextusban egyéb forrásoktól (pl. EUR-Lexen) eltekintve, már az említett internetes oldalon is olyan hatalmas mennyiségben áll rendelkezésre nyilvánosan hozzáférhető forrásanyag, hogy ez elegendőnek bizonyult kutatási céljaim megvalósításához.

Az értekezés forrása tehát a honlapról letölthető plenáris ülések, viták, cikkek, hírek, egyperces felszólalások frazeológiai egységeket tartalmazó, politikai tárgyú francia, angol és magyar nyelvű szövegei.

Értekezésemben a kvalitatív elemzés során a francia nyelvi egységből kiindulva francia → magyar példákat elemzek, valamint megvizsgálom az angol frazeológiai egységet mint közvetítő nyelvi egységet, és ezen keresztül a francia → angol és az angol → magyar példákat. Magyar → indoeurópai nyelvi megfeleltetésekkel disszertációm nem foglalkozik.

1.4. A kutatás és a frazémagyűjtés módszere

A példagyűjtést előzetes felmérés alapján felállított kategóriák szerint végeztem (ld. 5. fejezet). A frazémákat fogalomköri gyakoriság szerint osztályoztam egy francia és egy magyar nyelvű szólásszótár (ld. Bárdosi 2012; Moy 2012) alapján. A frazémák alkotószavai szerint hét fő fogalomkört határoztam meg:

- BIBLIAI NEVEK, HELYSZÍNEK (pl. Dávid, Góliát → *Dávid és Góliát története*)
- MITOLÓGIAI NEVEK, HELYSZÍNEK (pl. Pandóra → *Pandóra szelencéje*)
- TÖRTÉNELMI NEVEK, HELYSZÍNEK (pl. Kolumbusz → *Kolumbusz tojása*)
- IRODALMI IDÉZETEK (pl. Laclos, Veszedelmes viszonyok → *A pénz nem boldogít*)
- ÁLLATNEVEK (pl. veréb, tűzok → *Jobb ma egy veréb, mint holnap egy tűzok.*)
- TESTRÉSZEK (pl. szem → *Szemet szemért.*)
- TERMÉSZETI JELENSÉGEK (pl. fa, erdő → *Nem látni a fától az erdőt.*)

A frazémagyűjtemény összeállításához a példakeresés elektronikus úton történt. A frazémákat a honlap keresőjének segítségével gyűjtöttem. A honlap keresőjében fogalomkörönként szűrtem az egységeket.

A függelékben található Excel-táblázatba rendezve feltüntettem a francia frazeologizmust mint a kutatás alapját tartalmazó szövegrészt, illetve a magyar, valamint a fordítási szempontból érdekes angol megfelelőt. Megjegyzendő, hogy a vizsgálatom tárgya nem egy-egy adott vita, felszólalás teljes szövege, hanem maguk a kontextusba helyezett frazeológiai egységek.

Kutatásom kezdeti fázisában figyelmem a fent említett fogalomkörökre irányult. A gyakran előforduló frazémák felderítését ezt követően a népi hiedelmekkel, az általános érvényű megfigyelésekkel, tapasztalatokkal kapcsolatos kifejezésekkel (pl. *Aki mer, az nyer.*) egészítettem ki. A korpusz összeállítását részletesen az ötödik fejezetben tárgyalom.

A frazémagyűjteményem kifejezéseit végül négy kategóriába soroltam (ld. 3.2.4. alfejezet).

A megfeleltetések vizsgálatának módszere háromnyelvű párhuzamos korpuszon végzett kvantitatív és kvalitatív elemzés. A statisztikai kimutatásokat, valamint a fordítástudományi szempontú kvantitatív és kvalitatív elemzéseket a dolgozat hatodik fejezete tárgyalja.

1.5. Az értekezés kutatási kérdései és hipotézisei

Dolgozatomban az interlingvalitáson és interkulturalitáson alapuló uniós politikai szövegek, az ún. euro-adminisztrációs szövegek (ld. Klaudy 2001, Gréciano 1999) frazeológiai egységeit vizsgálom a felsorolt három nyelven, az említett kutatási módszerekkel.

A téma annyira szerteágazó, hogy szinte végtelen számú hipotézist és kérdést vet fel.

A kutatás során végzett vizsgálatok (ld. 5.3. alfejezet) és a függelék frazémagyűjteményében is megtalálható negyven francia-angol-magyar szókapcsolat részletes elemzésének eredményeiből (ld. 6. fejezet) következtetve igyekszem a kutatási kérdéseket megválaszolni.

A második és harmadik fejezetben leírt szakirodalmi eredmények és a részletesen elemzésre kerülő frazeológiai egységeken végzett előzetes felmérések alapján, a következő kérdéseket és hipotéziseket fogalmaztam meg:

1. *Interkulturális kommunikáció szempontú 1. kérdéscsoport*

Miért használ a szöveg adott pontján a forrásnyelvi szöveg szerzője frazeologizmust? Mennyivel mond ez többet, mint ha az adott szöveghelyen a szerző megszokott, nem idiomatikus elemeket használt volna? Az Európai Unió francia és magyar polgárai a különböző nyelveken egységesen vagy eltérően interpretálják a frazémákat?

1. *hipotézis*

Az uniós euro-adminisztrációs parlamenti szövegekben felellhető frazémák nem csupán stilisztikai egységek, információt közölnek, üzenetet közvetítenek.

2. *hipotézis*

A franciák és a magyarok frazéma-értelmezésében kimutathatók bizonyos eltérések, amelyek kulturális-, hiedelemrendszerbeli különbségekre vezethetők vissza.

2. Fordítástudományi szempontú 2. kérdéscsoport

A frazeológiai megfeleltetéseknek léteznek-e univerzáléi? Amennyiben a fordítónak a célnyelven rendelkezésére áll ekvivalens frazeologizmus, vajon automatikusan, minden esetben azt használja-e fel, vagy olykor más nyelvi eszközökkel is megpróbál élni? Célnyelvi frazeologizmus hiányában a célnyelvi megfelelő vajon explicitáció vagy implicitáció útján jön-e létre? Célnyelvi frazeologizmus hiányában a célnyelvi megfelelő vajon általánosabb értelmű-e az eredetinel?

1. hipotézis

A frazeológiai egységek megfeleltetésére kimutathatók megfeleltetési univerzálék.

2. hipotézis

Célnyelvi frazeologizmus hiányában a célnyelvi szöveg explicitáció útján jön létre.

3. hipotézis

Célnyelvi frazeologizmus hiányában, a célnyelvi szövegben lexikai egyszerűsítés (szegényedés), generalizáció (általánosítás) tapasztalható.

3. Kognitív szemantikai szempontú 3. kérdéscsoport

A francia frazémák és azok magyar megfelelőinek kognitív tartományai vajon megegyeznek-e?

A francia és a magyar frazémákban aktivizálódó nyelvi elem/kép vajon ugyanaz-e? A francia és a magyar változatban vajon létezik-e egyező fogalmi metafora?

1. hipotézis

Mivel a legtöbb európai nyelvben fellelhető, közös európai múlt, kultúra frazémái nagyban hasonlítanak egymáshoz, fogalmi tartalmuk azonos, ezért a francia és a magyar frazémák kognitív tartományai megegyeznek.

2. hipotézis

A francia és a magyar frazémákban aktivizálódó nyelvi kép/elem eltérő lehet.

3. hipotézis

A francia és a magyar szövegváltozatban eltérő nyelvi kép/elem esetén is felfedezhető az egyező fogalmi metafora.

Értekezésemben további kérdésekre is keresem a választ:

- (1) Vajon a fordító minden esetben helyesen dekódolja-e a forrásnyelvi frazeologizmust?
- (2) Milyen hatással van az angol nyelvi kifejezés a francia és a magyar megfelelőkre?
(Feltételezve az angol megfelelő forrásnyelvi és közvetítő szerepét.)
- (3) Vajon beszélhetünk kommunikatív ekvivalenciáról a francia frazémák és azok magyar megfelelői viszonylatában?

A fent felsorolt kutatási kérdések és hipotézisek megválaszolása az értekezés utolsó, *Összegzés, következtetések, kitekintés* című fejezetében, *A kutatási kérdések megválaszolása és a hipotézisek bizonyítása* című, 7.2. alfejezetben történik. A további kérdésekre adott válaszok a hatodik fejezetben a frazémák részletes elemzésénél és azok összefoglaló részében szerepelnek.

1.6. Az értekezés felépítése

Az értekezést hét fejezet, az ábrák, táblázatok és források jegyzéke, az irodalomjegyzék, valamint az interjúkérdéseket, a kérdőíves felmérések válaszlapjait és a frazémagyűjteményt tartalmazó függelék alkotja.

Az **első fejezetben** a bevezetést követően bemutatom az értekezés témáját, relevanciáját, célkitűzéseit és a kutatás módszerét, a kutatási korpuszt, vázolom a frazémagyűjtés módszerét, valamint a témában felmerülő kutatási kérdéseket, megfogalmazom hipotéziseimet, vázolom az értekezés felépítését és felsorakoztatom a legfontosabb kutatási segédanyagokat.

A **második fejezetben** a kutatásom szempontjából releváns elméleti háttérrel vizsgálok a világképen alapuló konceptualizáció tükrében. Tisztázom a kommunikatív kompetencia és a kommunikációs kontextus, a világkép, a világ nyelvi tudományos és kultúrképe fogalmakat. Rávilágítok az interkulturalitás és a transzkulturalitás különbségeire. Tárgyalom a konceptualizáció és a jelentés fogalmát kognitív szemantikai megközelítésből. Kitérek a nyelvi közvetítés folyamatának optimális relevanciájára és a kommunikációs hatékonyságra.

A **harmadik fejezetben** a fordítástudomány és a frazeológia kapcsolódási pontjait, fogalmait tekintem át pszicholingvisztikai, frazeológiai és kognitív szemantikai megközelítésből.

A **negyedik fejezet** az értekezés témájában végzett eddigi kutatásokat tárgyalja pszicholingvisztikai, frazeológiai és fordítástudományi, valamint kognitív szemantikai megközelítésből. A fejezet végén a tárgyaltak alapján rámutatok a kutatási igényre.

Fontos kiemelni, hogy az értekezés második, harmadik és negyedik fejezetében a szakirodalmi háttér és az értekezés témájában végzett eddigi kutatások tárgyalásakor igyekeztem minél több példával illusztrálni az elméleti keretet. Megjegyzendő, hogy ezen példák a kutatásokban megadott példák függvényében francia, angol és magyar nyelvű példák, jelen értekezésben nem kerülnek elemzésre, a dolgozat kutatásához nem szolgálnak alapul, azokból következtetéseket nem vonok le. Az elméleti háttérrel teszik egyértelművé. Hangsúlyozom továbbá, hogy a szakirodalmi egyes kategóriákra csak azon esetekben hozok példát, ahol azt a szerző is megtette. Saját példával szakirodalmi tételeket nem illusztrálok.

Tipográfiai a metanyelvi elemeket, példákat, terminusokat és a műcímeket dőlt betűvel jeleztem. Az idegen nyelvű példák és terminusok dolgozatomban szintén dőlt betűvel szerepelnek, azok nyelvét rövidítések jelölik. Magyar megfelelőjük az idegen nyelvű példa után, idézőjelek között található. A magyar nyelvű példák idegen nyelvű megfelelőit ugyancsak idézőjelek között adtam meg. Az értekezés vezérgondolatait, annak kulcsszavait a könnyű olvashatóság, követhetőség érdekében a folyószövegben félkövér betűtípussal kiemeltem.

Az **ötödik fejezet** jelen értekezés kutatásának menetét írja le. Bemutatja az Európai Parlament Fordítási és Kiadási Főigazgatóságának munkáját, a parlamenti szövegek és azok fordítási körülményeinek jellemzőit, az értekezésben alkalmazott kutatási módszereket, a korpusz összeállításának szempontjait, menetét, módszerét. Megjegyzendő, hogy jelen kutatásnak nem tárgya a nyelvi közvetítés írásbeli, azaz fordítói vagy szóbeli, vagyis tolmácsolási tevékenységét külön-külön értelmezni, jellemezni.

A fejezet további része részletesen leírja az értekezésben alkalmazott felméréseket: a kutatáshoz készített interjút az európai parlamenti fordítások technikai hátterének megismeréséhez és a kérdőíves felméréseket az európai uniós francia és magyar polgárok frazéma-ismeretének és frazéma-interpretációjának megismeréséhez. Végezetül vázolja a negyven angol-francia-magyar frazéma párhuzamos korpuszon történő részletes elemzésének szempontjait, menetét.

A **hatodik fejezetben** összegzem és elemzem a kutatás eredményeit. A kutatás kvantitatív és kvalitatív eredményeit külön tárgyalom. Az uniós szakfordítókkal készített interjú válaszainak bemutatása után a kérdőíves felmérések eredményeit fogalom össze.

Ezt követően a negyven frazeológiai egység angol-francia-magyar párhuzamos korpuszon történő részletes elemzésére kerül sor.

A **hetedik fejezet** összegzi a kutatások során kapott eredményeket, azokból következtetéseket von le, megválaszolja a dolgozat kutatási kérdéseit, igazolja vagy cáfolja a kutatás hipotéziseit és vázolja a lehetséges további kutatásokat.

Az értekezést az irodalomjegyzék, a források feltüntetése, valamint az interjúkérdéseket, a kérdőíves felmérések válaszlapjait és a frazémagyűjteményt tartalmazó függelék zárja.

1.7. Kutatási segédanyagok

A frazeologizmusok nyelven belüli és nyelvek közötti vizsgálatának bőséges szakirodalma van, továbbá egynyelvű és kétnyelvű frazeológiai szótárak is szép számmal állnak rendelkezésre. Disszertációm példáinak vizsgálatához elsősorban a következő frazémaűjteményekre, szótárakra, szólástárakra, frazeológiai, fordítástudományi és metaforaelméleti szakkönyvekre, valamint nyelvészeti tanulmánykötetekre támaszkodom annak érdekében, hogy minél részletesebb képet kapjak a frazémák megfeleltetéseiről.

1.7.1. Frazeológiai szólás- és közmondásszótárak és szakirodalom

1. Bárdosi V. 2010a. *Francia-magyar tematikus szólásszótár. Szólásmagyarázatok és gyakorlatok megoldókulccsal.* Budapest: Tinta Könyvkiadó.
2. Bárdosi V. 2012. *Magyar szólások, közmondások értelmező szótára fogalomköri szómutatóval.* Budapest: Tinta Könyvkiadó.
3. Forgács T. 2012. *Bevezetés a frazeológiába. A szólás- és közmondáskutatás alapjai.* Budapest: Tinta Könyvkiadó.
4. O. Nagy G. 1957. *Mi fán terem? Magyar szólásmondások eredte.* Budapest: Gondolat Kiadó.
5. Paczolay Gy. 1991. *750 magyar közmondás és szólás.* Veszprém: Veszprémi nyomda Kft.

1.7.2. Fordításelméleti, fordításdítástudományi szakirodalom

1. Albert S. 2003. *Fordítás és filozófia.* Budapest: Tinta Könyvkiadó.
2. Albert S. 2014. *Fordítás – Nyelv – Filozófia.* Budapest: Áron Kiadó.
3. Klaudy K. 1999a. *Bevezetés a fordítás elméletébe.* Budapest: Scholastica.
4. Klaudy K. 1999b. *Bevezetés a fordítás gyakorlatába.* Budapest: Scholastica.

1.7.3. Kognitív metaforaelméleti szakirodalom

1. Kövecses Z. 2005. *A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe.* Budapest: Typotex kiadó.

1.7.4. Nyelvészeti tanulmányok, tanulmánykötetek

1. Bańcerowski J. 2006. A világ nyelvi, tudományos és kultúrképe mint a második valóság komponensei. *Magyar Nyelvőr* 130. évf. 187–198.
2. Bárdosi V. 2010b. *Világkép a nyelvben és a nyelvhasználatban.* Budapest: Tinta Könyvkiadó.
3. Bárdosi V. 2013. *Reáliák a lexikológiától a frazeológiáig.* Budapest: Tinta Könyvkiadó.
4. Galisson, R. 1991. *De la langue à la culture par les mots.* Paris: CLE international.
5. Klaudy K. 2007. *Nyelv és fordítás.* Budapest: Tinta Könyvkiadó.

1.7.5. Elektronikus szólisták

1. <http://www.expressio.fr/>
2. Moy, S. 2012. 100 proverbes français (les plus courants) et leur signification. Séna: Franc parler.
(<http://www.galanet.eu/dossier/fichiers/100%20proverbes%20fran%EAais.pdf>)

A felsorolt műveken túl a nyelvtudomány további területeinek azon szakkönyveire, tanulmányaira hivatkozom, amelyek az irodalomjegyzékben szerepelnek.

2. Elméleti háttér: nyelvi közvetítés a világképen alapuló konceptualizáció tükrében

Dolgozatomban uniós környezetben használt, konkrét frazeológiai példák elemzését tágabb kontextusban végzem annak alapján, hogy a kommunikáció, a nyelv, a megismerés és a kultúra egymástól elválaszthatatlan. Ezek összefüggéseit vizsgáló elméletekből kiindulva igyekszem feltárni, hogyan interpretálják és konceptualizálják az uniós polgárok a frazémákat és az azokban rejlő fogalmakat, amelyek őrzik elődeink gondolkodásmódját és annak nyelvi leképeződését. Kutatásom középpontjában a frazémákba rejtett üzenetek jelentése áll, mely olvasatomban a megismerési folyamatban a tárgyak, események, jelenségek értelmezésének, azaz interpretációjának és ezen keresztül felfogásának a módja, a konceptualizáció útján jön létre.

A frazeológiai példák minél mélyebbre ható elemzéséhez szükségszerűnek tartottam a nyelvfilozófia (Sapir 1951, Whorf 1956, Humboldt 1985, Abert 2014), a fordítástudomány (Nida 1964, Klaudy 1987, Gutt 1991, Heltai 2005a) és az interkulturális kommunikáció (Sperber és Wilson 1986, Gadamer 1984, Bärnkopf 2002, Szili 2004, Hidasi 2004, Földes 2007, Simigné 2009) értekezésem szempontjából hasznos elméleteinek bemutatását. Különös tekintettel arra, hogy a disszertációmban szintén tárgyalásra kerülő kognitív nyelvészet képviselői (Lakoff és Johnson 1981, Bańcerowski 1999a, 1999b, 2006, Kövecses 2005) visszanyúlnak a nyelvi és kulturális relativizmus elméleteihez. Kövecses és Benczes (2010) *Kognitív nyelvészet* című könyvében arra is keresi a választ, hogy a nyelv vajon tükrözi vagy alakítja beszélői gondolkodásmódját? Ebből kiindulva az emberi megismerésen alapuló tudás univerzálisnak vagy relatívnak tekinthető? A kognitív nyelvészet kutatói között szembenállás tapasztalható a kérdést illetően, melyet az objektivista és az experiencilista szemlélet ütköztetése keretében tárgyalnak. Az objektivista nézőpont szerint a körülöttünk lévő valóság tőlünk független. Ezzel szemben az experiencilista álláspont szerint a körülöttünk lévő világ struktúráit elménk hozza létre, azaz a tudás relatív, és következésképpen ugyanaz a világ, valóság eltérően konceptualizálható. Ez utóbbi szemléletből indul ki a nyelvi relativizmus és a kognitív szemantika.

Jelen alfejezet a világkép, az interpretáció, a konceptualizáció, a leképezés, a jelentés és a relevancia fogalmakat, valamint a kommunikáció, a nyelv, a megismerés és a kultúra összefüggéseit vizsgálja. Kitér a nyelvi közvetítés tartalmára és folyamatára, a frazémák szerepére a politikai közlésfolyamatokban. Ismerteti a kommunikatív kompetencia szerinti nyelvhasználatot, és a kultúrák közötti kommunikációt európai uniós viszonylatban. Tárgyalja a nyelvben rögzült világnézeten alapuló konceptualizációt és az optimálisan releváns közlést.

2.1. Kommunikáció és nyelvi közvetítés

A kommunikációelméletben a nyelvi modellt Jakobson (1969) dolgozta ki. Modelljében a kommunikáció hat tényezőjét különíti el:

- feladó
- címzett
- üzenet
- kód
- kontextus
- kontaktus

A modell alapján azt a személyt, akitől a kommunikáció elindul, feladónak, kommunikátornak vagy közlő félnek nevezzük. Aki a közlést kapja és felfogja a címzett, befogadó, azaz vevő. A közlés tartalma, értelme a hír vagy a közléstartalom, egyszerűbben a tartalom, az üzenet, amely az az információ, amelyet a feladó továbbítani kíván. Tartalmaz tudati képeket, érzelmi és indulati elemeket, valamint tükrözi a feladó célját, akaratát, belső állapotát. A közlés módja, formai sajátossága, jelrendszere a kód. A kód elemi egysége a jel. A közléstartalom, azaz a hír, az üzenet mindig egy adott kód jeleinek meghatározott kapcsolódása, struktúrája. Közös kód szükséges ahhoz, hogy mindkét fél számára érthető legyen az üzenet. A kontextus nem más, mint az összefüggés a valósággal, a kontaktus pedig a fizikai csatorna.

A kommunikáció többféle kódban történhet. A kód jelegységei eltérőek, azonban jelentéstartalmi, értelmi egységei alapvetően azonosak, ami a mindennapi élet közös, kollektív értelemrendszeréből fakad. A jelentéstartalmak kódtól független azonossága még a mesterséges értelemrendszerekben is megmarad, amelynek egységei megegyezésszerűen alakulnak ki, ahogy a tudományos fogalmak. Fordítási szempontból a jelentéstartalom azonossága teszi lehetővé a kódok egymásra történő lefordítását. Jakobson kutatásai a nyelvi kommunikáció alapfunkcióira irányulnak. Hat tényezőtől indult ki, ami szükséges a kommunikáció létrejöttéhez, a tényezőkhöz funkciókat rendelt:

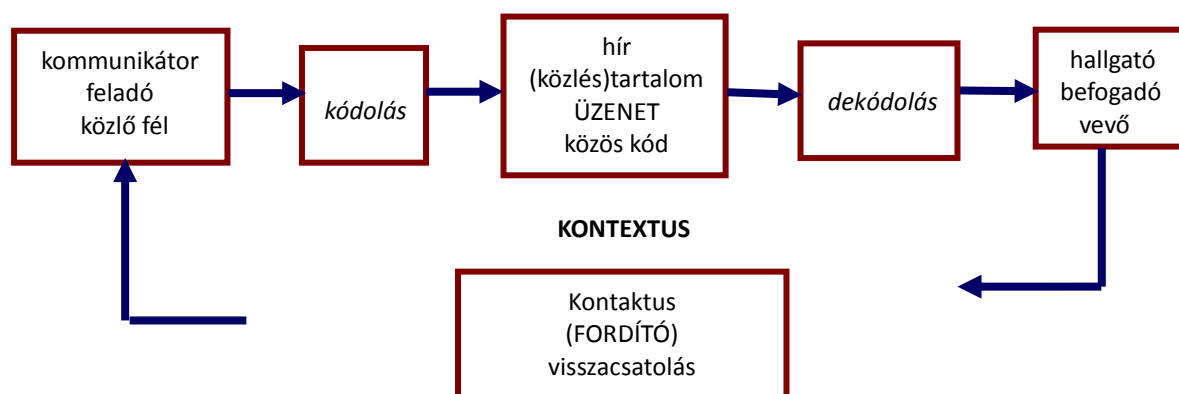
- referenciális (a kontextusra, a közlésre, a tájékoztatásra irányul)
- emotív vagy expresszív (a feladóra, annak érzelmeire, magatartására irányul)
- konatív (a címzettre irányul, felhívó jellegű)
- fatikus (a kontaktusra irányul, fenntartja a kommunikációt)
- metanyelvi vagy magyarázó (a kódra irányul, arra, hogy a felek értik-e egymást)
- poetikai (a közlemény kifejezésmódjára irányul)

Jelen dolgozat ezen funkciók közül a *referenciális*, a *fatikus* és a *metanyelvi* funkciót emeli ki, tekintettel arra, hogy a kutatás a kontextusban megjelenő közlésre, a kommunikáció létrejöttére és fenntartására, illetve arra irányul, hogy ezen keresztül a felek értik-e egymást. Jól látható tehát, hogy Jakobson modellje kiemeli a hatékony kommunikáció meghatározóit, a visszacsatolást azonban nem említi.

A kommunikációelméleti kutatók számos vizsgálata Jakobson nyelvi modelljéből indul ki. A Shannon-Weaver-féle (1949) kommunikációs modell is, amelyben a visszacsatolás már megjelenik. A modell alapján a kommunikátor a hírt a kód eszközével kódolja, a kódban továbbítja. A befogadó ezt „megfejt”, dekódolja, és visszaigazolja annak kódolását és értelmezését.

1. ábra

Shannon-Weaver kommunikációelméleti modell fordítási aspektusa ²



A fordítástudomány leegyszerűsítve olyan helyzeteket, kontextusokat vizsgál, ahol a kommunikáció, az információközlés, a kontextusba ágyazott üzenet- és jelentéstartalom-átvitel a feladó és a vevő között nyelvi közvetítés útján jön létre, azaz a kontaktust és a visszacsatolást egyaránt a közvetítő személy, a fordító vagy a tolmács biztosítja.

² Forrás: Róka J. 2002. *Kommunikációtan. Fejezetek a kommunikáció elméletéből és gyakorlatából*. Budapest: Századvég Kiadó. 13–29.

2.1.1. A frazéma, mint a meggyőzés eszköze a politika világában

Simigné (2009) szerint a kommunikáció akkor nevezhető sikeresnek, ha a kommunikációs helyzetben az alábbi négy feltétel egyszerre teljesül:

- kapcsolatteremtés a közösség többi tagjával
- információközlés
- mások gondolkodásmódjának és viselkedésének befolyásolása
- érdekérvényesítés

Amennyiben az értekezés első hipotéziséből kiindulva a frazémákkal üzenetet közvetítünk, mi több, egyfajta rejtett, kódolt egységen keresztül közöljük mondanivalónk lényegét, a fentiek alapján a frazémák nagyban befolyásolhatják a hallgatók gondolkodásmódját, viselkedését, és ezáltal felhasználhatjuk őket érdekeink érvényesítésére. Kérdés, hogy célunk eléréséhez a frazémában elrejtett üzenetet szándékainknak megfelelően dekódolja-e a vevő?

Simigné alapján összefoglalva a kommunikáció a következőképpen definiálható: célirányos folyamat, hírközlés, információtovábbítás, amelynek során az információt a feladó továbbítja a vevő felé.

A kommunikáció akkor nevezhető teljesen sikeresnek, ha mindhárom alapvető célja egyszerre valósul meg:

1. kapcsolatfelvétel feladó és vevő között
2. információközlés
3. feladó a szándékának megfelelő hatást vált ki a vevő(k)nél

Abban az esetben, ha nincs visszacsatolás, a kommunikációt egyirányú folyamatnak tekintjük. Amennyiben van, az információcsere mellett ismétlésről, nyomatékosításról, pontosításról is beszélhetünk. Ekkor a kommunikáció két- vagy többirányú.

Lévén a kommunikáció végső célja az, hogy a feladó a vevő(k)nél a szándékának megfelelő hatást váltsa ki, a közölt információ megértése és helyénvaló értelmezése szintén a folyamat része kell, hogy legyen. Attól, hogy valaki egyoldalúan közöl valamit, még nem vesz részt a kommunikációs folyamatban. Folyamat a vevő általi megfelelő értelmezés és reakció során jön létre.

Bärnkopf (2002: 17) úgy fogalmaz, hogy a kommunikáció olyan eszköz „amellyel gondolatainkat és szándékainkat megjelenítjük a külvilág felé, s ezzel befolyásoljuk környezetünket”. Külön kiemeli ennek rendkívül nagy jelentőségét a politika világában, ahol a politikus legfőbb célja, hogy környezetét valamely ügy érdekében megnyerje, majd a maga oldalára állítsa. A kommunikációs folyamatnak már az is része, hogy a politikus mint feladó valamilyen formába önti a közlendő információt, és a vevő tudomást vesz a közlésről,

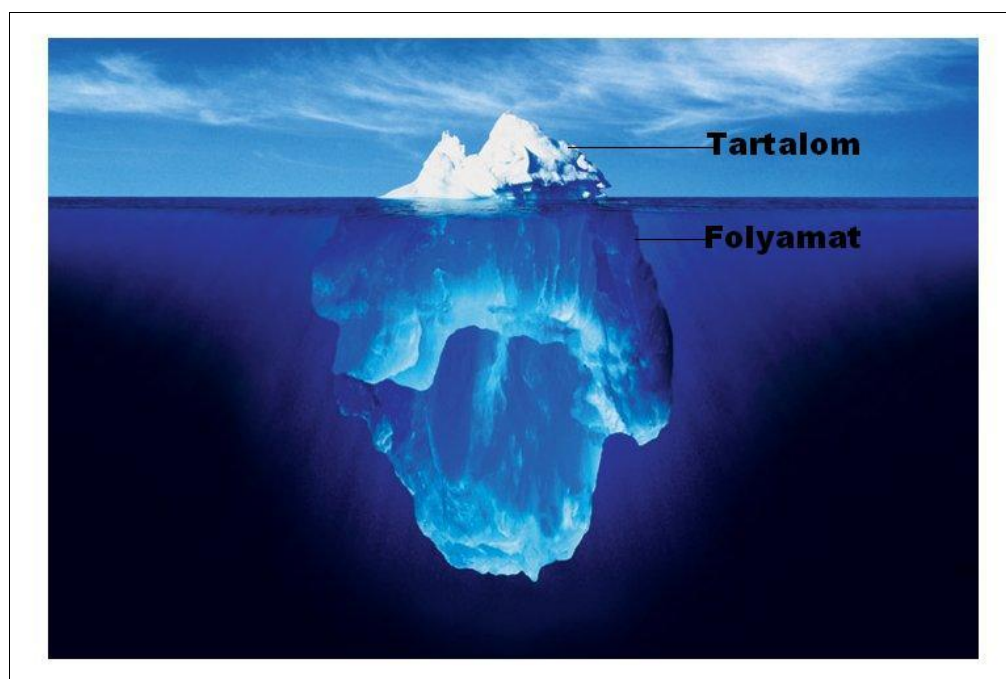
„lefordítja”, értelmezi azt. A kommunikációban résztvevő feleknek pedig elemi érdeke, hogy az információ torzulás nélkül jusson tovább. Feltehetnénk a kérdést, hogy vajon ez minden esetben lehetséges-e? Ennek megválaszolása önmagában szolgálhatna egy dolgozat témájául.

A fentiek alapján a frazeológiai egységekben bővelkedő uniós szövegekben a frazéma definiálható a **meggyőzés**, az **érdekérvényesítés** verbális eszközeként. Elsőre azonban úgy tűnhet, hogy ezeknél a többnyire kultúrtörténetileg meghatározott kifejezéseknél az információközlés torzulás nélkül minden bizonnyal nem valósulhat meg. Felmerül a kérdés, hogy vajon mit tehet a nyelvi közvetítő, a tolmács, a fordító, hogy autentikusan közvetítse az információt, hogy a frazeologizmusba rejtett üzenet valóban a feladó szándéka szerinti hatást váltsa ki? Kutatásom során többek között erre is keresem a választ.

Egy kommunikációs helyzetben a nyelvi közvetítés során ha az üzenetet, mint tartalmat, a fordítást pedig mint folyamatot értelmezzük, könnyen asszociálhatunk Freud (1900) jéghegy elméletére.

2. ábra:

A jéghegy modell és a fordítási folyamat ³



Freud úgy tartotta, hogy a vízfelszín feletti rész, a jéghegy csúcsa a tudatos rész. Jelen kutatásban a tartalom a mondanivaló, a gondolatok (fr. *idées*), az információ, az üzenet, illetve a jelentés (fr. *sens*). Ez utóbbi rész azonban elenyésző a vízfelszín alatti rész nagyságához képest, ahol a folyamat zajlik.

³ Forrás: <http://galleryhip.com/organizational-culture-iceberg.html>

Ez az a mód, ahogy a feladó a vevővel egy kommunikációs helyzetben kapcsolatba lép, amelyet nagyban befolyásolnak többek között a beszéd- és viselkedési minták vagy az értékrend. Itt hatnak azok a tényezők, amelyek a tolmácsot és a fordítót is befolyásolják a nyelvhasználati szabályok szerinti fordítói döntésben, gyakran nem feltétlenül tudatosan.

Holló (2008) szerint a kultúrára vonatkoztatva a jéghegy csúcsa a látható kultúra (művészetek, irodalom, zene, történelem, ünnepek, öltözködés, néphagyományok, sport, ételek, étkezési szokások, építészet, földrajz, testbeszéd, adminisztratív szabályok, udvariassági rituálék, szimbólumok, szórakoztatás, termékek stb.), a víz alatti rész pedig a láthatatlan kultúra (beszéd- és viselkedési szokások, értékrendi és szemléletbeli jelenségek).

Az alfejezetben vázoltakból kiindulva a politikai szövegek frazémait az érdekérvényesítés eszközeként tekintem, amelyek üzenetét, tartalmát és annak jelentését közös kód hiányában a fordítási folyamat során az uniós hivatásos tolmács és fordító közvetíti a feladó és a vevő között az adott kommunikációs helyzetnek megfelelően.

2.1.2. A kommunikatív kompetencia és a kommunikációs kontextus

Hymes kutatásai az 1970-es években rávilágítottak arra, hogy a kommunikáció sikere érdekében a megfelelő nyelvhasználathoz a nyelvi és a lexikai ismereteken túl egyéb kompetenciák is szükségesek. Abból indult ki, hogy vannak olyan nyelvhasználati szabályok, amelyek ismerete nélkül a kommunikáció nem valósulhat meg. Bevezette a kommunikatív kompetencia fogalmát, mely összefoglalja a megfelelő nyelvhasználathoz nélkülözhetetlen kompetenciákat. Három kompetenciát különböztet meg (Hymes 1972):

3. ábra

Hymes kommunikatív kompetencia modellje ⁴



⁴ Forrás: saját készítésű ábra

Értelmezése szerint a kommunikatív kompetencia integráns része a nyelvi kompetencia, azonban meghatározó eleme a szociolingvisztikai kompetencia is, amely a nyelvi kontextusban megfelelő használatának szabályait tartalmazza.

Szili (2004) úgy fogalmaz, hogy ha a beszélők nem a megfelelő helyen, nem a megfelelő formában fejezik ki érzéseiket, szándékukat, illetve véleményüket, torzul annak hatása, mi több, visszatetszést kelthet az anyanyelvi beszélőben, a másik kultúrából érkezőben. A kommunikatív kompetencia révén a beszélő tehát amellett, hogy grammatikailag helyes mondatokat hoz létre, képes a nyelvet az adott szituációra alkalmazva, a beszélőközösség elvárásainak megfelelően használni. A kommunikáció ezáltal az adott szituáció, azaz a kontextustól függő választások folyamatává válik.

Az 1980-as években a nyelvi kompetencia grammatikai (lexikai, szintaktikai, ragozási) hibáinak vizsgálata mellett kiemelt szerepet kapott a nyelvhasználati szabályok megsértéséből keletkező pragmatikai hibák kutatása is. Thomas (1983) a pragmatikai hibák két hibatípusát különbözteti meg. Szociopragmatikai hiba esetén a beszélő nyelvileg helyesen, de nem a társadalmi elvárásoknak megfelelően nyilvánul meg. Pragmalingvisztikai hibának nevezi, amikor a beszélő nyelvileg rosszul fejezi ki magát egy adott szituációban. Rintell és Mitchell (1989: 248) úgy fogalmaz, hogy egy-egy grammatikai hiba gyakran kevésbé árulkodik a beszélő, vagy a nyelvi közvetítő fordítói kompetenciáinak hiányáról, mint az, ha figyelmen kívül hagyja a nyelv használatának szabályait. A nyelvhasználat kulturális okokra vezethető vissza. Eltérései olykor félreértésekhez vezethetnek a más kultúrából származókkal létesített beszédaktus során. Adott esetben ez sérelmek forrása is lehet, ahogy azt a következő frazeológiai egység illusztrálja:

➤ *Ce n'est pas catholique* → Nem kóser.

A fordítónak tehát megfelelő kommunikációs (grammatikai, pragmatikai és kulturális) kompetenciával kell rendelkeznie, hogy a közlő fél által feladott üzenet tartalmának jelentését szituációra alkalmazva, azaz kontextustól függően a beszélőközösség elvárásai szerint tudja közvetíteni.

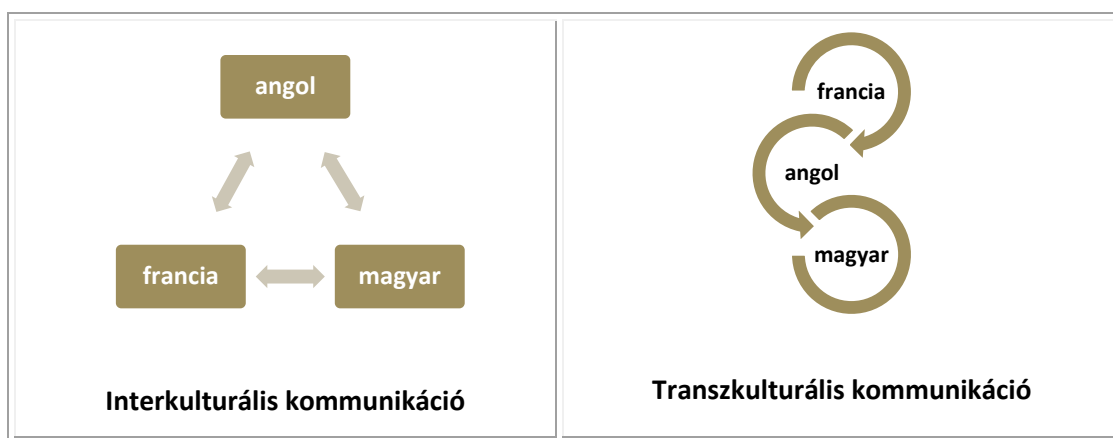
2.1.3. Interkulturalitás versus transzkulturalitás

Jelen dolgozat európai uniós parlamenti szövegeket vizsgál, ezért a következőkben arra térek ki, hogy mit is jelent a kultúrák közötti kommunikáció európai viszonylatban.

A kommunikációt tárgyalva európai uniós kontextusban egyes kutatók a címben szereplő „inter-”, azaz kultúrák közötti, míg mások „transz-”, azaz kultúrákon átívelő kommunikációról beszélnek.

4. ábra

Interkulturalitás versus transzkulturalitás ⁵



Hidasi (2004: 33) a következőképpen fogalmaz: „az interkulturális kommunikáció nem más, mint eltérő kulturális csoportokhoz tartozó emberek interakciója”. Eltérő kulturális csoport alatt egyrészt különféle nemzeteket, másrészt különféle társadalmi csoportokat, vagyis fiatal és idősebb generációt, férfiak és nők csoportját érti. Rámutat továbbá arra, hogy az interkulturális kommunikáció nem új jelenség, gondoljunk például a bibliai írásokra (pl. Bábel tornya). A hittérítők, valamint a világutazók feljegyzései kitűnő alapul szolgálnak az interkulturalitás vizsgálatának. A múlt évszázadok folyamán leggyakrabban ilyen élethelyzetekből adódott interkulturális érintkezés. A nemzetköziesedési folyamat következtében napjainkra azonban drasztikusan megnövekedett az interkulturális érintkezések száma, és ezzel együtt a „kommunikációs kudarcok” száma is. *Interkulturális kommunikáció* című művében ezt a jelenséget Hidasi paradigmaváltásnak nevezi, mely attitűdváltással jár. A jelenkor világa az interkulturális kommunikációhoz a következőképpen viszonyul.

Megnövekedett az igény arra vonatkozóan, hogy az interkulturális kommunikáció a spontán alkalmazás szintjéről a tudatos alkalmazás szintjére lépjen, hogy ezáltal is

⁵ Forrás: saját készítésű ábra

csökkenhessen a „kommunikációs kudarcok” száma. Az esetleges kommunikációs kudarcokat azáltal kerülhetjük el, hogy saját kultúránk mintájára az idegen nyelvhez tartozó célkultúrát is folyamatosan, tüzetesen tanulmányozzuk. A kommunikációs kudarcok elkerülése érdekében, az idegen nyelvéhez hasonlóan, az idegen kultúrát, ahogyan saját kultúránkat is, tanulni kell.

Hidasi a „transz-” előtagot alkalmazva ún. **kulturális transferről** beszél annak az esetnek a leírására, amikor a saját kultúránkból ismert és megszokott kezelést visszük át a tanult kultúrára. Megkülönböztet továbbá pozitív és negatív transzfert. Pozitív transferről beszél abban az esetben, amikor az A és B kultúrában is előforduló szituációkat, illetve jelzéseket A és B nemzet tagjai ugyanúgy értelmezik és ugyanúgy reagálnak azokra. Amennyiben nem azonos módon értelmezik ezeket a jelzéseket, azaz eltérő a reakciójuk, hibás lesz az átvitel, más szóval küldői vagy fogadói kudarc lép fel. Amennyiben B kultúra tagja nem ismeri fel A kultúra tagja jelzésének üzenetfukcióját, vagy nem tudja azt megfelelő módon értelmezni, a küldő üzenetközvetítése kudarcot vall. Amennyiben B kultúra jelzéseit A kultúra tagjai nem tekintik jelzésértékűnek, nem értelmezik azokat, úgy a kommunikáció hatékonysága csökken, fogadói kudarc lép fel.

Gadamer (1984) szerint az interkulturalitás fogalma összekapcsolható a **horizont-összeolvadás** fogalmával. Horizont-összeolvadáson azt értjük, hogy az alkotó és a befogadó horizontja eltérő, mely horizont egyben saját értelmezésük alapját adja. A horizont nem más, mint azon tapasztalatok összessége, amelyekkel az egyén gondolatilag és érzelmileg rendelkezik. A horizont-összeolvadás egyfajta csereviszony, mely a kommunikáció során jön létre azáltal, hogy az alkotó és a befogadó horizontja kölcsönösen bővül. Gadamer a horizont elnevezéssel rámutatott arra, hogy a kommunikáció nem zárt rendszer, sokkal inkább az egyén látómezeje, látóköre, azaz egy nyitott rendszer folyamatosan mozgásban lévő változóinak összessége.

Földes (2007: 21) a nyelvire irányuló kutatásokat úgy foglalja össze, hogy „a nyelvet mindig a hozzá tartozó kultúrára vonatkoztatva kell vizsgálni annak saját, abból kifejlesztett leírási és elemzési kategóriáira támaszkodva”. Hangsúlyozza, hogy az angol *cross-cultural* kifejezést ne csupán a „kontrasztív” melléknévvel helyettesítsük. Az interkulturális kommunikáció kutatásakor ne csak összehasonlításokra szorítkozzunk, hiszen a kultúrák nem olyan önmagukban zárt rendszerek, melyeket teljes mértékig össze lehetne vetni. Rámutat arra, hogy a kultúrák nyitott szabályrendszerek, kölcsönösen meghatározzák egymást, kölcsönös interakción alapulnak, valamint folyamatosan változnak (Földes 2007: 25).

Kutatásaiban a hangsúly a nyelvi és kulturális kontrasztra, a kulturális érintkezésre, a kultúrákon átívelő kommunikációra, illetve az idegenséghez való viszonyulásra helyeződik.

Hermanns és Zhao (1996: 414) elméletét továbbgondolva Földes szerint a mentalitás leginkább a nyelv szavaiban és a nyelvi közösség nyelvi tevékenységeiben mutatkozik meg. Ennek alapján a lexikológia és a pragmatika az interkulturális nyelvészet két fő részterülete: „A kulturális értéorientációk a kommunikáció pragmatikai szabályaiban csapódnak le” (Földes 2007: 26). A szemantika pedig nem más, mint egy adott kultúra által meghatározott jelrendszer. A jelentés leegyszerűsítve tulajdonképpen az, ahogyan az emberek értelmezik a körülöttük lévő világot, éppen ezért a jelentés szubjektív és emberközpontú.

Földes az úgynevezett transzkulturális nyelvészeti kutatásaiban különböző kultúrák egy társadalmon belüli együttéléséből eredő problémákat vizsgál. Köztudott, hogy az Európai Unió nem határokkal körülvett országokban és társadalmakban, hanem határok nélküli kulturális és nyelvi közösségekben gondolkozik. Értelmezhető ezért egyetlen nagy társadalomként, amely számos európai szubkultúráként is felfogható kultúrából tevődik össze. Multikulturális mivoltából adódóan a toleranciára és a kölcsönös megértésre törekszik. A migráció, valamint a gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok ápolása révén tovább fokozódik az összefonódás, következésképpen az integráció, melyet a transzkulturalitás juttat kifejezésre.

Ahogy azt a 4. ábra első képe is illusztrálja, az **interkulturalitás** a különböző kultúrák közötti kommunikációt vizsgálja. A második képen látható **transzkulturalitás** ezzel szemben egy különböző kultúrákat átfogó, azokon átívelő, tagjainak azonos vagy kisebb-nagyobb mértékben eltérő gondolati és érzelmi tapasztalatain, világnézetén alapuló, nyitott, végtelenített rendszer. A fentiek alapján európai uniós környezetben méltán beszélhetünk transzkulturális kommunikációról.

2.2. A valóság konceptualizációja

Az előző alfejezetben tárgyaltakból is kitűnik az a nyelvészeti kutatásokban számtalanszor említett alapigazság, miszerint a nyelv és a kultúra egymástól elválaszthatatlan. A kutatásom során vizsgált szókapcsolatok egy-egy nép valóság-megismerésén és értelmezésén alapuló gondolkodásmódját tükrözik. Ez teszi indokolttá a világ, a valóság megismerése és értelmezése, valamint a nyelv és a kultúra összefüggéseinek vizsgálatát.

2.2.1. A nyelvi és kulturális relativizmus

A relativizmus előfutárai már a 18. században úgy gondolták, hogy a nyelv a kultúra hordozója, mert minden nyelv tükrözi a nemzet tudásának, jellemének és szellemének legfőbb vonásait. Humboldt ezt alapul véve abból indul ki, hogy „minden nyelvben sajátos világszemlélet rejlik” (Humboldt 1985: 106), és megállapítja, hogy minden nyelv egyéni, sajátos jellemzőkkel rendelkezik. Mindezt nemzedékről nemzedékre hagyományozzuk, azaz a nyelvet és vele együtt a valóság megismerésén alapuló felfogást generációkról generációkra örökítjük.

A nyelv és a kultúra kapcsolatának viszonyát továbbgondolva Sapir (1951) szerint a nyelv struktúrája befolyásolja beszélőinek világnézetét. Hipotézisének kiindulópontja az, hogy a nyelv által megszabott szemantikai struktúrák határozzák meg, illetve befolyásolják a gondolkodásunkat, világnézetünket, illetve világképünket, és ezen keresztül a nyelvhasználatot. Ezt később tanítványa, Whorf (1956) fogalmazta meg, és Sapir–Whorf-hipotézisként vált ismertté.

Fontos kiemelni, hogy nincs két olyan nyelv, amely ugyanazt a társadalmi valóságot fejezné ki, így a társadalmi valóságok különböző világoknak tekinthetők. Az egész társadalom életét ismerni kell ahhoz, hogy megértsük a szavakat és azok jelentésárnyalatait. A Sapir–Whorf-hipotézis (1956) szerint a grammatikai kategóriák (nem, szám, idő) segítik, ugyanakkor korlátozzák is a nyelv használóit abban, hogy egy bizonyos módon észleljék a világot.

Whorf (1956) az időt és a teret tárgyalva megállapította, hogy a hopi indiánok az európaiakkal ellentétben nem különböztetnek meg múlt, jelen és jövő időt. Objektív és szubjektív szférát különítenek el. Objektív mindaz, ami az érzékszervekkel érzékelhető, azaz a fizikai világ. A szubjektív szféra része pedig mindaz, ami mentálisan és érzelmileg az ember, az állat, a növény, a tárgy szívében megnyilvánul. Kutatásai során az arizonai hopi nyelvet az úgynevezett Standard Átlagos Európai (SAE) nyelvvel hasonlította össze. Megállapította, hogy a hopi nyelvben másképp jelennek meg a főnevek és az igék, mint az európai nyelvekben. Nincsenek absztrakt főnevek. A főneveket csak konkrét tárgyak megnevezésére használják.

Állapotot, betegséget, viszonyt, légköri jelenséget, eseményt igék segítségével írnak le. A hopi grammatikai kategóriái pedig egyfajta folyamat beállítottságúvá, míg a SAE-kategóriák rögzített beállítottságúvá teszik beszélőiket. A SAE nyelvekben a tárgyak és az események elkülönültek és megszámlálhatók, az idő rögzített részekre darabolható. A hopi ezzel szemben folyamatok örökös sorának látja a világot. Eszerint a felfogás szerint a nyelv tehát meghatározza, hogy beszélői hogyan észlelik a körülöttük lévő világot, beleértve a természetet és a társadalmat, ezáltal alakítva világnézetüket. A Sapir–Whorf hipotézis (1956) azon változata vált általánosan elfogadottá, miszerint anyanyelvünk nem korlátoz, sokkal inkább egyfajta **szemléletmódot** közvetít.

2.2.2. A világkép, a világ nyelvi, tudományos és kultúrképe

Kognitív nyelvészeti megközelítésből a nyelvre vonatkoztatva Bańcerowski (2006: 187) a világ nyelvi képét így tárgyalja: „a nyelv tartalmazza a világ észlelésének azt a meghatározott módját, amely az objektív valóság tartalmi struktúráinak a felfedezésére irányul”. A kognitivisták úgy vallják, hogy a nyelv ráerőlteti használóira a saját struktúráit, ezáltal meghatározza az ember gondolkodását és világnézetét. Bańcerowski (2006: 187) idézi Wittgensteint: „a nyelvem határai egyben a világom határai is”. Ennek alapján a valóság csak a nyelven keresztül lenne észlelhető és tapasztalható, az objektív valóság pedig a nyelv határain kívül esik. Ezen felfogás képviselői a nyelvi jeleket a valóság helyett sokkal inkább a fogalmakra és a tapasztalatra vonatkoztatják. Vitathatatlan azonban, hogy a nyelv mellett az emberi észnek is hatalmas jelentősége van a világ és a valóság megismerésében. Azáltal, hogy a megismerési aktus során nem veszünk tudomást az emberi ész és az objektív valóság létezéséről, kizárunk egyfajta visszacsatolást, amelyre támaszkodva megállapíthatnánk, hogy a megismerésünk és a jelentéshasználatunk valóban az objektív valóságra vonatkozik-e. Ezzel lehetetlenné válna a nyelvi kommunikáció is, mivel kizárnánk egy adott nyelv használóinak a közös viszonyítási alapját. Mindez további problémát vetne fel két nyelv és kultúra vonatkozásában, nem tudnánk egy adott nyelvről egy másikra fordítani. Ez azonban lehetséges, ami azt jelenti, hogy a **világ nyelvi képe** (VNYK) a hasonló tapasztalatok alapján kialakult és hasonló értékekkel rendelkező nyelvhasználók objektív valóságának a képe. A tapasztalatok és az értékek tudáshalmazt, kategóriarendszert képeznek, amelyet Bańcerowski (2006: 187) úgy magyaráz, hogy „e tudáshalmaz nem más, mint az ember mentális információs térképe, mindennapi, szubjektív, belső, alanyi képe, melynek a nyelv integráns része”.

Másként fogalmazva a VNyK a szókinszben és a mondattanban a szemantikai struktúrák összessége, ami tükrözi, hogy egy adott nyelvközösség tapasztalatai, értékei alapján kialakult valóság milyen módon rögzült a természetes nyelvben.

Bañcerowski (2006: 188) továbbá felhívja a figyelmünket arra is, hogy a nyelvben rögzült világnézet, mely egy adott kultúra integráns része, ideológiai aspektusokat is tartalmaz. Hiszen a nyelven keresztül tudjuk kifejezni értékeinket, normáinkat, minősítéseinket, meggyőződéseinket, melyek a cselekvési normákkal együtt a világ ideológiai képét alkotják (VIK). Említést tesz az általános világ képéről is, melynek a VNyK integráns része. A VNyK-t nevezhetnénk első, objektív, fizikai valóságnak is. Az általános világ képe ezen első valóságon alapul, melyet az ember alkotott meg a világnézete szerint. Ez a második valóság már tartalmazza a világ nyelvi, **tudományos** (VTK) és **kultúrképét** (VKK) is. A VTK és VKK csak akkor jöhetnek létre, ha már létezik a VNyK, azaz már elsajátítottunk valamilyen nyelvet. Erre az alaptudásra épülhetnek további jelenségek, melyekből a világ alanyi interpretációja származtatható. A VKK a VIK-n kívül tartalmaz számos egyéb komponenst is, például viselkedési formákat, a globális világnézet tudományos, vallási, művészeti, politikai, gazdasági komponenseit is. A VKK biztosítja a nyelvi szövegek létrejöttét és funkcionalitását. Bañcerowski (2006: 188) kiemeli a VKK-n belüli vallási világnézet jelentőségét, mely a kultúrának nem a mai, sokkal inkább a történeti állapotát tükrözi, ám mégis hatással van a mai kultúrrendszerre. A VTK jelentősége ezzel szemben abban rejlik, hogy összhangot teremt a világnézet és az első valóság között. Közvetít, szabályoz és iránymutató jelleggel bír. A VTK dönt arról, hogy mely komponensek reprezentációja jelenik meg világnézetünkben, illetve mely komponensek képezhetik például metaforák alapját. A VTK biztosítja a VNyK-n és a VKK-n belüli változásokat, átrendezi terjedelmüket, ennek ellenére nem mindig jut valóban érvényre. A genetikai kutatásokat csak egyes kultúrák/szubkultúrák fogadják el, ezáltal a VKK-t nem változtatják meg.

Összefoglalva tehát a második valóság az első valóság hatására létrejövő, az ember belső, implicit tudásának halmaza, hierarchikusan rendezett kognitív struktúra. A klasszifikáció egyes kategóriáihoz különböző absztrakciósintek társulnak. Minél nagyobb az elvonatkoztatás, annál nagyobb az absztrakció foka. Ezen alkotó osztályozás vagy logikai gondolkodás útján olyan kategóriák és struktúrák is létrejöhetnek, melyek a legmagasabb absztrakciósintekhez tartoznak. Bañcerowski (2006: 189) kitér arra is, hogy a nyelvi diskurzusok hogyan módosítják a második valóság terjedelmét. A világ funkcionálásának megnyilvánulásait szervezettségi állapotán, társadalmi formáján, valamint intézményein keresztül a társadalmi rendszer határozhatja meg.

A társadalmi és kultúrrendszer kölcsönösen hatnak egymásra, ebben az értelemben egymás feltételei a világkép közvetítésével. A diskurzusokban különböző világképek funkcionálhatnak, melyeket a szubkultúrák hoznak létre. Ezek csak részben kompatibilisek egymással, hiszen minden esetben szükséges az adott kultúra általános világképe is.

A fentiekből kitűnik, hogy Bańcerowski a szókinccset a világ interpretációját rögzítő nyelv egyik legfontosabb komponenseként definiálja. A szókészleten belül a lexikalizált frazémákat mindezek alapján így jellemzi:

- A frazeologizmusok a világ interpretációjáról és az adott nyelvben rögzült emberi értékekről tanúskodnak, olyan tulajdonságokat fejeznek ki, amelyeket relevánsnak lehet tekinteni az adott nyelv- és kultúrközösség számára, korábbi világnézetet jeleznek, amely a régebbi VNyK-t tükrözi (Bańcerowski 2006: 192).

A tárgyalta alapján megállapítható, hogy a nyelv elválaszthatatlan az embertől, hiszen a nyelv adja a legteljesebb képet az emberről és sajátosságairól. A nyelvészeti kutatások rámutatnak arra, hogy a nyelvi tények alanyi jellege nagyban eltér a természettudományi kutatások tárgyi mintázataitól. Az ember az információkat a receptorain keresztül szerzi, dolgozza fel, kategorizálja, interpretálja és konceptualizálja. A nyelven keresztül kódolja. Minden mentális objektumhoz nevet (kódot) rendel, ez a nyelvi megnevezés. A kommunikációs folyamatban előhívja, majd használja azt. Az üzenetet közvetítő információt pedig nem átadjuk és befogadjuk, sokkal inkább vevőként **rekonstruáljuk** a metanyelvi struktúrák segítségével. A feladó és a vevő közötti közös kód hiányában a nyelvi közvetítő a világkép és a kultúrképek tudatában e rekonstrukciós folyamatot hivatott segíteni.

2.2.3. A kognitív szemantika, a konceptualizáció és a jelentés

A pragmatika előretörésével a figyelem a felhasználókra, a kommunikációs szituációra és a szövegkörnyezetre irányult. Kutatói azt vallják, hogy a megnyilatkozások a szövegkörnyezetben nyerik el végső jelentésüket. Wittgenstein (2001: 421) úgy fogalmaz, hogy a mondat olyan eszköz, melynek értelmét a használatban kell keresni.

A fentiek alapján jelen dolgozat a jelentést a következőképpen határozza meg: a jelentést a nyelvi jelek felhasználóinak konkrét, azaz adott szituáción, kontextuson alapuló értelmezése adja.

Albert Sándor (2014) a *Fordítás – Nyelv – Filozófia* című könyvében a fordítást az **értelmezést** és **megértést** vizsgáló filozófiai tudományág a hermeneutika szerint közelíti meg. Értelmezése szerint **adekvát** átültetéshez a fordító azt a hermeneutikai utat járja be, amelynek eredményeképpen a szótári szójelentéstől a szövegbeli értelemig eljut.

A kognitív nyelvészet az 1980-as években kutatásai középpontjába a nyelv, a gondolkodás és a kultúra összefüggéseit állította. Jelentéstani ága a kognitív szemantika, amely szerint a jelentés nem más, mint konceptualizáció. Megközelítésében a jelentés a **mentális tárgyra** utal, szemben például a strukturalizmus felfogásával, amelyben a jelentés még az objektív tárgyra irányult. A kognitív szemantika nem szavakban, hanem fogalmakban gondolkodik. Értelmezése szerint a jelentés egy fogalomnak egy másik fogalmon keresztül történő megértése, a **leképezés** útján jelenik meg.

Albert (2014) kiemeli, hogy a fogalmi világ sokkal szélesebb, mint a nyelvi jelekkel megnevezhető szint. Ebből kiindulva nem tartható az az elképzelés, hogy minden fogalomnak megvan a maga nyelvi jelölője. Ezért születnek eltérő fordítások. Egyrészt mert mások a fogalmi leképezéseink, másrészt pedig ugyanazt a fogalmat két ember már azonos nyelven is más szóval, vagy szavakkal fejezheti ki. Mindezt befolyásolja az is, hogy a különböző nemzetek, kultúrák, korok, társadalmak másképp értelmezik a világot. A fordító a szöveg szavai által leírt szituáció, szövegérzékenysége, általános és nyelvi intelligenciája, gyakorlata, kreativitása, intuíciója révén választja ki, hogy a célnyelv melyik szavával vagy szavaival fejezze ki a forrásnyelvben megfogalmazott mondanivalót. A fordító tehát a forrásnyelvi szövegben leképeződött valóságot és világképet értelmezi, amely célnyelven – a szinte végtelen számú lehetséges variációk közül – egy **konkrét nyelvi variációban** jelenik meg. Kérdés, hogy mennyire közös a forrásnyelvi szöveg szerzőjének, a fordítónak és a célnyelvi szöveg felhasználójának a kommunikációs helyzeten vagy kontextuson alapuló értelmezése? Sperber és Wilson (1986) a relevancia-elméletében az értelem és a jelentés adótól és vevőtől való függését vizsgálja. Rámutat a megértésben résztvevő felek egymásrataltságára, erőfeszítéseire és a gazdaságos kommunikációra.

2.3. Az optimális relevancia és kommunikációs hatékonyság

Az európai uniós együttműködés hatékonysága, ahogy bármely más társas cselekvés sikere, jelentősen függ a sikeres kommunikációtól. Azaz a kommunikatív folyamat hatékonysága döntően meghatározza a sikeres együttműködést. Ehhez a közlésnek optimálisan relevánsnak kell lennie. A következőkben azt foglalom össze, hogy az optimális relevancia érdekében a feladónak, mint nyelvi közvetítőnek mit kell szem előtt tartania.

Nida (1964: 182) azon kijelentése, miszerint a kommunikatív folyamat hatékonysága azt jelenti, hogy a minimális dekódolási erőfeszítés maximális vételt eredményez, a relevanciaelmélet egyfajta előfutárának tekinthető.

A már említett kutatók, Sperber és Wilson (1986) is úgy tartja, hogy a kommunikáció sikerességével kapcsolatban jó kiindulópont a relevanciaelmélet. Eszerint a kommunikáció során a beszélő valamilyen **kontextuális effektust** akar a hallgató számára biztosítani **ésszerű feldolgozási erőfeszítés** mellett.

Klaudy (1987: 7) úgy fogalmaz, hogy „ha a fordított magyar szöveg eltér az eredeti magyar szövegektől, az olvasó számára sokkal nagyobb megterhelést jelent a mondanivaló kihámozása a szokatlan nyelvi formából”.

A relevanciaelméleti kutatások középpontjában általában a kontextuális effektus áll, azaz, hogy a szöveg pragmatikailag és nyelvileg azokat az információkat adja-e, mint az eredeti. Gutt (1991) számára a relevancia elve a fordításban az eredeti szöveghez való optimális hasonlóságot jelenti.

Heltai (2005a: 32) a kontextuális effektus fogalmát úgy magyarázza, hogy „a kontextuális effektus a világra vonatkozó tudás új elemmel való kiegészítése, módosítása vagy megerősítése” [...] „az optimális relevanciát a kontextuális hatás és a feldolgozási erőfeszítés dinamikus egyensúlya biztosítja”. Heltai (2005a: 45) kiemeli, hogy a relevancia elvéből következően „optimálisan releváns közlés nem létezik, csak adott helyzetre (kontextusra) vonatkoztatva”.

A sikeres kommunikáció további előfeltétele a normakövető magatartás, azaz a normatív viselkedés a nyelvhasználatban. Fontos megkülönböztetni nyelvi normát és nyelvhasználati normát. Wacha (1999) úgy fogalmaz, hogy a **nyelvi norma** egyfajta szabályrendszer, amely általánosan a választékos, igényes irodalmi és köznyelvi nyelvhasználatot határozza meg. A nyelvi norma tulajdonképpen **nyelvi kompetencia**. Ezzel szemben a **nyelvhasználati norma** a nyelvi eszközök szituatív nyelvhasználatát meghatározó gyakorlati szabályrendszer, **kommunikatív kompetencia**. Heltai (2004: 413) a nyelvhasználati normát tárgyalva a norma fogalmát a következőképpen definiálja: „a norma olyan szokásos nyelvhasználatot jelent, mely

a normatív erő révén orientáló mintaként működve előírja és szankcionálja a kívánatos és nemkívánatos nyelvhasználatot”. A **norma** szerinti nyelvhasználatot **szokásos nyelvhasználatnak** nevezi. Egyszerűbben fogalmazva ez tulajdonképpen nem más mint választás adott kommunikációs helyzettől függő alternatív formák között. Abból adódóan, hogy mindig több lehetőség közül választhatunk, többféle norma létezik.

E választáshoz, illetve a normák megkülönböztetéséhez kiváló alapul szolgál Grice (1975) kommunikációs helyzetre vonatkozó **Együtműködési Elve**. A kommunikáció, illetve az üzenetközvetítés során elsősorban az a célunk, hogy a kommunikációs partnerünk megértse bennünket. Grice négy maximája alapján ehhez megfelelő mennyiségű, minőségű, releváns és megfelelően megfogalmazott információval kell partnerünket ellátnunk (Grice 1975: 45). Ennek érdekében az üzenetet a nyelvi és kommunikatív kompetenciákból adódó nyelvi normákon (fonetikai, fonológiai, morfológiai, szintaktikai, szemantikai) (vö. Bartsch 1987) túl *szövegszerkesztési* (koherens és kohézív szöveg), *szociolingvisztikai* (szociokulturális és pragmatikai törvényszerűségek) és *stratégiai* (verbális és nem verbális kommunikációs stratégiák) normák (vö. Canale és Swain 1980) helyes megválasztásával szükséges közvetítenünk. Mindezek szemléltetésére Heltai az *egy csomó* kifejezést hozza fel példaként (Heltai 2004: 415). A kifejezés nyelvtanilag helyes, a nyelvi normáknak megfelelő. Tudományos körökben azonban a nyelvhasználati normák szerint nem tekinthető elfogadhatónak, ahol az *egy csomó* helyett például *a számos kísérletet végeztünk* kifejezés sokkal inkább megállja a helyét.

A normák a sikeres és gazdaságos mintákat rögzítik, ezáltal megkönnyítik a feldolgozást. A közösségi norma és az egyéni nyelvismeret eltérései azonban csökkentik a norma hatékonyságát. Ebből kiindulva a norma szerinti nyelvi viselkedés egyfajta **nyelvi alkalmazkodás**, adott kommunikációs helyzetben a feladónak az a tudása, amelynek révén felismeri, hogy hogyan alkalmazkodjon kommunikációs partnere kommunikációs gyakorlatához, megnyilatkozása megfelelő értelmezéséhez. Hiszen a normáknak nem megfelelő feladói nyelvhasználat befogadói oldalról egyrészt nagyobb feldolgozási erőfeszítést igényel, másrészt az értelmezés félreértésekhez, sérelmekhez vezethet, ami megnehezítheti, vagy megghiúsíthatja a kommunikációt. A sikeres kommunikáció szempontjából Heltai (2005a: 41–42) a nyelvi norma lényegét úgy foglalja össze, hogy a cél az, hogy a helyzethez illő, adekvát közlemény jöjjön létre, amely érthető a címzettnek és nem kevesebb, mint amit az közleményként vár, s mindezt a feladó szándékainak megfelelően.

2.4. Összefoglalás

A második fejezetben tárgyaltak alapján a kognitív nyelvészeti elméletek megközelítésében a megismerés: a tapasztalatok + az észlelés → a megértés + értelmezés (interpretáció) útján a jelenségek, tárgyak, események mögötti fogalmak egymáson keresztül történő leképezése révén létrejövő jelentés (konceptualizáció) által valósul meg.

Az üzenetben rejlő jelentés közvetítéséhez, a sikeres kommunikációhoz szükséges elengedhetetlen feltételeket feladói és egyben nyelvi közvetítői oldalról az alábbi táblázat foglalja össze:

1. táblázat : A sikeres kommunikációhoz szükséges közlés/célnyelvi megfelelő természete ⁶

| | Jellemzők |
|--------------------|--|
| Mit? | az értelmezéshez szükséges és elégséges mennyiségű és minőségű információt tartalmaz |
| Milyen minőségben? | a kommunikációs felek világképén alapuló ismeretek és tapasztalatok szerint |
| Milyen módon? | a közlést feladó szándékának megfelelő hatást váltja ki |
| Hol? / Mikor? | szituatíve ott és akkor, az adott kommunikációs helyzetben vagy kontextusnak megfelelően |
| Hogyan? | ésszerű feldolgozási erőfeszítés mellett |

Fordítástudományi szempontból összefoglalva azt igyekeztem összegyűjteni, hogy a transzkulturális nyelvi közvetítéshez milyen összetevőket szükséges figyelembe venni a sikeres kommunikáció érdekében, hogy a fordító a világkép, a világ nyelvi, tudományos és kultúrképe szerint a kontextuális effektusnak megfelelően, az eredetihez optimálisan hasonló, releváns információt közvetítsen ésszerű feldolgozási erőfeszítés mellett.

⁶ Forrás: saját készítésű táblázat

3. A fordítástudomány számára releváns frazeológiai fogalmak és azok természete

A frazémák kutatásával a nyelvtudományon belül legmélyebben a frazeológia foglalkozik. A nyelv ezen egységei ugyanakkor olyannyira sokrétűek, hogy a frazeológián kívül a nyelvtudomány számos egyéb ágának (fordítástudomány, pszicholingvisztika, kognitív szemantika, stilisztika, stb.) is kiváló kutatási alapul szolgálnak.

Jelen fejezet először az idiomatikus nyelvhasználat nyelvi struktúráihoz szorosan kapcsolódó fogalmakat (mentális lexikon, szemantikai háló, mentális kép) mutat be pszicholingvisztikai vizsgálatok (Collins és Quillian 1969, Anderson 1980, Gibbs 1992, Cooper 1999, Horányi 1999, Gósy 2005, Langlotz 2006) alapján. Ezt követően a frazeológia (Galisson 1991, Gréciano 1997, 1999, Náray-Szabó 2002, Forgács 2003, Piirainen 2005, Földes 2007, Bárdosi 2007a, 2007b, 2010a, 2012) fordítástudomány számára releváns fogalmait, elnevezéseit, meghatározásait, osztályozásait tárja fel. A frazémákat végezetül stilisztikai és kognitív szemantikai megközelítésből (Lakoff és Johnson 1981, 1999, Bańcerowski 1999a, 1999b, Kemény 2002, Kövecses 2005) vizsgálja. Mindezek célja, a frazémák megfeleltetésének (Klaudy 2007) értelmezése és ismertetése a felsorolt kutatások alapján.

3.1. A frazéma fogalma és természete pszicholingvisztikai megközelítésből

Megoszlanak a vélemények az emberi kommunikáció kreativitását illetően. Bolinger (1976) úgy véli, hogy kevésbé kreatív, mint ahogy azt a generativisták feltételezték, mert nem használjuk ki a nyelv lehetőségeit. A beszédhelyzetekben a lehetséges mondatok, kifejezések közül leggyakrabban csak bizonyos mondatokat és kifejezéseket használunk a szituációtól függő asszociációk révén. Szintén a kommunikációt tárgyalva, Pawley és Syder (1983) szerint az előző kategóriával szemben az idiomatikus nyelvhasználatnak az a titka, hogy a megszokott formulák gondolkodás nélkül, automatikusan hívhatók elő.

Ebben az alfejezetben bemutatom a *mentális lexikon*, a *szemantikai háló* és a *mentális kép* fogalmát, hogy képet kapjak arról, hogy a mentális lexikonban hogyan szerveződnek, tárolódnak, és onnan hogyan hívhatók elő az állandósult szókapcsolatok. Majd kitérek a frazémák interpretációjára. A leírás felsorolás jellegű, jelen dolgozat nem tárgyalja részletesen a frazémák szerveződését a mentális lexikonban.

3.1.1. A mentális lexikon fogalma

A mentális lexikon legegyszerűbben egyfajta **agyi szótárként** jellemezhető (Gósy 2005). Meghatározására egységes definíció a mai napig nem létezik. A mentális lexikon egységei közötti kapcsolatok kutatásával a pszicholingvisztika foglalkozik.

A mentális lexikonban a szavak, szó szerkezetek reprezentálódnak, tárolódnak, és ugyaninnen hívhatók elő. Felépítését tekintve a mentális lexikon nyelvspecifikus, nagysága és működése nem állandó. A szótár maga az egyénhez kötődik, azaz személyfüggő. A szavak, szó szerkezetek mellett egyéb szóspecifikus információkat (a szót felépítő hangsor, a szó jelentése, kötelező argumentumai, kivételes alakjai stb.) is tárol. A mentális lexikon szerveződésével kapcsolatban több elmélet is született például szemantikai hálók, atomgömb-, illetve pókháló-elméletek (Gósy 2005, Magyarai 2008).

3.1.2. A szemantikai háló fogalma

A mentális lexikon egységei közötti kapcsolatok feltárását a megismeréstudományban használatos modellálási technikák közül többek között a szemantikai hálók segítik, amelyeket mélyrehatóan a kognitív pszichológia kutatói vizsgálnak. Anderson (1980) többek között azt vizsgálta, hogy a mentális lexikonban tárolt fogalmakat (pl. *asztal*, *kutya*) milyen összekapcsolt **csomópontok** reprezentálják, és ezek hogyan alkotnak **hálózatot**. Megállapította, hogy e kapcsolódások lehetnek valaki-valami típusú, egyszerű relációk (pl. *János* – *katona*), vagy összetett relációk (pl. *olvas*, *lép*, *rúg*). A csomópontok és a köztük lévő kapcsolatok között különböző **aktivációs erő** van, melyek egy fogalom másik fogalomhoz való hasonlóságát mutatják (pl. a *kutya* és a *macska* csomópontokat erősebb kapcsolódás köti össze, mint a *kutya* és a *toll* csomópontokat). A hálózatban végbemenő folyamatok a csomópontok közötti aktivációs szintet megváltoztathatják. Attól függően, hogy két fogalom mennyire hasonló egymáshoz, annak függvényében nő a köztük lévő aktiváció.

Collins és Quillian (1969) szintén hálózatokat vizsgálva, arra a megállításra jutott, hogy a mentális lexikon, más néven szemantikai memória, bejegyzésekből áll, amelyekhez értékek tartoznak. A bejegyzés és az érték közötti kapcsolat megnevezhető. A következő oldalon, az 5. ábrán a táblázat bal oldali részében a kanárihoz kapcsolódó fogalmak hierarchikus sorrendje látható. A táblázat jobb oldali ábráján a *kanári* bejegyzés, amelynek értéke *sárga*. A két információ között lévő kapcsolat a szín. A létrejövő szemantikai hálózatok segítségével többek között modellezhető a szavak, fogalmak aktiválása, megtalálása beszéd közben.

5. ábra

Collins és Quillian szemantikai memória elképzelése alapján⁷

| | |
|--|--|
| <pre> graph LR Kanári --> Madár Madár --> Állat </pre> | <pre> graph TD Állat --> szőrös Állat --> eszik Állat --> lélegzik Madár --> szárnyas Madár --> tud_repülni Kanári --> énekel Kanári --> sárga </pre> |
| Fogalmak hierarchikus szerveződése | Fogalmakhoz rendelt tulajdonságok |

Az állandósult szókapcsolatok, ahogy azt a dolgozat első fejezetében röviden már leírtam, olyan két vagy több szóból álló, kötött nyelvi struktúrák, amelyek Bárdosi Vilmos megfogalmazása szerint „a gyermekkorban a gondolkodásba és a beszédbe beépülő állandó szókapcsolatok” (Bárdosi 2012: 7). Ezeket a kész egységeket adott kommunikációs helyzetben rutinszerűen hívjuk elő a mentális lexikonból, és automatikusan alkalmazzuk. Mindezek alapján szemantikailag is egységként kezelhetők, a bennük rejlő jelentés is egység, a mögöttes fogalmak a szemantikai hálózatokban minden bizonnyal egy-egy csomópontot alkotnak. Érdekes lenne megvizsgálni, hogy az így létrejövő csomópontok és a mentális lexikon egyéb csomópontjai között milyen kapcsolat, aktivációs erő van, illetve hogyan, mire asszociálunk az egyes kifejezésekkel. E téma önmagában lehetne egy külön dolgozat tárgya.

A nyelvek kontrasztív elemzésénél mérhető azonos hívószóra az **asszociációk** erőssége, és vizsgálhatók az ebből származó interkulturális különbségek. Az interkulturális kommunikáció szempontjából fontos, hogy bizonyos szavak, szókapcsolatok elhangzásakor egy adott anyanyelv beszélője mire asszociál, mert ennek alapján következtethetünk gondolkodásmódjára. Egyes szavak esetében az asszociációk közti különbségek előre várhatóak és egyértelműek. Postman és Keppel (1970) legerősebb asszociációként angolul a *king-queen*, németül a *König-Kaiser* párokat nevezte meg. Más szavak esetében a különbség csak asszociációs tesztek segítségével lesz nyilvánvaló. Kovács (2009a) példáját idézve ilyen a *house-home* és a *Haus-Hof* asszociáció.

⁷ Forrás:

<http://www.cog.brown.edu/courses/cg45/lecture%20slides/Words%20in%20the%20Mind%20Priming%20and%20Semantic%20Memory2.pdf>

A globalizáció korában, amikor az interkulturális kommunikáció szerepe, a kisebb nagyobb mértékben különböző kultúrák képviselőinek interakciója egyre nagyobb jelentőséggel bír, az asszociációs kutatások új szemszögből világíthatnak rá a kultúrák közötti kommunikációs hézagokra. Kovács (2009b) az asszociációk kapcsán fordítói rendszerek által végzett fordításokat vizsgál. A kollokációk, szófordulatok fordítói rendszerek által végzett fordításainak hibáiról így ír:

A ma elterjedt rendszerek fordítási hibáinak egy része abból ered, hogy nem taníthatók meg olyan evidenciákra, amelyek az ember számára egyértelműek, illetve nem képesek minden esetben felismerni, hogy adott szó milyen jelentésben szerepel a szövegben. Szintén hiányoznak (a legtöbb rendszerből) az adott nyelvpárra jellemző kollokációk, szófordulatok, kifejezések. Amennyiben sikerül rögzíteni (és így a rendszer tudja), hogy mely szó milyen szóval alkot kapcsolatot (az anyanyelvi beszélő fejében), hogy az a kapcsolat milyen erősségű és irányú, az automatikus rendszer is pontosabb fordítást tudna adni. (Itt utalva rá, hogy a legpontosabb megoldást valószínűleg egy szótárakból, korpuszokból és asszociációkból egyaránt építkező rendszer adhatná.) (Kovács 2009b: 38).

A Kovács által javasolt szótárakból, korpuszokból és asszociációkból egyaránt építkező rendszer minden bizonnyal nagy előrelépést jelentene a frazémák fordítói rendszerekben történő fordításához. Meg lehetne vizsgálni, hogy milyen szempontok szerint lenne érdemes rögzíteni a fordítástámogató szoftverek fordítómemóriájában és/vagy terminológiai adatbázisában a frazeológiai egységeket. Noha alkalmazásukat és jelentésüket döntően mindig is az aktuális kommunikációs helyzet vagy a szöveggörnyezet fogja meghatározni.

3.1.3. A mentális kép fogalma

Ahogy azt az előző alfejezetben láthattuk, a mentális lexikonban a lexikai egységek egymáshoz kapcsolódva egyfajta hálózatban kerülnek tárolásra. Grétsy és Kovalovszky (1980: 173) a frazémák szerepét tárgyalva úgy fogalmaz, hogy „az állandósult szókapcsolat szerepe nem a nyelvtani viszonyjelölés, hanem a **képzetkeltés**: az őket alkotó szavak egységes jelentésbe forrtak össze”. A jelen dolgozat keretében vizsgált szókapcsolatokat abból adódóan, hogy jelentéstani egységgé forrtak össze, a mentális lexikonban szintén egységként tároljuk és egységként hívjuk elő. Funkciójukat tekintve a frazémák **nyomatékosítanak**, az üzenetnek **érzelmi, hangulati töltetet** adnak, ezért általában valamilyen **metaforikus** értékkel bírnak.

Bárdosi (2010a: 20) hangsúlyozza, hogy a frazeológiai egységek többsége már létrejöttékor metaforikus értékű. Horányi (1999) úgy fogalmaz, hogy egy közlés mondanivalóját, üzenetét képszerűségük révén tudják hatásosan közvetíteni a bennük rejlő fogalmi (tartalom) és képi (hordozó) elemek azonosításával.

Jelentésük alkotóelemeik jelentéséből közvetlenül nem következik, a fogalmi és a képi elem együttes jelentéséből fakad, a két dolog képzetének kölcsönhatásával, a fogalmak és jelenségek közötti tartalmi, hangulati hasonlóság alapján. E szókapcsolatokban rejlő képi elemek tágan értelmezhetők, magukban hordoznak egyfajta érzeteken alapuló vizuális benyomást, valamint annak gondolatstrukturáló funkcióját. Eszerint „egy kép (legyen bár „anyagi” természetű, verbális vagy mentális) egy konvenciórendszer segítségével egy adott közegben **hitet, véleményt, tudást** jelenít meg, azaz közvetít egy dologgal kapcsolatban” (Horányi 1999: 185). Price (1996) alapvető gondolatmenetekben elemezte a mentális kép mint fogalom hordozóját. Rámutatott arra, hogy a mentális képek jellegzetesen **illékonyak, elmosódottak, vázlatosak**, ugyanakkor éppen ezáltal általános jelentéseket is képviselhetnek. Másképp fogalmazva, általános jelentésen alapuló egyfajta értelmi, észbeli képek. Érdekes lenne az állandósult szókapcsolatokat mint globális jelentéssel bíró kész elemeket asszociációs tesztekkel vizsgálni, elemezni, hogy használatukkal milyen metaforikus képre, fogalomra, mentális képre asszociálunk. Egy ilyen jellegű vizsgálat elvégzése jelen kutatás keretein belül nem lehetséges, azonban minden bizonnyal hasznos eredményekkel szolgálna a kognitív szemantika kutatói számára, akik a metaforán alapuló emberi megismerés és gondolkodás folyamatait, fogalmi rendszerét vizsgálják.

3.1.4. Az idiomatikus szókapcsolatok interpretációja a mentális lexikonban történő reprezentációjuk alapján

Az értekezés kérdőíves felmérés keretében vizsgálja a frazémák ismeretét és interpretációját (ld. 5.3.2. alfejezet). Ehhez kiindulópontként megvizsgáltam néhány elméletet a frazeológiai egységek mentális lexikonban történő reprezentációjára vonatkozóan. Számos pszicholingvisztikai kutatás foglalkozik az idiomatikus kifejezések megértésével és értelmezésével azért, hogy az idiómák mentális lexikonban történő reprezentációját, interpretációs mechanizmusait feltárják, illetve a kapcsolódó elméletek érvényét vizsgálják. Cooper (1999) és Langlotz (2006) kutatásai alapján az idiómák reprezentációjára és interpretációjára vonatkozóan a következő főbb pszicholingvisztikai modelleket érdemes számba venni:

- Idiomalista hipotézis (Bobrow és Bell 1973)
- Lexikai reprezentációs hipotézis (Swinney és Cutler 1979)
- Közvetlen hozzáférés hipotézis (Gibbs 1992, 1994)
- Konfigurációs hipotézis (Cacciari és Tabossi 1988)
- Vegyes modell hipotézis (Schnell 2006)

Az idiómalista hipotézis szerint az idiomatikus kifejezések a szavakhoz hasonlóan egy idiómalistában tárolódnak a mentális lexikonban. Az interpretáció alapvetően mindig a szó szerinti jelentés elsőbbségét feltételezi, mivel e nézet kiindulópontja, hogy először a szó szerinti jelentést értelmezzük. Azonban tekintettel arra, hogy az nem illik a kontextusba, eljutunk a szándékolt idiomatikus jelentéshez. Ez alapján feltételezhetnénk, hogy az idiomatikus szókapcsolatok interpretációja tovább tart, mint a szó szerinti interpretáció, pszicholingvisztikai vizsgálatok eredményei azonban ezt nem támasztják alá (pl. Gibbs 1992).

A lexikai reprezentációs hipotézis szerint az idiómák morfológiailag komplex egységként tárolódnak a mentális lexikonban. A nyelvi feldolgozás során a szó szerinti és az idiomatikus jelentés visszakeresése párhuzamosan történik. A megfelelő jelentés kiválasztásában a kontextus nyújt segítséget.

A közvetlen hozzáférés hipotézis keretében a Gibbs (1992, 1994) által végzett, reakcióidőt mérő vizsgálatok kimutatták, hogy az idiómák interpretációja során a szó szerinti interpretációhoz hasonlóan, közvetlenül érjük el az idiomatikus jelentést. A közvetlen hozzáférés a gyakori idiómák esetére értendő, a kevésbé gyakori, ismeretlen idiómákra nem vonatkozik.

A konfigurációs hipotézis szerint minden idióma tartalmaz egy vagy több úgynevezett **lexikai kulcsot**, azaz olyan jelet vagy jeleket, amely(ek) jelzi(k) az interpretáló számára, hogy idiomatikus kifejezésről van szó, ezáltal az üzenet vevője idiomatikusán értelmezi a kifejezést. A kulcsszó felismerése előtt megkezdődik ugyan a szó szerinti értelmezés, azonban szemben a szó szerinti feldolgozás elsőbbségét feltételező hipotézis szerinti értelmezéssel, ebben az esetben a hallgató az egész kifejezést nem szavanként dolgozza fel, mert amikor eljut a kulcskifejezéshez, aktiválódik a szókapcsolatra vonatkozó idiomatikus jelentés.

Schnell (2006) az idiómák eltérő szemantikai jegyeit és a fent leírt interpretációs modelleket tanulmányozva vegyes modellt feltételez. Eszerint az alapvetően egységenként is elemezhető idiómákat **dekompozicionálisan**, azaz nem elemekre bontva, holisztikus feldolgozással értelmezzük a kontextus alapján. Az interpretáció folyamatában az interpretáció nehézségi foka az idiómák elemezhetőségének és gyakoriságának függvénye.

A fentiek tükrében jelen dolgozat vizsgálatai is abból indulnak ki, hogy eltérő interpretációs mechanizmusok érvényesülhetnek a gyakori és nem gyakori, valamint a szemantikailag könnyebben vagy nehezebben elemezhető és értelmezhető idiómák interpretációja között. Kutatásom során ezért a szókapcsolatok ismeretére és értelmezésére irányuló felmérés előkészítéséhez a vizsgálatban szereplő frazémákat feltételezett használati gyakoriság szerint (ld. 5.3.2.5. alfejezet) rangsoroltam.

3.2. A frazéma fogalma és természete frazeológiai megközelítésből

Az előző alfejezetben a pszicholingvisztikai kutatások többek között arra világítottak rá, hogy a frazeológiai egységek **jelentéstani egységgé** forrtak össze, és a **mentális lexikonban kész elemként** vannak jelen. Ebben az alfejezetben a frazémák jellemzését frazeológiai megközelítésből folytatom.

A frazeológiai kutatások hangsúlyozzák, hogy az állandósult szókapcsolatok (fr. *expressions figées*) meghatározása és osztályozása folyamatosan változik. A nyelvtudomány olyan jeles képviselőinek, mint például Michel Bréal (*Essai de sémantique*, 1897) és Charles Bally (*Précis du stylistique*, 1905 és *Traité de stylistique*, 1909) alaptézisei általános érvényű alapszabálynak tekinthetők. Ilyen például az állandósult szókapcsolatok globális jelentése, melyet a frazeológia későbbi kutatói sem kérdőjeleztek meg. Az utóbbi 30-40 évben számos kutató jelentős tanulmánya és szótára látott napvilágot. Már az 1960-as években kísérletet tettek a frazeológiai kutatások újraértelmezésére (pl. Greimas 1960, Guiraud 1961, Coseriu 1966, Pottier 1969, Rey 1977). A változásokat illetően konkrét tanulmányok az 1980-as években kezdtek megjelenni (pl. Fónagy 1982, Maurice Gross 1982 és 1988, Burger 1982, Ruwet 1983, Rey 1985). A változásokról, a frazéma definícióiról részletesen Bárdosi Vilmos (1990) értekezésében olvashatunk. Az 1990-es években újabb kísérletek születtek a frazéma újraértelmezésére, meghatározására, jellemzésére (pl. Hadrovics 1995, G. Gross 1996, Burger 1998, Cowie 1998, Mel'čuk 1998).

A felsorolásból jól látható, hogy frazeológiai kutatással és osztályozással már a 19. század végén foglalkoztak francia nyelvészek, és azóta számos frazeológiai tanulmány és szótár született. A frazeológiai egységek definiálása, elnevezése és osztályozása azonban a mai napig nem vált egységessé.

3.2.1. A frazéma meghatározása és jellemzői

Elméleti tekintetben a frazémák meghatározását és jellemzőit hosszan lehetne sorolni és vizsgálni, azonban tekintettel arra, hogy jelen dolgozatnak nem ez a fő célkitűzése, így a következőkben a frazeológiai egységek csupán néhány alapvető tulajdonságát említem.

Forgács (2003) kiemeli, hogy a frazémáknak két olyan tulajdonságát lehet említeni, amellyel bizonyos szinten minden frazeológiai egység rendelkezik:

- **polilexikalitás** (a frazéma legalább két szó kapcsolatából áll)
- **lexikális rögzültség** (a kifejezés elemei szóképzleti egységet alkotnak, az elemek sorrendje és morfológiai alkata nagyrészt kötött)

A frazeológia tárgyát azok a szóképzési egységek képezik, amelyek ezeknek a kritériumoknak megfelelnek. Ilyen egységek például a *szólások*, *szóláshasonlatok*, *helyzetmondatok*, *kinegrammák*, *szállóigék*, *közhelyek*, *funkcióigés kapcsolatok*, *kollokációk*, *onimikus frazeologizmusok*, *frazeológiai terminusok*, *páros frazeologizmusok*, *közmondások* stb. Egy szűkebb csoportot alkotnak azok a frazémák, amelyek értelmezéséhez az idiomatikusság fokát is figyelembe kell venni (pl. metaforikus frazeológiai egységek).

A frazémák meghatározásához kiváló kiindulópont Náray-Szabó (2002) a frazémák definíciójáról írt tanulmánya, amely lényegre törően a következő három legfontosabb jellemzőt emeli ki:

- két vagy több szóból álló szókapcsolatok
- jelentésük közvetlenül nem vezethető le az őket alkotó elemekből
- elemeik más lexémákkal nem helyettesíthetők

Nemzetközi viszonylatban jelen vizsgálat a frazeológiai kutatások két jeles képviselője, Gertrud Gréciano (1999) és Robert Galisson (1991) meghatározásait veszi alapul. Galisson (1991) a frazémákat 'megosztott kulturális töltettel rendelkező kifejezéseknek' (fr. mots à « *charge culturelle partagée* ») nevezi. A hétköznapi kommunikációban általuk a közösségi identitás kifejezésre jut, valamint azonnali kapcsolatot teremt a kommunikációs helyzet alanyai és a nyelv között. E kifejezések a szarkasztikus gúny és a jó humor révén a találékonyság és a nyelvi termékenység elemei. Nyelvi játékok, használatukat poliszémia jellemzi, színesítik a közlést, tükrözik a nyelvi közösségek etnocentrikus szemléletét.

A frazémákat jellemezve Gréciano (1999) egy tanulmányában általánosan *préfabriqué*, vagyis előre gyártott elemként beszél a frazémákról. Működésüket úgy fogalmazza meg, hogy a több szóból álló motiválatlan szókapcsolatok a kommunikációs helyzetben vagy a szöveggörnyezetben az észlelés és az érzelmi hatáson alapuló mentális kép útján válnak motiválttá. Az észlelés és az érzelmi hatás segít az absztrakt fogalmakat körülhatárolni, értelmezni. Használatuk jellegét úgy foglalja össze, hogy kiegészítendő, következtető, célzó, helyes értelmezésükhöz megfelelő nyelvi, enciklopédikus és általános ismeretek szükségesek.

Jelen kutatás a továbbiakban Bárdosi leírásait tanulmányozza, mert ezek az állandósult szókapcsolatok jelenlegi legrészletesebb, legátfogóbb jellemzései, amelyek kitérnek a frazémák meghatározására, az egységek jellemzésére és azok elnevezéseire, valamint a nyelvtudomány különböző területei szerinti osztályozására.

Bárdosi (2012) a *Magyar szólások, közmondások értelmező szótára fogalomköri útmutatóval* című könyvében a szókapcsolatokról írt meghatározását a következőképpen lehet összefoglalni:

- A két vagy több szóból álló állandósult szókapcsolatok olyan lexikai egységek, amelyeket nem az adott kommunikációs helyzetben alkotunk, hanem tanulás eredményeképpen egységként ismerünk, és a mentális lexikonunkból kész elemként reprodukálunk. Bárdosi (2012: 7).

A frazémák meghatározása és néhány jellemzőjének felsorolása után, áttérek a frazémák elnevezésére és osztályozására.

3.2.2. A frazémák elnevezése és osztályozása

Ahogy azt jelen harmadik fejezetben korábban már említettem, a különböző mértékben kötött szókapcsolatok, frazeológiai egységek különféle típusainak elnevezése és osztályozása a mai napig nem egységes. Az egyes kategóriák között gyakran nem könnyű meghúzni a határvonalat.

Tekintettel arra, hogy kutatásom során angol, francia és magyar nyelvi egységeket vizsgálok, az állandósult szókapcsolatok leggyakoribb elnevezéseit szintén e három nyelven a következő táblázatban foglalom össze:

2. táblázat

A kötött szókapcsolatok elnevezései⁸

| Angol elnevezések | Francia elnevezések | Magyar elnevezések |
|---|---|--|
| <ul style="list-style-type: none"> ▪ idiom ▪ fixed expression ▪ idiomatic expression | <ul style="list-style-type: none"> ▪ tournure ▪ idiotisme ▪ phrase ▪ locution figée ▪ expression figée | <ul style="list-style-type: none"> ▪ állandósult szókapcsolat ▪ idióma ▪ frazéma ▪ frazeologizmus ▪ frazeológiai egység |

Az elnevezések közül a frazeológiai kutatómunkákban napjainkban a *frazéma* szakszó kezd egyre inkább elterjedni, ezért leggyakrabban jelen dolgozat is ezt az elnevezést használja.

A frazémák osztályozása Forgács (2003) szerint azért problematikus, mert nehéz határvonalakat húzni mind szerkezeti, mind jelentéstani szempontból, továbbá az idiomatizáltság foka és a rögzültség mértéke szintén nem körvonalazható egyértelműen.

A frazémák osztályozásához jelen dolgozat szintén Bárdosi (2010a: 8-20; 2012: 7-8) összefoglalásait veszi alapul.

⁸ Forrás: saját készítésű táblázat

Bárdosi (2012: 14) is hangsúlyozza, hogy a frazeológia természetéből eredő sokrétőség miatt nehezen lenne megvalósítható egy, az összes lehetséges elemzési szempont szerinti átfogó, összefoglaló osztályozás, ezért különböző elemzési szempontok szerint többféle részletes osztályozást ír le. A következőkben Bárdosi kétféle osztályozását részletezem.

Ezek leírása előtt általánosan és legegyszerűbben a frazémák az alábbi két kategóriába sorolhatók (Bárdosi 2012: 7-8):

1. a szerkezetileg és jelentésanilag kötött, kizárólag globálisan értelmezhető, metaforikus értékkel és nyelvi hagyományokkal rendelkező állandósult szókapcsolatok (pl. *dugába dől*)
2. az összeforrottság különböző fokán álló szerkezetek, például a kollokációk és a terpeszkedő szerkezetek (pl. *fejébe vesz, zokon vesz*)

Az alábbiakban a lazább szókapcsolatoktól a szintaktikailag teljesen kötött szókapcsolatok felé haladva a legfontosabb szerkezeteket tüntetem fel francia-magyar példákkal illusztrálva (Bárdosi 2010a: 8-14):

1. lexikai affinitások
 - a. pleonasztikus szókapcsolatok (fr. *refuser catégoriquement* – ‘kategorikusan visszautasítani’)
 - b. szokványos szókapcsolatok (fr. *une chaleur suffocante* – ‘fojtogató hőség’)
2. statikus sztereotípiák (fr. *l’homme de la rue* – ‘az utca embere’)
3. jelszavak (fr. *Prolétaires de tous les pays, unissez-vous.* – ‘Világ proletárjai egyesüljetek!’)
4. feliratok, firkálások, graffitik (fr. *Il est interdit d’interdire* – ‘Tilos tiltani’)
5. szituációs klisék (fr. *Mais je rêve!* – ‘Ez nem lehet igaz!’)
 - a. üdvözlés, búcsúzkodás, egyetértés, biztatás, jókívánság, udvariaskodás, stb. (fr. *Ne quittez pas!* – ‘Tartsa a vonalat!’)
 - b. korlátozás, utókorrekció, kiigazítás, habozás, feloldás, stb. (fr. *Soit dit entre nous.* – ‘Magunk között legyen mondva.’)
 - c. meglepetés, vigasztalás, szitkozódás, elismerés, stb. (fr. *Comme le temps passe vite!* – ‘Hogy szalad az idő!’)
 - d. nyelvtörők, mondókák, hirtelen bekövetkező csend, hullócsillag láttán, stb. (fr. *Faites un vœu!* – ‘Kívánjon valamit!’)
6. terpeszkedő igei szerkezetek (fr. *remporter une victoire* – ‘győzelmet arat’)
7. modellértékű kapcsolatok (fr. *de mieux en mieux* – ‘egyre jobban’)
8. frazeológiai kapcsolatok (fr. *armé jusqu’aux dents* – ‘állig felfegyverkezett’)

9. szakterminológia (fr. *la division nationale* – ‘nemzeti válogatott’)
10. ikerszavak, párhuzamos szerkezetű kapcsolatok (fr. *sain et sauf* – ‘épen és egészségesen’)
11. szóláshasonlatok (fr. *boire comme un trou* – ‘iszik, mint a kefekötő’)
12. kinegrammák (fr. *donner un coup de poing sur la table* – ‘az asztalra csap’)
13. szólások, szólásmódok, idiómák, idiomatizmusok (fr. *Il n’y a pas péril en la demeure.* – ‘Nem hajt a tatár!’)
14. közmondások, példabeszédek (fr. *Qui trop embrasse, mal étreint.* – ‘Ki sokat markol, keveset fog.’)
15. szállóigék, idézetek (fr. *Les dés en sont jetés.* – ‘A kocka el van vetve.’)

A frazémák szemantikai, morfo-szintaktikai, retorikai és kultúrtörténeti-diakrón kategorizálásakor a frazémák a következő csoportokba sorolhatók (Bárdosi 2010a: 14-20):

1. szemantikai osztályozás
 - a. motiválatlan (fr. *faire d’une mouche un éléphant* – ‘a bolhából is elefántot csinál’)
 - b. részlegesen motivált (fr. *tomber comme à Gravelotte* – ‘esik, mintha dézsából öntenék’)
 - c. motivált (fr. *perdre la tête* – ‘elveszti a fejét’)
2. morfo-szintaktikai osztályozás
 - a. melléknévi frazémák (fr. *mouillé jusqu’aux os* – ‘csuromvizes’)
 - b. határozói frazémák (fr. *pour rien au monde* – ‘a világos semmiért’)
 - c. főnévi frazémák (fr. *le chevalier à la triste figure* – ‘búsképű lovag’)
 - d. igei frazémák (fr. *verser des larmes* – ‘könnyeket hullat’)
3. retorikai osztályozás
 - a. alliteráció (fr. *copains comme cochons* – ‘puszipajtások’)
 - b. felkiáltás (fr. *On aura tout vu!* – ‘Hihetetlen, hogy mik vannak!’)
 - c. hasonlat (fr. *fier comme Artaban* – ‘büszke, mint a páva’)
 - d. metafora (fr. *lever le coude* – ‘felönt a garatra’)
 - e. metonímia (fr. *être soupe au lait* – ‘hirtelenharagú’)
4. kultúrtörténeti-diakrón szempontú osztályozás
 - a. átvétel, tükörfordítás útján
 - jövevény szólások (fr. *fumer la calumet de la paix* – ‘elszívja a békepipát’)
 - vándor szólások (fr. *jeter de l’huile sur le feu* – ‘olajat önt a tűzre’)
 - poligenezis (fr. *mener qqn par le bout du nez* – ‘az orránál fogva vezet vkit’)

- b. nyelven belüli szólásképzés
 - szaknyelvekből származó frazémák (fr. *jeter l'ancre* – ‘horgonyt vet’)
 - mindennapi eseményekhez kapcsolódó megfigyelésből adódó frazémák (fr. *dormir comme une marmotte* – ‘alszik, mint a bunda’)
 - szájhagyomány útján terjedő frazémák (fr. *L'argent n'a pas d'odeur*. – ‘A pénznek nincs szaga’)
 - irodalmi művekből származó frazémák (fr. *l'épée de Damoclès* – ‘Damoklesz kardja’)
- c. anargonikus fejlődések: „olyan frazémákat sorolunk ebbe a kategóriába, amelyek más szókapcsolatokban nem használatos, elhomályosult motivációjú, ugyanakkor az adott frazéma életképességéhez, kifejezőerejéhez nagyban hozzájáruló régies szavakat tartalmaznak” (fr. *prendre la poudre d'escampette* – ‘felhúzza a nyúlcipőt’) (Bárdosi 2010a: 18).

Jelen kutatásnak nem tárgya a frazeologizmusok osztályozásának részletes vizsgálata és elemzése, a fent leírt besorolást a frazémagyűjtemény összeállításához és a fordítások konkrét elemzéséhez használok fel.

A dolgozat függelékében található frazémagyűjteményben a közérthetőség és az egyszerűség kedvéért Bárdosi (2012) *Magyar szólások, közmondások értelmező szótára fogalomköri szómutatóval* című szótára alapján a frazémákat a fenti osztályozás következő három kategóriájába sorolom be:

- Szólások (SZ)
- Helyzetmondatok (H)
- Közmondások (K)

A függelékben a frazémagyűjtemény táblázatában a második oszlopban e három kategóriát tüntetem fel. A kategóriákat a nagy kezdőbetűk jelölik.

3.2.3. A frazeológiai univerzálé fogalma és jellemzői

Kiindulópontként először az univerzálé fogalmát tárgyalom. Az Akadémiai Kiadó *Magyar értelmező kéziszótárában* (2003: 1394) az *univerzális* szócikkből három jellemzőt lehet kiemelni:

- egyetemes
- sokirányú
- sokoldalú

A nyelvre vonatkoztatva a **nyelvi univerzálé** fogalma legegyszerűbben az emberi nyelvre általában jellemző nyelvi sajátosságok. Nyelvi hangtani univerzálé például, hogy minden nyelvben megtalálhatók a magánhangzók és a mássalhangzók.

A frazeológiában Gréciano (1997) a frazémák fogalmi tartalmát univerzálisként értelmezi, mert széleskörűen tükrözik az emberi test jelenségeit, az emberi **érzelmeket**, az **értelmet**, valamilyen **állapotot** vagy épp az emberi **cselekvéseket**. Antropológiai kutatások kimutatták globalizálódó tendenciájukat. Intrakulturális színezettel bírnak. Szemiotikailag komplexek, **önkéntesek**, átvitt értelműek és **motiválatlanok**, de „újra motiválhatók”. A frazémák univerzális jellege adja üzenetközvetítő szerepüket. Az ésszerű feldolgozási erőfeszítés (fr. *la loi du moindre effort*) (vö. Heltai 2005a) fokozza használati gyakoriságukat, a megfelelő értelmezés (fr. *la loi de la plus grande compréhension*) révén pedig hozzájárulnak a kommunikatív hatékonysághoz. A frazémákban a motiválatlan tartalom polimorf struktúrában rejlik, amely a kommunikációs helyzettől és a kontextustól válhat pragmatikailag motiválttá. A motiváltság nem szó szerinti reprodukciót jelent, hanem egyfajta heurisztikus használatot, azaz a mögöttes szándék és az érzelmi töltet metaforikus kifejeződését.

Földes (2007) egy tanulmányában úgy fogalmaz, hogy a frazeologizmusok kulturális jelek, mert sűrített formában egy nyelvi, ill. kulturális közösség – jelen értekezés kutatásában az **európai makrokulturális közösség** – felismeréseit, értékítéleteit és értelmezési rendszerét adják vissza. Amennyiben tehát a frazéma egy nép, népcsoport közös kincse, úgy ugyanazon felfogást, gondolatmenetet, kultúrképet, világképet egyetemlegesen, sokoldalúan közvetít, ezáltal univerzálisként értelmezhető, ezért az ide sorolható frazémákat a frazeológia kutatói **frazeológiai univerzálénak** nevezik.

Bárdosi (2007b) ilyen vonatkozásban a következőképpen nyilatkozik az európai nép közös kincsének tekinthető szókapcsolatokról:

- Az európai frazeológiai univerzálék adekvát alkalmazása – mivel mindenki azonnal szükségszerűen ugyanarra a képre, civilizációs háttérre asszociál – sokkal hatékonyabbá, egyértelműbbé teheti adott esetben egymás gondolatainak megértését. (Bárdosi 2007b: 2)

Ezen frazeológiai egységek esetében a nyelvek közötti tükörfordításról is beszélhetünk (pl. *Kolumbusz tojása*, fr. *l'œuf de Colomb*, en. *the egg of Columbus*). Közös kiindulópont a közös európai kultúrkincs, a frazémák a Bibliából, a görög–római mitológiából vagy a klasszikus irodalomból, valamint a történelmi eseményekből származó egységek. Az ilyen, szóbeli vagy írásos módon elterjedt frazeológiai egységeket Bárdosi összefoglalóan **páneuropeizmusoknak** nevezi (Bárdosi 2010a: 16).

Ezek a legtöbb európai nyelvben azonos jelentésben találhatók meg. Ezek a szókapcsolatok általában besorolhatók a frazémák 3.2.2. alfejezetben leírt kultúrtörténeti-diakrón szempontú osztályozásán belül egyrészt a tükörfordítás útján átvett úgynevezett vándorszólások kategóriájába, másrészt az általános, összefüggő szöveg, történet részeként fennmaradt, szájhagyomány útján terjedő frazémák és az irodalmi művekben fellelhető frazémák közé:

- *jeter de l'huile sur le feu* (olajat önt a tűzre ← M^{me} de Sévigné)
- *aller à Canossa* (kanosszát jár ← IV. Henrik német császár)

3.2.4. A frazeológiai univerzálék tipologizálása

A frazeológiai univerzálék csoportosításakor jelen dolgozat a nemzetközi kutatások közül Galisson (1991) és Piirainen (2005), a frazeológia hazai kutatói közül Bárdosi tipologizálását veszi alapul.

Robert Galisson (1991) e kifejezések csoportosításához első lépésként kérdést tesz fel a kultúra típusának meghatározásához. Milyen típusú kulturális elemeket hordoznak magukban az idiomatikus kifejezések? Megkülönbözteti a **műveltségi kultúrát** (fr. *la culture-vision*) és a **tapasztalati kultúrát** (fr. *la culture-action*). Az első kategóriába tartoznak azok a kifejezések, amelyek *szociológiai, antropológiai, történelmi, földrajzi, irodalmi* leírásokból származó adatokat tartalmaznak. Ebből adódóan tényyszerűek, **objektívek**. Értelmezésükhöz lexikális tudás szükséges. A második kategóriába sorolható kifejezések alapja adott kommunikációs szituációból származó viselkedésbeli, kulturális tapasztalati tudás. Értelmezésük ezért viszonylagos, **szubjektív**.

A műveltségi kultúra kategóriájába tartozó frazémákat Galisson (1991) további hét alkategóriába sorolta:

- (A) Bibliai frazémák (fr. *être en costume d'Adam* – 'Ádám kosztümben van')
- (B) Irodalmi művek frazémái (fr. *montrer patte blanche* – 'fehér zászlót lobogtat') (La Fontaine)
- (C) Görög–római mitológiai frazémák (fr. *être dans les bras de Morphée* – 'Morfé karjaiban van')
- (D) Földrajzi neveket tartalmazó frazémák (fr. *tomber de Charybe en Scylla* – 'Szküllá és Kharübdisz között')
- (E) Történelmi eseményeket tartalmazó frazémák (fr. *mettre qqn au ban de la société* – 'kitaszít vkit a társadalomból')

- (F) Intézményi frazéma (fr. *mettre qqn/qqch à l'index* – ‘indexre tesz vkit/vmit’)
- (G) Nyelvjárási frazémák (fr. *habiller de pied en cap* – ‘tetőtől talpig felöltözik’)
(Provençal nyelvjárás)

A tapasztalati kultúra kategóriájához sorolható frazémákra Galisson négy alkategóriát állít fel:

- (A) Állatneveket tartalmazó frazémák, állatok viselkedését tartalmazó hasonlatok (fr. *verser des larmes de crocodile* – ‘krokodilkönyeket hullat’)
- (B) Sztereotípiákat leíró frazémák (fr. *filer à l'anglaise* – ‘angolosan távozik’)
- (C) Gesztusokat kifejező frazémák (fr. *s'arracher les cheveux* – ‘tépi a haját’)
- (D) Mindennapi élet eseményeit (születés, házasság, halál) leíró frazémák (fr. *faire la navette* – ‘ingázik’)

Piirainen (2005) kutatásai során 2005 februárjáig 39 európai és 5 nem európai nyelvről gyűjtött adatokat. Kutatásai rávilágítanak arra, hogy az a tény, hogy az eddigi kutatások tárgya európai viszonylatban (en. *European idiom*) nagyrészt az indoeurópai nyelvcsalád nyelveiből vett frazémák voltak, nem jelenti azt, hogy a nem indoeurópai nyelvekben ne szerepelnének hasonlóképpen nagy számban frazémák. Piirainen (2005: 65) alábbi példája is ezt bizonyítja, melyet 37 nyelven adott meg. Az általam vizsgált indoeurópai nyelveken kívül szemléltetésképpen a finnugor nyelvcsaládhoz tartozó magyar és a török nyelvcsaládhoz tartozó török frazémát tüntetem fel:

3. táblázat

37 nyelvű európai idiómagyűjtemény⁹

| ANGOL | FRANCIA | MAGYAR | TÖRÖK |
|--|---|---|----------------------------------|
| <i>to be on the same wavelength (as sb.)</i> | <i>être sur la même longueur d'onde</i> | <i>egy/azonos hullámhosszon van valakivel</i> | <i>aynı frekansa sahip olmak</i> |

Piirainen Európa határain túl is vizsgálódik. Megalkotja a *Widespread Idiom* (‘széleskörben elterjedt frazéma’) fogalmát. Akkor beszélhetünk széleskörben elterjedt frazémáról, ha az megjelenik az európai nyelveken túl, a földrajzilag távol eső és a genetikailag nem rokon nyelvekben is (pl. japán, koreai). Az általa összegyűjtött frazémákat az alábbiak szerint kategorizálta:

- (A) Az úgynevezett **tárgyi kultúra** (en. *material culture*) kategóriába sorolta a sportban, színházi vagy zenei téren, a mindennapi életben, a telekommunikációban mutatkozó frazémákat, amelyeket szociokulturális átfedések jellemeznek:

⁹ Forrás: <http://download2.hermes.asb.dk/archive/download/Hermes-35-4-Piirainen.pdf>

- *a színpalak mögött* (fr. ‘derrière les coulisses’; en. ‘behind the scenes’)
- (B) A frazémák legnagyobb csoportjaként a **szövegfüggő** (en. *textual dependency*) frazémákat említi, amelyek azonosítható forrásszöveggel rendelkeznek. Ide tartoznak a népmesék, irodalmi művek, idézetek, ókori klasszikusok vagy bibliai egységek rögzült kifejezései is:
 - *légvárat épít* (fr. ‘construire des châteaux dans l’air’; en. ‘to build castles in the air’)
- (C) A fennmaradó, általa **kulturális** – népi hiedelmeken, babonákon, egyéb kulturális szimbólumokon alapuló – frazémák kategóriájába sorolt egységek száma már nem annyira nagy:
 - *aranyszíve van* (fr. ‘avoir le cœur en or’, en. ‘to have a heart of gold’).
- (D) Végezetül a nem kulturális alapokkal rendelkező csoportok a **természet** és az **állatok viselkedése** (en. *nature and animals’ behaviour*), az **emberi test** kifejezéseivel kapcsolatos frazémák (en. *somatic phenomena*) nagy része is fellelhető számos nyelvben:
 - *felnyitja a szemét* (fr. ‘ouvrir les yeux à qn’; en. ‘to open some one’s eyes’)

Bárdosi (2007a) 2004-ben, OTKA-pályázat keretében kezdte el vizsgálni az európai frazémákat. A pályázatról készített zárójelentésben Bárdosi (2007b) leírja, hogy a kutatás során összeállított, kilencnyelvű (magyar, angol, német, francia, spanyol, olasz, orosz, latin, lengyel), 500 egységet tartalmazó korpusz a nyelvtanulásban, a fordításban és tolmácsolásban legfontosabbnak tartott európai frazémák gyűjteménye.

Az európai frazeológiaiakincs közös elemeit **elterjedtségük** alapján Bárdosi (2007a) három csoportba sorolja:

- (A) Közös európai múlt, kultúra frazémái (pl. *gordiuszi csomó, pirruszi győzelem, Kolumbusz tojása, Buridán számara, Damoklész kardja, Pandóra szelencéje*)
- (B) A legtöbb európai nyelvben fellelhető extralingvális valóságon alapuló, egy nyelvi közösségen belül, vagy két nyelvi közösség között tükörfordítás útján létrejött frazémák:
 - a) azonos fogalmat jelölő, azonos elemeket tartalmazó frazémák (pl. *töri a fejét, az orránál fogva vezeti*)
 - b) azonos fogalmat jelölő, többé-kevésbé eltérő elemeket, képeket tartalmazó frazémák (pl. *vízet hord a Dunába*)
- (C) Lefordíthatatlan, kulturálisan kötött, nyelvspecifikus kifejezések (gallicizmusok, germanizmusok, hungarizmusok, stb.) (pl. *Ő sem jobb a Deákné vásznánál*)

A fenti három kategórián belül, a közös európai kultúrkör (A) frazémáit **származásuk** alapján Bárdosi (2013) a következő további négy alkategóriába sorolja:

4. táblázat: Az európai frazeológiai univerzálék csoportosítása ¹⁰

| KATEGÓRIA | BIBLIA | MITOLÓGIA | TÖRTÉNELEM | IRODALOM |
|-----------|--------------|-----------------|-------------------|---|
| PÉLDA | Júdás csókja | herkulesi munka | átlépi a Rubikont | Egy fecske nem csinál tavaszt/nyarat. [Ezópus] |

Jelen kutatás tárgyát képező frazémák az elterjedtség szerinti osztályozás alapján az (A) és a (B) csoportba sorolhatók. Ezen belül Piirainen és Bárdosi rendszerezését alapul véve frazémagyűjteményem egységeinek besorolására az alábbi táblázatban szereplő kategóriákat állítottam fel:

5. táblázat: A korpusz frazémáinak csoportosítása ¹¹

| KATEGÓRIA | SZÖVEGFÜGGŐ | TÖRTÉNELMI | KULTURÁLIS | TERMÉSZETI |
|-----------|---|--|---|--|
| ALAPJA | irodalmi művek példái, idézetek, ókori klasszikusok, bibliai szereplők, események | történelmi események, mitológiai történetek | népi hiedelmek, babonák, kulturális szimbólumok, általános érvényű megfigyelések, tapasztalatok, életigazság | természeti elemek, anyagok, állatok, testrészek, emberi test viselkedése |
| PÉLDA | Dávid és Góliát harca. | A kocka el van vetve! | Minden kezdet nehéz. | Ajándék lónak ne nézd a fogát! |

A négy kategória közül az első kettőbe az írásos emlékekkel rendelkező, konkrét, **objektív** tárgyi elemeket tartalmazó frazémák tartoznak, amíg a következő két kategória frazémái a mindennapi élet **szubjektív** szituációiból vett tapasztalatokat írják le.

A felsorolt kategóriák között természetesen nem lehet egyértelmű határvonalat húzni, azaz az egyes frazeológiai egységek egyszerre több kategóriába is besorolhatók, ahogy azt az alábbi példa is mutatja:

➤ *Ajándék lónak ne nézd a fogát!*

¹⁰ Forrás: Bárdosi V. 2013. Reáliák a frazeológiában. In: Bárdosi V. 2013. *Reáliák a lexikológiától a frazeológiáig*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 40.

¹¹ Forrás: saját készítésű táblázat

Az említett frazéma ugyanúgy tartozhat a KULTURÁLIS, ahogy a TERMÉSZETI kategóriába. Jelen értekezés 5.3.2.6. alfejezetében a részletesen elemzésre kerülő frazémák bemutatásánál ugyanezen frazémák kategóriáit az 5. táblázatban látható szövegformázás jelöli:

- (1) Szövegfüggő frazémák (***barna alapon félkövéren szedett, dőlt, fehér betűk***)
- (2) Történelmi frazémák (***világosbarna alapon félkövéren szedett, fekete betűk***)
- (3) Kulturális frazémák (***barna alapon félkövéren szedett, fehér betűk***)
- (4) Természeti frazémák (***fehér alapon félkövéren szedett, fekete betűk***)

3.3. A frazéma fogalma és természete stilisztikai és kognitív szemantikai megközelítésből

Jelen dolgozat elsősorban fordítástudományi kutatómunka, ezért a pszicholingvisztikai és frazeológiai jellemzések után azt vizsgálom, hogy fordítási szempontból a frazémáknak mely további tulajdonságait szükséges figyelembe venni ahhoz, hogy a nyelvi közvetítés útján létrejövő célnyelvi megfelelő jelentése és üzenete a forrásnyelvi közlést feladó szándékának megfelelő hatást váltsa ki, és ezzel elősegítse a sikeres kommunikációt. A harmadik fejezet végén táblázatban feltüntetem a kapott eredményeket, és összefoglalom a frazéma fordítástudományi szempontú megfeleltetését. Mindehhez a frazémák természetét a következőkben stilisztikai, illetve kognitív szemantikai megközelítésből vizsgálom.

3.3.1. A frazéma és a szókép viszonya

A szókapcsolatokban rejlő képi elemekről a dolgozat *A mentális kép fogalma* című, 3.1.3. alfejezetében már tettem említést. Szathmári (2004: 221) írásában szintén a kép szerepét hangsúlyozza: „Az állandósult szókapcsolatok [...] mögött – még ha sokszor elmosódottan is – szinte mindig a konkrét szemléletben gyökerező kép áll, s ez a körülmény kimondásukkor bizonyos feszültséget idéz elő lelkünkben”.

A **nyelvi képek** osztályozását stilisztikai megközelítésből Kemény (2002: 92) a következőképpen foglalja össze: „A stilisztika a nyelvi képeket az izotóp szövegelem (tárgyi elem, hasonlított, azonosított) és az ehhez viszonyított allotóp szövegelem (képi elem, hasonló, azonos) szemantikai viszonya alapján osztályozza”. Azok a nyelvi képek, amelyekben a viszonyítás egy összehasonlítást vagy egy azonosítást tartalmaz, az elemi képek:

➤ „*Olyan alakjuk van/volt a gázlángoknak, mint a pezsgőspohárnak*”. (Kemény 2002: 95)
„Azokat az elemi képeket, amelyekben a kép két főeleme azonosítva van egymással, hagyományosan a **trópus** vagy ennek magyar megfelelőjeként a szókép kategóriájába sorolják”. (Kemény 2002: 93). A szóképek közül a szakirodalom a legnagyobb figyelmet a metaforának szenteli, ami „olyan szókép, melyben a tárgyi és a képi elem azonosításának alapja a köztük lévő külső, belső vagy egyéb, „**hangulatinak**” tekintett **hasonlóság**” (Kemény 2002: 97):

➤ *Fecskék, ezek a fehérasztalkendős zárdanövendékek* (Kemény 2002: 101)

Bárdosi (2010a: 14) a frazémák szemantikai osztályozásánál említi a **metaforikus frazémákat** és azok **motiváltságát**. A szókapcsolatok alkotóelemeinek motiváltsága szerinti besorolásról ír. Amennyiben az alkotóelemek jelentéséből közvetlenül nem értelmezhetők a frazémák, akkor motiválatlanok:

- *avoir maille à partir avec qqn* (meggyűlik a baja vkivel)

Ha a frazéma egy vagy több jelentésátvitelben részt nem vevő lexémát tartalmaz, részlegesen motivált:

- *tomber comme à Gravelotte* (esik, mintha dézsából öntenék)

Az alkotóelemek jelentéseiből közvetlenül értelmezhető frazémák pedig elsődlegesen motiváltak:

- *dire des bêtises* (butaságokat beszél)

Vagy metaforikusan motiváltak:

- *perdre la tête* (elveszíti a fejét)

A frazémák metaforikus jelentését tárgyalva fontos kiemelni, hogy stilisztikailag nem minden metafora frazéma, és nem minden frazéma metaforikus:

- „A szőlőszemben alszik így a bor ahogy te most mibennünk rejtezel”. (Radnóti Miklós: *Himnusz a békéről*) (metafora, ugyanakkor nem frazéma)
- *noir sur blanc* (feketén-fehéren) (frazéma, ugyanakkor nem metaforikus)

Gréciano (1999) a frazémák vizsgálatánál korpusza kifejezéseit többek között kommunikatív és kognitív szempontból is elemzi. Kommunikációs szempontból, úgy tartja, hogy a **képi ábrázolás** hozzájárul a **kommunikatív hatékonysághoz**. A több szóból álló motiválatlan szókapcsolatok a kommunikációs helyzetben vagy a szöveggörnyezetben az észlelés és az érzelmi hatáson alapuló mentális kép útján válnak motiválttá. Az észlelés és az érzelmi hatás segít a frazémák absztrakt fogalmait körülhatárolni, értelmezni. A frazémák esetében az **absztrakció** és a **percepció**, az elvonatkoztatás és az észlelés ezáltal kölcsönhatásba lépnek. Kognitív megközelítésből frazeológiai konceptualizáció alatt, általános fogalomra történő empirikus adatátvitelt, értelmezést ért, amelynek célja a szemantikai lényeg kifejezése.

3.3.2. A frazémák fogalmi motivációja

A generativisták a metaforakutatást még az irodalomelméletben és nem a nyelvészetben képelték el. A kognitív nyelvészet kutatói úgy tartják, hogy a metafora tükrözi az ember megismerési és gondolkodási folyamatait, fogalmi rendszerét, és a nyelvhasználók a metaforák segítségével kommunikálnak (Lakoff és Johnson 1981). Ebből kiindulva, Bańcerowski (1999a) arra hívja fel a figyelmet, hogy a nyelvészet alapvető feladata a természetes nyelv metaforikájának leírása, amely nagyban befolyásolja a nyelvhasználók világlátási módját. A frazeologizmusok pedig olyan nyelvi kifejezések, amelyek segítségével az adott valóságos fragmentumot leírhatjuk. Segítségükkel absztrakt cselekvéseket és azok tartalmát, értelmét, jelentését konkrét módon írhatjuk le. Fontos megemlíteni, hogy a hagyományos megközelítés hívei közül sokan hangsúlyozzák a különbséget metafora és frazeologizmus között. Bańcerowski (1999b) úgy fogalmaz, hogy a belső implicit tudásunk alapján bármikor képesek vagyunk új metaforákat képezni, amelyekről addig nem volt tudomásunk. A frazémák, ahogy azt már láthattuk, ezzel szemben olyan két vagy több szóból álló lexikai egységek, amelyeket nem az adott kommunikációs helyzetben alkotunk, hanem tanulás eredményeképpen egységként ismerünk, és a mentális lexikonunkból kész elemként reprodukálunk. Ennek alapján kijelenthetnénk, hogy a frazémák – a metaforákkal szemben – a fogalmi rendszerunktől független nyelvi jelenségek, elemeik között jelentéskapcsolat, nyelvi jelentés van, ami különválik az ember fogalmi rendszerétől és egy nyelv beszélőinek enciklopédikus tudásától.

Kövecses (2005) azonban cáfolja az említett felfogást, és a fordításban, tolmácsolásban, idegennyelv-tanulásban és tanításban közismerten problematikus, sok esetben kulcsszerepet játszó jelenségnek számító frazeologizmusokat egymástól és a fogalmi rendszertől nem elkülöníthető egységként kezeli. Hangsúlyozza, hogy a frazéma nem csupán nyelvi folyamat eredményeként a mentális lexikon része, hanem a **konceptuális rendszerünk terméke**. Jelentése nem csak az őt alkotó részekhez viszonyítva speciális. „Olyan jelenség, amely a világról szóló tudásunkon alapuló fogalmi rendszerünkől ered” (Kövecses 2005: 203). Ebből kiindulva a frazémák jelentése motiváltnak és nem véletlenszerűnek tekinthető. Kövecses kiemeli továbbá, hogy a motivációt meg kell különböztetni a megjósolhatóságtól. A frazémák jelentésének **motiváltsága** ugyanis nem jelenti azt, hogy jelentésük teljes mértékben **megjósolható**. Vagyis nem állíthatjuk, hogy egy frazéma szó szerinti jelentéséből mindig tökéletesen megjósolhatnánk az őt alkotó kifejezésekhez köthető frazeologikus jelentést. Ha a frazémát alkotó szavak szó szerinti jelentését és a szókapcsolat frazeologikus jelentését **metafora**, **metonímia** vagy **hétköznapi tudás** köti össze, a frazéma jelentése egyértelmű, világos lesz. A frazémák ezen tulajdonsága a frazémák fogalmi motivációja.

3.3.3. A fogalmi metafora és a fogalmi tartomány

Az eddig tárgyaltakból is kitűnik, hogy a kognitív nyelvészet egyértelműen középpontba állítja az emberi megismerésen és gondolkodáson alapuló jelentést és jelentéstant, a kognitív szemantikát.

Lakoff és Johnson (1999) már klasszikusnak nevezhető fogalmi metaforaelméletében megkülönbözteti a **metaforikus nyelvi kifejezést** és a **fogalmi metaforát**. A fogalmi metaforák egy fogalmi tartomány megértését egy másik fogalmi tartomány alkalmazásával biztosítják. A metaforikus nyelvi kifejezések a fogalmi metaforák nyelvi megtestesítői. A *felépítette az elméletét, rombadőlt az elmélete* nyelvi metaforikus kifejezések a kognitív folyamatokon nyugvó, az ELMÉLETEK ÉPÜLETEK fogalmi metafora nyelvi megnyilvánulásai. Kövecses (2005) elmélete szerint a fogalmi metafora mindig két fogalmi tartományból áll: az (A) fogalmi tartomány, a **céltartomány** (ELMÉLETEK) az absztraktabb, szubjektívebb, elvontabb fogalomkör, amelyet a kevésbé absztrakt és összetett, kézzelfoghatóbb (B) fogalmi tartományon, a **forrástartományon** (ÉPÜLETEK) keresztül értelmezzünk. Az ELMÉLET-tel kapcsolatban több fogalmi metafora létezik, az ELMÉLET-nek mint céltartománynak több forrástartománya van, mivel absztrakt fogalom lévén többféleképpen is megközelíthető. Kövecses rávilágít arra is, hogy egyes szavak frazémákban való gyakori megjelenése arra utal, hogy valamilyen kognitív folyamat köti össze egy tudástartomány elemeit a frazeologikus jelentéssel. Számos frazéma esetében a metaforikus folyamatok és a köznap, konvencionális tudás kulcsszerepet játszanak. A frazémák kognitív motivációja, más néven **szemantikai átláthatósága** révén tehát minden bizonnyal gyorsabban elsajátíthatjuk és tovább emlékszünk majd rájuk.

A metaforikus frazémák jelentéstartalmát összefoglalva képszerűségük segítségével kognitív tevékenységünk révén úgy értelmezzük, hogy a forrástartomány jelentéstartalmát leképezzük a céltartományra. Kutatásom frazémái az európai kultúrában rögzült szóképeket tartalmazzák, ezáltal feltételezhető, hogy fordítóként könnyű azokat megfeleltetni, vevőként könnyű értelmezni. Kutatásom kezdeti szakaszában fény derült azonban arra, hogy az uniós fordítók sok esetben mégsem célnyelvi frazeologizmust alkalmaznak. Vizsgálataim során többek között arra is keresem a választ, hogy miért nem.

3.4. Összefoglalás és a frazéma traduktológiai megfeleltetése

Klaudy (2007) *A frazeologizmusok szó szerinti fordításáról* című tanulmányában a szólások, közmondások, állandósult szókapcsolatok fordításának vizsgálatakor megállapítja, hogy ezeket a nyelvi egységeket nem fordítjuk, inkább **megfeleltetjük**. A nyelvi közvetítés során a fordító megkeresi azt a célnyelvi megfelelőt, amelyet a célnyelvi beszélők hasonló szituációkban használnak. Azaz az egyes nyelvi megnyilatkozásokban a célnyelvi frazémákat a kommunikációs környezetnek megfelelően alkalmazza. Ehhez a fordítónak a frazéma szótárakban rögzített elsődleges, denotatív jelentése mellett annak beszédhelyzet, szöveggörnyezet, illetve az üzenet mondanivalójának gondolat- és képzettársítás szerinti árnyalt, másodlagos, konnotatív jelentését is számba kell vennie. Hiszen a közlés jelentésének a létrejöttében gyakran meghatározóbb a konnotáció, mely a közlés és a valóság között közvetett kapcsolatot létesít. Ez a közvetett kapcsolat, mint láthattuk, létrejöhet például helyettesítések (metonímiák) vagy jelentéssűrítések (metaforák) útján. Az előző alfejezetekben leírtak alapján a frazémák legfontosabb jellemzőit az alábbi táblázatban foglalom össze:

6. táblázat

A frazéma különböző tudományágak szerinti jellemzése ¹²

| Pszicholingvisztikai | Frazeológiai | Stilisztikai | Kognitív szemantikai |
|--|--|---|--|
| egység (elsajátítás) | polilexikalitás (két vagy több szóból áll) | trópus (pl. metaforikus) | konceptualizáció (fogalmi rendszerünk terméke) |
| mentális lexikon (tárolás) | lexikális rögzültség (elemei sorrendje és morfológiai alkata kötött) | absztrakció (konkrét leírása) | kognitív motiváció (szemantikai átláthatóság) (metaforikus folyamat + konvencionális tudás alapján) |
| mentális kép (fogalmi + képi elemek) | korlátozott variabilitás (elemei más lexémákkal nem helyettesíthetők) | motiváltság (motiválatlan/ részlegesen motivált/ motivált) | 2 fogalmi tartomány (forrástartomány + céltartomány) |
| reprodukció (előhívás) | idiomatikusság (jelentése közvetlenül nem vezethető le az őt alkotó elemek jelentéséből) | motiváltság aktiválása (kommunikációs helyzet, kontextus alapján) | leképezés (forrástartomány jelentéstartalma a céltartományra) |

¹² Forrás: saját készítésű táblázat

A leírt definíciók, értelmezések rávilágítottak arra, hogy a frazéma megfeleltetése mennyire összetett traduktológiai kérdés. Összefoglalóan a következőképpen lehetne leírni:

- A frazéma megfeleltetése nyelvi közvetítés során, adott kommunikációs szituációra vonatkoztatva, az észlelésen és érzelmi hatáson alapuló értelmezés és mentális kép útján, a mentális lexikonból való előhívással történik.

Európai kontextusban célja, hogy a forrásnyelvi feladó szándékának megfelelő hatást váltsa ki célnyelven ésszerű feldolgozási erőfeszítés mellett, mely az európai közösség közös értékein alapuló általános, nyelvi és enciklopédikus ismereteket, valamint azonos képen alapuló azonos interpretációt feltételez.

4. Jelen értekezés metodológiai előzményei

Jelen fejezet az értekezés témájában végzett eddigi kutatásokat tárgyalja. A dolgozat eddigi fejezeteiből is kitűnik a frazeológiai kutatások sokrétűsége, multidiszciplináris jellege. A következőkben olyan metodológiai előzményeket sorakoztatok fel, amelyek segítségül szolgáltak saját kutatásomhoz.

A frazémák interpretációjának vizsgálatára készített felmérések összeállításához pszicholingvisztikai módszereket tanulmányoztam. A hatodik fejezetben elemzésre kerülő frazémák üzenetének, jelentésének, azaz a logikai-tartalmi magvának részletes vizsgálatához, illetve a három nyelven történő megfeleltetések összehasonlító, kontrasztív elemzéséhez a frazeológia, a fordítástudomány és a kognitív szemantika eredményeire támaszkodom. Az egyes alfejezetek végén vázolom a saját kutatásom módszerét, amelyeket részletesen az ötödik fejezetben írok le. Az említett tudományágak témában kapott eredményeinek feltérképezése alapján a fejezet végén rávilágítok a frazémák kutatásával kapcsolatos hiányterületekre és a kutatási igényre.

A fejezetben a teljesség igénye nélkül, kizárólag olyan korábbi kutatásokat mutatok be, amelyek a dolgozat szempontjából relevánsak, témájához alapul szolgálnak. Az alábbiakban a nyelvtudomány különböző ágainak: **pszicholingvisztika** (Levorato és Cacciari 1999, 2004, Cain 2005, Schnell 2006, Bernicot 2007, Szücs 2010), **frazeológia** (Paczolay 1991, 1997, Gréciano 1999, 2000, Forgács 2012, Bárdosi 2013), **fordítástudomány** (Földes 1987, Venuti 2004, Albert 2013, Heltai 2013), **kognitív szemantika** (Kövecses 2005) vonatkozó vizsgálatait, elemzéseit tárgyalom.

4.1. A frazémák interpretációja pszicholingvisztikai megközelítésből

A pszicholingvisztikában az anyanyelv elsajátítását különböző aspektusokból (fonológiai, fonetikai, morfológiai, szintaktikai, szemantikai stb.) vizsgálják. Ezen kutatások azonban a szó szerinti nyelvhasználatra irányulnak. A nem szó szerinti nyelvhasználat elsajátítására, interpretációjára vonatkozóan az eddigi kutatások eredményeképp kevés adat született.

A nemzetközi pszicholingvisztikai kutatások közül a szókapcsolatok interpretációjának vizsgálatához Levorato és Cacciari (1999), Bernicot (2007) és Cain (2005) vizsgálatait hozom fel példaként, mert kiváló alapul szolgálnak jelen dolgozat kutatásához. Levorato és Cacciari (1999, 2004) kisiskolás gyermekekkel végzett interpretációs vizsgálatot. A szemantikailag elemezhető és nem elemezhető idiomatikus kifejezések megértését vizsgálták **feleletválasztós** teszttel. Kutatásaik kimutatták, hogy a szemantikailag analizálható szókapcsolatokat a

gyerekek könnyebben tudják értelmezni, mint a szemantikailag nem elemezhető kifejezéseket. Jelentős különbségek abban a vonatkozásban mutatkoztak a 10 év alatti iskolás gyermekek interpretációi között, hogy a fiatalabb gyerekek értelmezésében mindkét típusnál jelentős szerepe volt a kontextusnak, az idősebb gyerekek ezzel szemben kontextus nélkül is tudták már értelmezni a szemantikailag elemezhető idiomatikus kifejezéseket.

Cain és munkatársai (2005) az idiomatikus frazémák interpretációját ismert és új idiómák jelentésének szóbeli magyarázatával vizsgálta kisiskolás gyermekek körében. Cain és kutatói 2009-es felméréseikben szintén **feleletválasztós** (multiple-choice) tesztet állítottak össze. Azért választották ezt a vizsgálati módszert, mert a folyószöveg formájában adott magyarázatot a gyerekek számára túlzottan komplex feladatnak ítélték. Ez utóbbi feladattípus a válaszadók részéről produkciós készségeket igényelne. A feleletválasztós teszt továbbá pontosabb mérési eredményeket ad az eltérő nemű és életkorú csoportok válaszainak összehasonlítására.

Bernicot kutatócsoportjával (2007) az idiómák értelmezését **idióma-kép párosító** tesztrel vizsgálta. A felmérésben azt kérték, hogy a megfelelő képpel (szó szerinti és idiomatikus) fejezzék be a történetet. A vizsgálatot úgy állították össze, hogy fiatal gyerekekkel is elvégezhető legyen. A vizsgálat azonban megrekedt a szó szerinti és az idiomatikus jelentés közötti válaszoknál. Ezért a feladattípus eredményei alapján nem lehet következtetni és vizsgálni az interpretáció azon átmeneti fázisát, amikor a gyerekek már el tudnak vonatkoztatni a szó szerinti jelentéstől, noha még nem ismerik a szókapcsolatok pontos jelentését. A vizsgálat célja a nem szó szerinti nyelvhasználati formák értelmezésének, illetve a kapcsolódó metapragmatikai képességek sorrendiségének kimutatása volt.

A magyarországi pszicholingvisztikai kutatások közül jelen dolgozat kutatásához többek között Schnell Zsuzsanna és Szücs Márta felméréseit érdemes említeni. Schnell (2006) óvodás gyermekek körében végzett vizsgálatot. Az idiomatikus interpretáció és a tudatelmélet összefüggéseit vizsgálta. Szücs (2010) az idiómák megértését szintén gyerekek körében **feleletválasztós** tesztekkel vizsgálta 30 frazeológiai egységen. Azt kutatta, hogy milyen mértékű a kontextus és az életkor hatása, az idiómák szemantikai típusának milyen szerepe van kontextus nélkül és kontextusban, milyen mértékű összefüggés van a gyermekek idiómákra vonatkozó metanyelvi tudása és az idiómák megértésében mutatott teljesítményük között.

Jelen kutatás egyik célja a frazémák interpretációjának felmérése. A felsorolt vizsgálatokat alapul véve kutatásomban a frazémák értelmezésének vizsgálatához kérdőíves felméréseket állítottam össze. A vizsgálat módszerét részletesen *A kérdőíves felmérések összeállítása* című, 5.3.4. alfejezetben írom le.

4.2. A frazémák kontrasztív elemzése frazeológiai és fordítástudományi megközelítésből

A nyelvi közvetítés során a fordító a nyelv által közvetített világképet értelmezi majd „lefordítja” egy másik nyelvi rendszerben. Az eltérő nyelvi és értelmezési rendszerek, kulturális hátterek és világképek miatt a fordítói döntéshozatal során sok esetben kompromisszumokat kell kötni. A kompromisszumok meghatározására a fordítástudomány **ekvivalencia-fogalmakat** és **átváltási műveleteket** (ld. 5. fejezet) dolgozott ki. A fordítás, mint korábban láthattuk, egyfajta transzkulturális átvitel: a fordító a forrásnyelvi szöveg értelmezését követően a célnyelven új nyelvi köntösben találja a jelentést a forrás- és a célnyelvek közötti nyelvi és szociokulturális döntések alapján.

Jelen alfejezetben a frazeológia és fordítástudomány vizsgálatainak bemutatása előtt fontosnak tartom tisztázni a fordítói döntést befolyásoló tényezőket és az ekvivalencia fogalmát. Valamint értelmezni a kontrasztív vizsgálatot mint kutatási módszert a kontrasztív nyelvészet és a fordítástudomány tükrében.

4.2.1. A fordítói döntést befolyásoló tényezők

Egy kommunikációs esemény azon tényezőit, amelyek nélkül nem érthetjük meg egymást, elsőként az 1970-es években a beszédetnográfusok kutatták. Hymes (1974) a **SPEAKING** mozaikszóval rövidíti ezeket a tényezőket:

S – Setting/Scene (keret, díszlet)

P – Participants (résztevők)

E – Ends (célok)

A – Act sequence (cselekvés sorrendje)

K – Key (hangnem)

I – Instrumentalities (eszközhasználat)

N – Norms of interaction and interpretation (interakció és értelmezési normák)

G – Genre (zsáner)

Fontos a Setting/Scene (keret, díszlet). A keret a beszéd fizikai körülményeire, az időre és a helyre utal. A díszlet az elvont pszichológiai vagy a kulturális keretre vonatkozik. A Participants (résztevők) társadalmilag meghatározott szerepeket töltenek be. Adott kommunikatív aktus függvényében beszélhetünk a beszélő-hallgató, a megszólító-megszólított és az adó-vevő kombinációról. Az Ends (célok) azon célokra utal, amelyeket a kommunikációs helyzetben a részttevők el akarnak érni.

Az Act sequence (cselekvés sorrendje) az üzenet formája és tartalma. A Key (hangnem) terminus a mondanivaló hangnemére, modorára vonatkozik. Az Instrumentalities (eszközhasználat) a kommunikációs csatorna (írott, beszélt, távközlési), illetve a beszéd formája. A Norms of interaction and interpretation (interakciós és értelmezési normák) az alkalmazott beszédhez kapcsolódó viselkedésre utalnak. A Genre (zsáner) pedig a megnyilatkozás típusaira utal. Ezek többek között lehetnek versek, előadások, vezércikkek, közmondások, frazémák, melyek „jelöltek” ellentétben az informális beszéddel.

E paradigmák figyelembevétele nélkül nem születethet megfelelő fordítói döntés. Márpedig a nem megfelelő nyelvi forma akadályozza a kommunikációt, hiszen a vevő vagy üzenetet keres mögötte, vagy negatív véleményt alakít ki a feladóról, illetve a fordítóról. Mindkét esetben változik a szöveg hatása, ami addig is elmehet, hogy a szöveg nem képes betölteni a funkcióját. A fordítói döntést befolyásoló tényezők az objektív és szubjektív valóság alapján az alábbiak szerint foglalhatók össze:

7. táblázat

A fordítói döntést befolyásoló tényezők ¹³

| Racionális | Emocionális |
|---------------------------|-------------------------------------|
| gondolatok | kulturális beállítottság |
| tartalom | adott szituáció |
| tények | habitus |
| adatok | értékkövetés |
| tudati kép | hiedelemrendszer |
| feladó célja | érzelmi és indulati elemek |
| feladó akarata | feladó belső állapota, hangulata |
| ↓ | ↓ |
| objektív valóság | szubjektív valóság |
| ↘ | ✓ |
| eseti, egyszeri döntés | |

4.2.2. Fordítási ekvivalencia és kontrasztív nyelvészet

A sikeres nyelvi közvetítéshez és kommunikációhoz a forrásnyelvi és célnyelvi szöveg között alapvető feltétel az *egyenértékűség*, más néven *ekvivalencia*, amelynek fogalmát számos nyelvész definiálta és kategorizálta (Nida 1964, House 1981, Catford 1986, Albert 1988, Klaudy 1999a, Valló 2000, Uzonyi 2006).

¹³ Forrás: saját készítésű táblázat

Dolgozatom hatodik fejezetében a frazémák részletes vizsgálatát a lexika, illetve a szintagmák szintjén végzem a frazémák szótári megfelelőinek tükrében, ezért az ekvivalencia kérdését tárgyalva mindenekelőtt fontos említést tenni arról, hogy hogyan viszonyul a **szótári ekvivalencia** a **fordítási ekvivalenciához**. Szótári ekvivalensen a kétnyelvű szótár címszavaihoz rendelt célnyelvi szavakat értjük, valamint ide tartoznak a forrásnyelvi szintagmákkal (pl. kollokációkkal, frazémákkal) szembeállított célnyelvi megfelelők is (Uzonyi 2006). Ennek alapján fordítási ekvivalensen a kontextuális változatot, azaz a fordítás útján létrejött célnyelvi megfelelőket, szavakat, szó szerkezeteket értjük. Bárki, legyen szó hivatásos vagy alkalmi, laikus fordítóról megtapasztalhatta már, hogy adott esetben a forrásnyelvi szavak vagy szó szerkezetek célnyelvi megfelelői közül egyik szótári jelentés sem illett igazán a kontextusba, mégsem volt lehetetlen odaillő megoldást, ekvivalenst találni. Egyértelmű tehát, hogy a fordító által választott ekvivalens sok esetben nem esik egybe a szótári ekvivalenssel. A továbbiakban az ekvivalencia fogalmát elsősorban fordítástudományi szempontból közelítem meg.

House (1981: 30) úgy fogalmaz, hogy az ekvivalencia a fordítási minőség alapkritériuma. Az ekvivalencia a fordításelmélet, a fordítási folyamat központi kategóriája. Vizsgálata során a kontrasztív nyelvészettel ellentétben, nem nyelvi rendszereket, hanem **szövegeket** vetünk egybe. A kontrasztív nyelvészethez viszonyítva további nagy különbség az, hogy a fordítástudomány nem teljes rendszerekkel foglalkozik, csak a **fordítói** gyakorlatban felmerülő **problémákkal**. A harmadik nagy eltérés a két tudományterület kutatásai között, hogy míg a kontrasztív nyelvészet azonos szinten elhelyezkedő elemeket vizsgál (pl. főnévi igeneves szerkezetek a francia és a magyar nyelvben), a fordítástudomány adott fordítási szituáció függvényében nem mindig azonos szinten álló elemeket vet egybe (pl. főnévi igeneves szerkezet a francia nyelvben és célhatározói mellékmondat a magyar nyelvben). Végezetül a fordítástudományban léteznek olyan kategóriák (pl. ekvivalens nélküli lexika), melyek a kontrasztív nyelvészetben nincsenek.

Fordításelméleti megközelítésből, vagyis a fordítói szempontból történő egybevetés során, az ekvivalencia létének vagy hiányának megállapításába több szereplő is bekapcsolódik. Albert Sándor (1988) az ekvivalenciát a következő szereplők szempontjai szerint vizsgálta:

- olvasó vagy hallgató
- fordító
- kutató

Hangsúlyozza, hogy másképp ítéli meg az ekvivalenciát a hallgató vagy az olvasó, aki feltételezi, másképp a fordító, aki megteremti, és másképp a kutató, aki vizsgálja.

Az olvasót előlegezett bizalom jellemzi. A „kész terméket” ekvivalensnek tartja, és ha nem tetszik neki a mű, általában a szerzőt okolja. A fordítót legfeljebb a szavak szintjén hibáztatja, mondván, nem a megfelelő terminust alkalmazta. A fordító és az ekvivalencia viszonya már bonyolultabb. Vannak többé-kevésbé tudatos elképzelései, amelyeket hol sikerül, hol nem alkalmaznia. A megfelelően ekvivalens célnyelvi szöveg létrejötte fordítói oldalról ugyanakkor nem feltétlenül függ attól, hogy a fordító mennyire rendelkezik az ekvivalenciáról tudatosan kialakított képpel. Ösztönösen is létrehozhat jó minőségű, ekvivalens célnyelvi szöveget. Az ekvivalencia kérdésével összetett módon a fordításkutatók foglalkoznak, akik között különböző nézetek uralkodnak.

Az ekvivalenciát Klaudy legrészletesebben a *Bevezetés a fordítás elméletébe* (Klaudy 1999a: 87–102) című könyvében tárgyalja. A forrásnyelvi és célnyelvi szöveg egyenértékűségét kutatva Nida és Catford ekvivalencia-felfogásából indul ki.

Nida (1964) alkotta meg a *formális ekvivalencia* fogalmát, miszerint a fordítás a lehető legnagyobb mértékben őrizze meg a forrásnyelv formai sajátosságait. Ezzel szemben a *dinamikus (funkcionális) ekvivalencia* esetében a fordító célja az, hogy a célnyelvi közösség ugyanúgy reagáljon a megnyilatkozásra, ahogy azt a forrásnyelvi közösség tette.

Catford (1986) megkülönbözteti a formális és a szöveg-ekvivalenciát. Felfogása szerint egy célnyelvi elem *formális ekvivalenciájának* feltétele, hogy a célnyelvi lexikai elem vagy grammatikai struktúra ugyanolyan helyet foglaljon el a célnyelv rendszerében, mint a forrásnyelvi grammatikai struktúra vagy lexikai egység foglalt el a forrásnyelv rendszerében. A *szövegekvivalencia* pedig a forrásnyelvi szöveg vagy szövegrész felcserélhetőségét jelenti a célnyelvi szöveggel vagy szövegrésszel (Catford 1986: 178).

A felsorolt felfogások annyiban térnek el, hogy mi az, aminek feltétlenül jelen kell lennie a célnyelvi szövegben is. Ezeket a felfogásokat abban az értelemben azonban bizonyos fokú normativitás jellemzi, hogy mindegyikben szerepel, hogy van ez a „valami”, amit a fordítónak mindenképpen át kell ültetnie a forrásnyelvi szövegből a célnyelvibe. Ezt a valomit nevezhetjük például tartalomnak, értelemnek, jelentésnek, funkcionális értéknek stb.

Klaudy (1999a) a funkcionális ekvivalenciát további két ekvivalencia-kategóriával kiegészítve, kontextuális és referenciális ekvivalencia, létrehozta a *kommunikatív ekvivalencia* fogalmát. A *kontextuális ekvivalencia* feltétele az, hogy a célnyelvi mondatok ugyanazt a helyet foglalják el a célnyelvi szöveg egészében, mint amelyet a forrásnyelvi mondatok foglalnak el a forrásnyelvi szöveg egészében. Az általam vizsgált uniós adminisztratív szövegek esetében gyakorlatilag előre megjósolható, hogy a kontextuális egyenértékűség a szövegek természetéből adódóan fennáll.

Referenciális ekvivalenciáról akkor beszélünk, ha a célnyelvi szöveg a valóságnak ugyanazon szeptetere, ugyanazon tényeire, eseményeire, jelenségeire vonatkozik, mint a forrásnyelvi szöveg. A fordítás/megfeleltetés ekkor is lehetséges információ- és stílusvesztés nélkül (vö. pragmatikai ekvivalencia). Amennyiben a célnyelvi szöveg a referenciális, a kontextuális és a funkcionális ekvivalencia követelményeinek egyaránt megfelel, a forrásszöveg *kommunikatív ekvivalensének* tekinthető.

Az ekvivalencia fogalmát tehát számos nyelvész kutatta, és különböző értelmezései születtek. A nyelvészek értelmezései egybehangzóak annyiban, hogy a teljes azonosságot kizárják, mert két szöveg nem lehet olyannyira hasonló, minden szempontból ekvivalens, hogy az már teljes azonosságnak tűnjön. Ennek oka többek között a forrásnyelvi és célnyelvi kultúrák különbségei, az eltérő kognitív környezet. A legfontosabb az, hogy a célnyelvi szöveg a forrásnyelvi szöveghez **hasonló hatást** érjen el, **hasonló funkcióval** rendelkezzen. Valló (2000) úgy fogalmaz, hogy sikeres kommunikáció csak akkor jöhet létre, ha a fordító „a szavak szótári, denotatív jelentésén túl tisztában van azok esetleges szocio-kulturális többletjelentéseivel is, azaz képes eldönteni, hogy az adott forrásnyelvi kifejezés milyen asszociatív, emotív tartalommal rendelkezik, milyen helyzetben és milyen körülmények között használható” (Valló 2000: 40).

Összefoglalva tehát két szöveg között akkor áll fenn ekvivalencia, ha a forrás- és célnyelvi szöveg azonos vagy hasonló információt biztosít a vevő számára, a valóságnak ugyanarról a szeptetéről informál (referenciális/denotatív ekvivalencia), azonos vagy hasonló asszociációkat kelt (érzelmi-asszociatív vagy konnotatív ekvivalencia), azonos vagy hasonló funkcióval rendelkezik (funkcionális ekvivalencia), valamint azonos vagy hasonló hatást vált ki a vevőből (pragmatikai ekvivalencia).

Az ekvivalenciát tárgyalva felmerül a kérdés, hogy minden szövegtípus esetében beszélhetünk-e valamilyen ekvivalenciáról? Illetve a különféle szövegek esetében vajon milyen ekvivalencia-típusnak kell érvényesülnie? Egyértelmű, hogy a különböző szövegtípusok eltérő céllal jönnek létre és eltérő funkcióval rendelkeznek. Egy politikai szöveg egész más célzattal jön létre, mint például egy szépirodalmi szöveg. Ez utóbbi szövegtípus esetében a fordítás célja, hogy ugyanolyan esztétikai hatást érjen el, mint a forrásnyelvi szöveg. Fordításközpontú szövegtipológiájában Reiss (1971) megkülönböztet *tartalomközpontú*, *formaközpontú* és *felhívásközpontú* szövegeket (ld. 5. fejezet). Jelen értekezésben kutatott szövegek tartalomközpontú szövegek, ahol a fordító feladata a tartalom visszaadása. Szakszövegekről lévén szó, így reálisan lehet beszélni ekvivalenciáról, azon belül referenciális egyenértékűségről, ahol a célnyelvi szöveg a valóságnak ugyanazon szeptetere, tényeire,

eseményeire, jelenségeire vonatkozik, mint a forrásnyelvi szöveg (Klaudy 1999a). Az uniós adminisztratív szövegekben a szövegtípus feltételezi, hogy a célnyelvi mondatok ugyanazt a helyet foglalják el a célnyelvi szöveg egészében, mint amelyet a forrásnyelvi mondatok foglalnak el a forrásnyelvi szöveg egészében, ezáltal fennállhat a kontextuális ekvivalencia. Továbbá amennyiben a célnyelvi közösség ugyanúgy reagál a frazémát tartalmazó megnyilatkozásra, ahogy azt a forrásnyelvi közösség tette, azaz a funkcionális ekvivalencia is megvalósul, a kommunikatív ekvivalencia is teljesül.

A fentiekből is kitűnik, hogy az ekvivalencia kérdése rendkívül bonyolult és szerteágazó problémakör, melyet a hagyományos ekvivalencia-felfogások egyfajta kötelező elérendő célként, normatív kategóriaként neveznek meg. Albert Sándor (2003) az „illúzió” jelzővel illeti az ekvivalenciát. Említést tesz Mary Snell-Hornby álláspontjáról is, aki úgy nyilatkozik, hogy az ekvivalencia ráerőltetése a fordításra annyiban káros is lehet, hogy a nyelvek közötti nem létező szimmetria illúzióját kelti, egyben eltereli a figyelmet a fordítás valódi problémáiról. Albert Sándor az ekvivalencia, másképpen **adekvátság, elfogadhatóság** fogalmáról úgy vélekedik, hogy érdemes a fordítástudományban fenntartani, azonban „tartalmát jobban végig kellene gondolni és árnyaltabbá tenni” (Albert 2003: 82).

Az értekezés hatodik fejezetében a frazémák részletes vizsgálatánál a megfeleltetések fajtái alapján az ekvivalencia típusaira is kitérek. Dolgozatom példáiban az ekvivalencia megközelítéséből a kommunikatív ekvivalencia hiányát vagy meglétét keresem. Klaudy rendszerezéséből kiindulva kommunikatív ekvivalencia számomra akkor valósulhat meg, ha a következő ekvivalenciatípusok egyszerre valósulnak meg:

- Referenciális/denotatív ekvivalencia (valóság egyezés vagy hasonlóság)
- Asszociatív/konnotatív ekvivalencia (asszociáció egyezés vagy hasonlóság)
- Funkcionális/pragmatikai+stilisztikai ekvivalencia (hatás egyezés vagy hasonlóság)

A szintaktikai egyezés, azaz a kontextuális ekvivalencia, amennyiben a fenti három ekvivalencia teljesül, értelmezésem szerint nem alapvető feltétele a kommunikatív ekvivalencia létrejöttének.

Összefoglalva általánosságban kommunikatív ekvivalencia (adekvátság, elfogadhatóság) álláspontom szerint akkor jön létre, ha a vevő a feladó szándékának, elvárásainak megfelelően reagál. Ehhez a közvetített üzenetnek fogalmilag-tartalmilag és „hatásilag” az eredetivel közel egyezőnek, hasonlóknak kell lennie, amennyire azt a nyelvi és egyéb elemek (pl. stilisztikai jegyek) lehetővé teszik a két nyelv (FNY és CNY) szerkezete és a kulturális háttér (hiedelmek, szokások stb.) függvényében.

4.2.3. A frazémák vizsgálata frazeológiai megközelítésből

A frazeológiai kutatások vizsgálatai nagyrészt az egyes egységek rendszerezésére, csoportosítására, eredetük, jelentésük elemzésére irányulnak. Gréciano (2000) úgy fogalmaz, hogy korunk frazeológiai vizsgálataiban a kontrasztív elemzés gyakran a kutatás módszere, s csak sokkal ritkábban a kutatás tárgya. A Gertrud Gréciano által vezetett CONPHRAS-PROCOPE projekt európai kutatói együttműködés keretében, 1994-1997 között végzett, kontrasztív frazeológiai kutatásokról írt összefoglaló tanulmányban a szövegkörnyezet döntő szerepét hangsúlyozzák, mert a frazeológiai jelentés felismerését, azonosítását és értelmezését a kontextusban látják. A frazeológiai kutatások nagy része ennek ellenére – még abban az esetben is, ha kontrasztív elemzéssel történik –, napjainkban is a kontextusból kiragadott frazémákra irányul. A következőkben olyan frazeológiai kutatásokat mutatok be, amelyek európai vagy világviszonylatban, kontrasztív elemzéssel vizsgálják a frazémákat. Az alábbiakban felsorolt kutatók közül Gertrud Gréciano végzi vizsgálatainak nagy részét uniós kontextusban.

Paczolay (1997) 55 nyelven vizsgálta a frazémákat. Másik jelentős műve a *750 magyar közmondás és szólás* címet viseli (Paczolay 1991). Nyelvészeti kutatásait az 1960-as években az észti nyelvvél kezdte. 1975-től jelentek meg írásai a közmondások összehasonlító vizsgálatának témakörében, amelynek nemzetközileg elismert szaktekintélye. Frazémagyűjteményeivel a különböző népek közötti kölcsönös megismerést kívánta elősegíteni. Gyűjteményeiben angol, észti, francia, japán, kínai, német, olasz, orosz, arab, perzsa, szanszkrit megfelelőik is szerepelnek. A 750 közmondást tartalmazó gyűjteménye az interneten is elérhető (<http://mek.oszk.hu/00200/00242/00242.htm>), melynek egy példája:

➤ *Addig üsd a vasat, míg meleg.* ('en. Strike the iron while it is hot.').

Gréciano (1999) kutatócsoportjával uniós adminisztratív, jogi és politikai szövegeket (fr. *euro-textes*) vizsgál. Az uniós intézményekről és a frazeológiáról írt tanulmányában kiemeli az *európai eszme* (fr. *idée européenne*) neologizmus lexikalizálódását. Az Európai Unióval valósággá vált az európai eszme fogalma, amelynek kifejeződésére egy azóta rögzült példát hoz, amely az Európai Parlamentben az Európai Iskolákról szóló vitában hangzott el:

➤ *Nous approuvons pleinement le principe de l'école en tant qu'institution qui fait avancer l'idée européenne* ('Teljes mértékben támogatjuk az iskola intézményi alapelvét, mely az európai eszme hirdetője')¹⁴

Ezzel a kifejezéssel hangsúlyozza, hogy a frazémák gazdaságos módon az érvelés eszközei. Gréciano és kutatócsoportja frazeológiai kutatásai középpontjában a frazémák funkcionális és szemantikai vizsgálata áll.

¹⁴ Forrás: Európai Parlament D3-447/92 számú vitája; saját fordítás

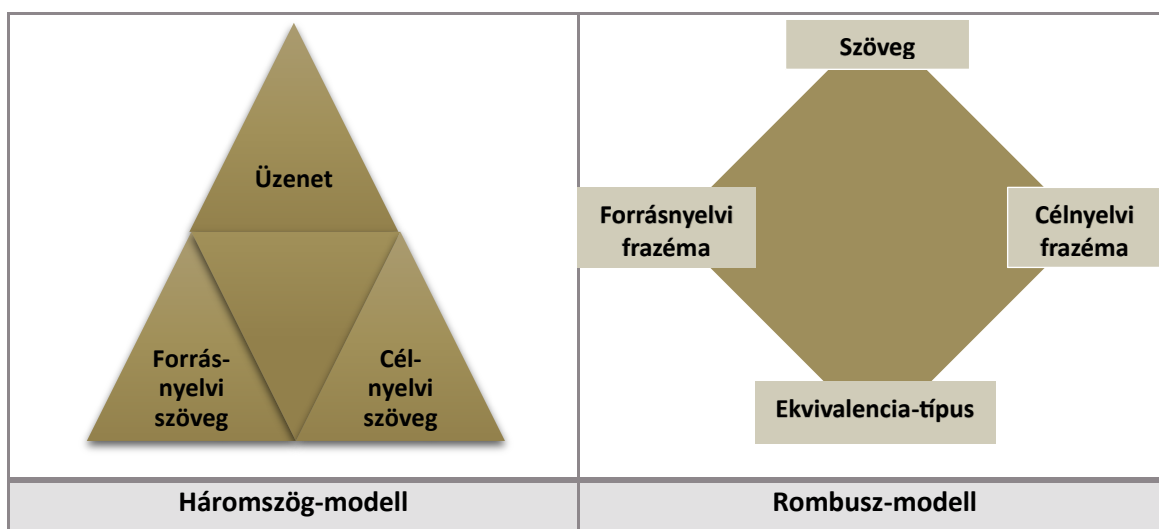
Azt vallja, hogy a frazémák a **gondolkodás**, az érthető, pontos, egyértelmű **megnyilatkozás** és a **megegyezés** segítői, ezáltal hozzájárulnak a nemzetközi együttműködéshez. A CONPHRAS-PROCOPE vizsgálatai kiindulópontjául német egységek szolgáltak. Kontrasztív kutatásait ezenkívül francia, svéd, finn, szlovák, orosz és magyar nyelveken végezte. A kutatócsoport a frazeologizmusokat tartalmazó szakszövegek felépítését és azok fordítását vizsgálta. A hétnyelvű szövegek kontrasztív elemzésénél Gréciano az alábbi öt kategóriát állapította meg (Gréciano 2000: 101):

- (1) Teljes ekvivalencia
- (2) Részleges ekvivalencia
- (3) Pszeudo ekvivalencia
- (4) Kvázi ekvivalencia
- (5) Zéró ekvivalencia

A frazémák megfeleltetéseinek sémáját a fordítástudományi hagyományos háromszög-modellel (vö. Seleskovitch és Lederer 1984) helyett rombusz alakú modellel ábrázolta:

6. ábra

A frazémák megfeleltetésének háromszög- és rombusz-modellje ¹⁵



A frazeológia hazai kutatói közül Forgács (2012) a frazeológiai egységek kontrasztív vizsgálatánál a *frazeológiai megfelelés* terminust használja. Definíciója szerint akkor beszélünk frazeológiai megfelelésről, amikor „az egyik nyelvben előforduló frazeológiai egységnek a másikban is frazeológiai egység felel meg” (Forgács 2012: 249).

¹⁵ Forrás: Gréciano, G. 2000. Phraséologie, ses co(n)textes et ses contrastes. *Paremia* N°9. 101.

A frazeológiai egységek kontrasztív vizsgálatánál négy fő és további három alkategóriát különböztet meg (Forgács 2012: 247–268):

(1) Frazeológiai ekvivalencia

- a. Teljes ekvivalencia (pl. *elveszíti a fonalat* – fr. ‘perdre le fil’)
- b. Részleges ekvivalencia (pl. lexikális, szintaktikai variabilitás) (pl. *Sötétben minden tehén fekete.* – fr. ‘La nuit, tous les chats sont gris.’ Szó szerint: ‘Éjszaka minden macska szürke.’)
- c. Funkcionális ekvivalencia (jelentésekvivalencia) (pl. *únja a banánt* – fr. ‘s’ennuyer comme un rat mort’ Szó szerint: ‘únja magát, mint egy döglött patkány’)

(2) Lexikális megfelelés (pl. *hébe-hóba* – fr. ‘une fois dans une lune bleue’ Szó szerint: ‘egyszer a kék holdban)

(3) A megfelelés teljes hiánya (nulla ekvivalencia, parafrázis) (pl. *Több is veszett Mohácsnál!* – fr. ‘En voilà une affaire !’) (Szó szerint: ‘Íme egy (nehéz) ügy!’)

(4) Látszólagos megfelelés (pszeudoekvivalencia, faux amis) (pl. *veri a mellét* – fr. ‘frapper/battre sa poitrine’) (Szó szerint: ‘veri a mellét’; jelentése: ‘battre sa coulpe’ → mea culpa – ‘bűnbánatot gyakorol’)

Értelmezése szerint teljes ekvivalenciáról akkor beszélünk, ha a két kifejezés szerkezetileg és jelentésében is pontos megfelelője egymásnak, azaz azonos a **denotatív**, a **literális** és a **konnotatív** jelentésük is, ugyanabban a nyelvi regiszterben, ugyanabban a stílusrétegben használjuk, azonos a szintaktikai szerkezetük, funkciójuk. Amennyiben ezek közül egy vagy több viszonylatában eltérés mutatkozik, az ekvivalencia már nem lehet teljes. A kisebb-nagyobb formai vagy jelentésbeli eltérés esetén, illetve ha a két nyelv teljesen különböző kifejezésekkel fejezi ki ugyanazt a jelentéstartalmat, az ekvivalencia részleges. Funkcionális ekvivalenciáról akkor beszélhetünk, ha csak a kifejezések jelentése azonos a vizsgált nyelvekben, a hozzájuk tartozó szó szerinti jelentés, azaz a képi tartalom azonban eltérő. A jelentésekvivalencia körébe tartozó kifejezések elemei között jellemzően legfeljebb egy egyező komponens van. A kontrasztív frazeológiában azt nevezzük lexikális megfelelésnek, ha az egyik nyelvben meglévő frazémának a másikban nem frazéma felel meg, hanem egyszerű vagy összetett lexéma. Ezen frazeológiai egységek esetében a pragmatikai, stilisztikai, valamint következőképpen a kommunikatív ekvivalencia nem valósul meg úgy, ahogy a forrásnyelvi szövegben. Az ekvivalencia teljes hiánya akkor áll fenn, ha egyik nyelv frazémájának a másik nyelvben semmilyen, tehát sem frazeológiai, sem egyéb lexikális megfelelője nincs. Ennek egyik tipikus esete a reáliákat tartalmazó frazémák.

Ilyenkor legegyszerűbben körülírással lehet visszaadni a kifejezés jelentését. Látszólagos megfelelésről pedig akkor beszélünk, ha két nyelvben formailag egyezők a frazémák, jelentésük azonban teljesen eltérő.

Bárdosi (2013) tanulmány keretében a reáliákat, tulajdonneveket tartalmazó frazeologizmusok magyar, francia, német és spanyol megfelelőit vizsgálta. Hangsúlyozza, hogy ezek frazeológiai ekvivalenssel történő fordítása gyakran problémás vagy egyáltalán nem is lehetséges. A frazeológiai egységek megfeleltetéseit három kategóriába sorolja:

(1) Teljes ekvivalencia (pl. fr. *franchir le Rubicon* → átlépi a Rubikont)

Teljes ekvivalenciáról csak **azonos alak** és **jelentés** mellett beszélhetünk. Ez a megfeleltetés a páneuropeizmusok fordítására jellemző. Fontos kiemelni azonban, hogy ezen az elméletileg problémamentes területen is előfordulhatnak például olyan történelmi, bibliai vonatkozású nyelvspecifikus eltérések, melyek megnehezíthetik a fordító számára a kifejezés értelmezését és célnyelvi megfelelő megtalálását (vö. Bárdosi 2013: 41).

(2) Részleges ekvivalencia (pl. fr. *vivre comme un Dieu* – ‘él, mint Marci Hevesen’; en. *carry coals to Newcastle* – ‘vizet hord a Dunába’)

Ebben az esetben az összehasonlított nyelvekben a frazéma szintaktikailag azonos, a frazeológiai konceptualizáció is hasonlóképpen megy végbe, a szemantikai tartalom is ugyanaz, különbség csak a konkrét reáliák szintjén van.

(3) Zéro ekvivalencia (pl. *Hencidától Boncidáig folyt a sárga lé*)

Zéro ekvivalencia az, amely magyarázatot igényel, mert nyelvileg, kultúrtörténetileg erősen kötött.

4.2.4. A frazémák vizsgálata fordítástudományi megközelítésből

Ahogy azt a dolgozat elején *Az értekezés témája és relevanciája* című, 1.1. alfejezetben már említettem, a frazémák kontrasztív elemzéséről, fordításának vizsgálatáról uniós kontextusban a mai napig kevés írás született. Az alábbiakban ezért a frazémák fordításának szélesebb aspektusból végzett kutatásait tárgyalom, valamint kitérek a frazémákban is gyakori metaforák fordításának vizsgálatára, mely saját kutatásomnak is része.

Földes (1987) a frazeológiai egységek fordításának három módját különbözteti meg:

- (1) forrásnyelvi frazeologizmus → célnyelvben egy szó
- (2) forrásnyelvi frazeologizmus → célnyelvben körülírás
- (3) forrásnyelvi frazeologizmus → célnyelvi frazeologizmus

Kutatásom során az elemzett szövegrészekben az általam vizsgált három nyelvből legalább kettőben frazéma közvetíti az üzenetet, ezért Földes fent felsorolt három kategóriája közül kutatásom szempontjából döntően a harmadik releváns. E kategóriára vonatkozóan Földes a frazeologizmusok ekvivalenciájának további hét lehetséges típusát adja meg:

- (1) Az alkotóelemek és az összejelentés teljes mértékben megegyezik (pl. *jobb keze valakinek* – fr. ‘la main droite de qn’)
- (2) Az összejelentés és a szintaktikai modell megegyezik, de az elemek nem pontos megfelelői egymásnak (pl. *úgy szeret vkit, mintha a testvére lenne* – fr. ‘aimer qn comme un frère’)
- (3) A frazeológiai összejelentés nem azonos.
- (4) A szignifikatív összejelentés nem azonos, az egyik frazémánál jelentésbeli többlet mutatkozik (pl. *nehezen fékezi magát* → 1. nagyon örül, 2. türelmetlen, 3. bosszús – fr. ‘ronger son frein’ → 1. dühös, 2. türelmetlen)
- (5) Az összejelentés stilisztikailag különbözik (pl. *hasára süt a nap* (gúnyos) – fr. ‘faire la grasse matinée’ (semleges)
- (6) Az összejelentés eltér.
- (7) Az összejelentés ellentétes.

A szótárírók számára az utolsó két kategória is érdekes, hiszen ekkor figyelmeztetik a felhasználókat, hogy nem használhatják minden esetben ekvivalensként az idegen nyelvi és a magyar frazémákat. A fordítástudomány számára ezzel szemben csak azok az esetek érdekesek, amelyekben az összejelentés azonos.

A frazémák képi, metaforikus volta miatt megvizsgáltam Toury (1995) csoportosítását is, aki a forrásszövegből kiindulva a metaforák fordításának lehetséges megoldásait négy kategóriába sorolta:

- (1) ugyanazzal a metaforával
- (2) másik metaforával
- (3) nem-metaforikus kifejezéssel
- (4) teljes kihagyással

Venuti (2004) megkülönböztet **honosító** (en. *domesticating translation*) és **elidegenítő** (en. *foreignizing translation*) fordítást. A honosító fordítás lényege az elidegenítő fordítással szemben, hogy a honosító igyekszik „honosítani”, azaz beilleszteni a fordítást a célnyelvi kultúrába. Kiváló példa erre az alábbi haiti közmondás:

➤ *Ne sértsd meg az alligátort, míg át nem úszta a folyót!*

A haiti közmondás képe a magyarok számára idegen, ezért honosítás útján az azonos tartalmat eltérő kép magyarázza:

➤ *Ne köpj bele abba a kútba, amelyből vizet iszol!*

Albert Sándor *Fordítás és filozófia* című könyvének *A módszer* című fejezetében (Albert 2003: 69–75) Erich Segal *Love Story* című regényéből vett példákkal tárgyalja a metaforák fordításának problémakörét. Hangsúlyozza, hogy ebben az esetben, ahogy egyéb elemek fordításakor sem lehetséges szabályokat, legfeljebb **szabályszerűségeket** megfogalmazni. A regény egy metaforikus szövegrészének magyar, német és francia fordítását hasonlítja össze (Albert 2003: 75):

- (1) I had opened a can of beans. Or, more appropriately, spaghetti sauce. (angol eredeti szövegrészlet)
- (2) Mintha egy babkonzervet nyitottam volna ki. Vagy egy paradicsomos spagettit, hogy stílusosabb legyek. (magyar fordítás)
- (3) Ich hatte in ein Wespennest gestochen oder, um einen passenderen Vergleich zu wählen: in eine Dose Spaghetti-Sauce. (német fordítás)
- (4) J’aurais mieux fait de ne taire. (francia fordítás)

A metaforát a fordítók háromféle eljárással fordították:

- (1) szó szerinti fordítás (magyar fordítás)
- (2) másik metaforával helyettesítés (német fordítás)
- (3) metafora eltűnése (francia fordítás)

Az ekvivalencia megközelítéséből a fenti 4 különböző nyelvi szerkezet mindössze annyiban egyezik egymással, hogy „a szöveg meghatározott pontján ugyanazt a helyet foglalják el (Albert 2003: 75).

Albert (2013: 12) *Az állandósult kifejezések néhány fordítási problémája* című tanulmányában szépirodalmi művek példáit tárgyalja. **Mentális kép, gondolat** (fr. *idée*) szintű ekvivalenciát kutat. Arra a következtetésre jut, hogy a honosítás stilisztikai veszteséggel jár, hiszen a forrásnyelv anyanyelvi beszélői számára érzékelhető, egyfajta „helyi többlet” (fr. *la couleur locale*) elvész. Erre a jelenségre példa a következő frazéma (Albert 2013: 13):

➤ *chercher midi à quatorze heures*

A frazeológiai egység szó szerint azt jelenti, hogy tizennégy óránál/tizennégy órakor keresni a delet. Eredetét tekintve a szókapcsolat úgy magyarázható, hogy a régi francia napórák még nem 12, hanem 24 órára voltak felosztva. Az első óra mindig napnyugta után fél órával kezdődött. Mivel a napnyugta az évszakok szerint változott, a nap közepe (a dél) az évszaktól függően mindig 15 és 19 óra közé esett.

Azonban soha nem eshetett 14 órára, ezért ott felesleges is volt keresni. Ennek alapján a frazéma azt jelenti, hogy valaki rossz helyen jár, rossz helyen tapogatózik, vagy későn kap észbe, későn dőbben rá valamire. Kontextustól függően magyarul lehetséges megfelelő lehet:

➤ *Késő bánat (eb gondolat)*

E magyar frazémával a szemantikai lényeg megmarad, bár más mentális kép fejezi azt ki. Ez azonban pusztán stilisztikai veszteség, és Albert Sándor hangsúlyozza, hogy „Inkább a stílus vesszen, mint a jelentés.” Írása végén kiemeli, hogy „Még a félrefordítás (fr. *faux sens*) és a véletlen vagy szándékos csúsztatás (fr. *contresens*) is jobb, mint a teljes értelmetlenség (fr. *non-sens*)!” (Albert 2013: 21).

Heltai (2013) *Kultúraspecifikus kifejezések és reáliák* című tanulmányában a kulturálisan kötött kifejezések fordítását kutatta. Vizsgálata eredményeképpen megállapította, hogy az elméleti kérdések tisztázatlansága miatt az empirikus kutatás során már a reáliák azonosítása is nehézségekbe ütközik. Egyes nyelvek más nyelvektől eltérő nyelvspecifikus (nyelvtani, szemantikai, lexikai és pragmatikai) vonásai közül azok a kultúraspecifikusak, amelyeknél a kulturális meghatározottság egyértelműen megállapítható. A reáliák terminus csak lexikai egységekre vonatkozik, a döntő szempont a referenciális jelentés kulturális meghatározottsága. Heltai kiemeli, hogy a kulturális meghatározottság könnyen felismerhető az idiomatikus kifejezésekben, ugyanakkor a kifejezés egészének a **referenciális jelentése** általában **nem kultúraspecifikus**, és e jelentés szempontjából könnyű találni más nyelvekben megfelelőt:

➤ *beadja a kulcsot, fűbe harap* (fr. *casser sa pipe* – ‘eltöri a pipáját’)

A részes emberre gyakran alkalmazott szóláshasonlat már annyiban kultúraspecifikusnak tekinthető, hogy ezekben a jelölt fogalom a kultúra előterében van:

➤ *iszik, mint a kefekötő* (fr. *boire comme une éponge* – ‘iszik, mint a szivacs’)

A kultúraspecifikus vonás a frazeologizmusokra vonatkozóan Heltai szerint az, hogy milyen fogalmakat fejez ki egy nyelv frazémákkal, és ezekhez milyen elemeket használ. Felsorol számos olyan frazeologizmust is, melyek kultúraspecifikus összetevőket tartalmaznak:

➤ *Nem erőszak a disznótor.*

➤ *El van maradva egy brosúrával.*

➤ *Amilyen az adonisten, olyan a fogadjisten.*

Fontos kiemelni, hogy a fordítási ekvivalencia megtalálásának nehézségeit nem a kifejezések referenciális jelentése, sokkal inkább **konnotációik**, illetve a kapcsolódó **enciklopédikus ismeretek** okozzák, ahogy azt a következő példa is illusztrálja:

- *hetet-havat összehord* (fr. *sauter du coq à l'âne* → Clément Marot, francia költő kifejezése) (Bárdosi 2010a: 189).

A dolgozatban a frazémák fordítási ekvivalenciájának vizsgálatához Bárdosi, Földes, Forgács, Toury és Gréciano a jelen fejezetben említett kategóriáiból indultam ki. A frazémák megfeleltetésének egyenértékűségét az értekezésben az alábbi hat kategóriába soroltam. A megfeleltetések típusát a dolgozat hatodik fejezetében a konkrét példák elemzésénél, valamint a dolgozat függelékében a frazémagyűjteményben a zárójelben lévő rövidítések reprezentálják (Kovács 2012). Az egyes kategóriák magyarázataihoz az alábbiakban francia → magyar irányú példát hozok¹⁶:

- (1) Teljes megfeleltetés (ugyanaz a frazeologizmus – azonos elemek) (TM-AE)
- (2) Részleges megfeleltetés (ugyanaz a frazeologizmus – eltérő elemek) (RM-EE)
- (3) Variatív megfeleltetés (másik frazeologizmus) (VM)
- (4) Frazeologizálás (frazéma-beillesztés) (F)¹⁷
- (5) Teljes átalakítás (azonos funkció – egyszerűsítés) (TA)
- (6) Teljes kihagyás (teljes hiány) (TK)

Teljes megfeleltetést választ a fordító amennyiben a forrásnyelvi frazémára célnyelven azt az adekvát megfelelőt alkalmazza, amely azonos elemeket tartalmaz, azaz a szó szerinti jelentés is egyezik:

- *avoir autant de valeur que des fers à cheval sur un cheval mort* (annyit ér, mint döglött lovon a patkó)

Részleges a megfeleltetés amennyiben célnyelven a forrásnyelvi frazéma adekvát megfelelője szerepel, a forrásnyelvi és a célnyelvi egységek között a szemantikai azonosságot azonban eltérő elemek fejezik ki, azaz a szó szerinti jelentés eltér:

- *mettre la charrue avant les bœufs* (szó szerint: 'a marha elé helyezi az ekét' → fordítva ül a lóra)

Variatív megfeleltetést végez a fordító, amennyiben a forrásnyelvi frazéma adekvát, meglévő célnyelvi frazémája helyett, gyakrabban használt, másik frazeologizmust alkalmaz:

- *L'habit ne fait pas le moine.* (Alkalmazott hétköznapi VM-frazéma: A látszat néha csal. → Adekvát RM-frazéma lehetne: Nem a ruha teszi az embert.)

Frazeologizálásnak azt a fordítói megoldást nevezem, amelynek során a forrásnyelvi hétköznapi kifejezés helyett a fordító a célnyelvben frazeologizmust használ:

- *éviter le naufrage* (Alkalmazott F-beillesztés: Fejétől búzlik a hal.)

¹⁶ Forrás: A megfeleltetéstípusok magyarázatának példái az értekezés frazémagyűjteményéből származnak.

¹⁷ Forrás: A frazeologizálás terminus magyarázatát lásd a lap alján.

Teljes átalakítás során a célnyelvi szöveg egyszerűsítés útján jön létre, a forrásnyelvi frazéma célnyelven semmilyen formában nem jelenik meg, de a célnyelvi szöveg funkciója, fogalmi-logikai tartalma a forrásnyelvi megfelelőjével azonos:

- *cracher au bassin* (Egyszerűsítés útján létrejött TA-megfelelő: Kipréselni magából → Adekvát RM-frazéma lehetne: Úgy fizet, mintha a fogát húznák.)

Teljes kihagyást végez a fordító amennyiben a frazeológiai egység tartalma egyszerűsítés útján, körülírással sem jelenik meg, azaz teljes lexikai-szemantikai hiány lép fel:

- *faire porter le chapeau à qn.* (Magyar megfelelő teljes hiánya → Adekvát RM-frazéma lehetne: nyakába varr).

4.3. Frazeológiai konceptualizáció kognitív szemantikai megközelítésből

A frazéma nem csupán a mentális lexikon része, hanem a konceptuális rendszerünk terméke (Kövecses 2005: 203). Képi, metaforikus volta miatt értelmezésének, jelentésének feltárásához a metaforakutatások eredményeire is támaszkodom. A frazémákban rejlő metaforákat a stilisztikai vonatkozásnál szélesebb aspektusból vizsgálom. Elsősorban a frazeologizmusok mint nyelvi megnyilvánulási formák mögötti fogalmi metaforákra vagyok kíváncsi, ezért kognitív szemantikai kutatások módszereit, eredményeit is feltérképezem.

4.3.1. A metaforák kognitív megközelítése

Kövecses (2005: 206) azt állítja, hogy a **fogalmi metaforák** létét az a képességünk bizonyítja, hogy felismerjük sok idióma fogalmi motiváltságát, azaz rendelkeznek egy általános jelentéssel. Ez az általános jelentés, vagyis, hogy milyen fogalmakra, jelenségekre vonatkozik, motiválatlan marad mindaddig, amíg nem vesszük figyelembe a jelentés és a fogalmi metaforák kölcsönhatásait.

Valóban léteznek elménkben fogalmi metaforák? Gibbs (1990) pszicholingvisztikai kísérletekkel igazolta, hogy van pszichológiai realitásuk, és ezek motiválják az idiomatikus kifejezéseket. Feltételezte, hogy hallgatólagos tudással rendelkezünk sok idióma metaforikus alapjáról, melynek feltárásához meg kell vizsgálni a beszélők idiómákkal kapcsolatos **mentális képeit**. Gibbs és O'Brien (1990) öt csoportban vizsgáltak idiómákat, melyek a *felfedés*, *düh*, *őrület*, *titokban tartás* és a *kontroll* fogalmakkal kapcsolatosak. A kísérlet alanyait arra kérték, hogy alkossanak mentális képet az idiómákkal kapcsolatban, majd kérdéseket tettek fel.

Az eredmények azt mutatták, hogy a mentális képek és a kérdésre adott válaszok egyeznek. A *düh* mentális képe például forró gőzzel teli, robbanásra kész *tartály* volt.

Az említett példában AZ ELME EGY TARTÁLY, és A DÜH EGY TARTÁLYBAN LÉVŐ FORRÓ FOLYADÉK metaforák garantálják az egyezést. (Gibbs 1990: 434). Ahol A TARTÁLYBAN LÉVŐ FORRÓ FOLYADÉK a forrástartomány és a DÜH a céltartomány. Ebből arra következtettek, hogy az idiómák megértésében mutatott ilyen mértékű azonosság a fogalmi metaforák meglétéből ered. Mindezek alapján kijelenthetjük, hogy a legtöbb (ha nem is minden) idióma jelentése a metaforikus fogalmi rendszerünkől függ és elválaszthatatlan attól. Vajon megjósolható, hogy milyen metaforák ezek?

4.3.2. A metaforák kognitív funkciója

A metaforák kognitív megközelítése nem állítja, hogy meg lehetne jósolni, hogy milyen metaforák léteznek egy kultúrán belül, vagy több kultúrában. Arra mutat rá, hogy a meglévő metaforák motiváltak, tapasztalati alapjuk van. Gibbs (1990) fenti példája kiválóan mutatja, hogy ha két **tapasztalati tartomány** között tapasztalati kapcsolatot észlelünk, ez lesz az alapja a tartományok közötti fogalmi kapcsolatnak. A **tapasztalati alap** nemcsak testi, hanem perceptuális, kognitív, biológiai és kulturális is lehet (Kövecses 2005: 251). Vajon mi a szerepük gondolkodásunkban?

Ha arra keressük a választ, hogy a metaforák milyen funkciót, szerepet töltenek be az ember gondolkodásában a metaforák kognitív funkciójára kérdezzünk rá (Kövecses 2005: 48). Kövecses a kognitív funkció alapján a metaforákat három nagy csoportba sorolja:

- (1) Szerkezeti (strukturális) metaforák (pl. *Repül az idő.* – AZ IDŐ MÚLÁSA EGY TÁRGY MOZGÁSA)
- (2) Ontológiai metaforák (pl. *Rozsdás aggyal ébred.* – AZ EMBERI ELME EGY GÉP)
- (3) Orientációs (irányultsági) metaforák (pl. *Fel vagyok dobva.* – A BOLDOGSÁG FELFELÉ IRÁNYULTSÁG)

A szerkezeti metaforák esetében a forrástartomány tág, rendszerezett tudást biztosít a céltartománynak. Ebben a csoportban a metaforák kognitív funkciója az, hogy az A céltartományt a B forrástartomány alapján értelmezik. Másként fogalmazva a céltartományt a forrástartomány és a céltartomány közötti megfelelések segítségével konceptualizáljuk.

Az ontológiai metaforák kevésbé strukturálják céltartományaik fogalmait, mint a szerkezeti metaforák. Az elvont fogalmakat, különféle jelenségeket általános kategóriákba sorolják. Forrástartományként *tárgyak*, *anyagok*, *tartály* jelenik meg. Ezeket azonban már nehéz, gyakran lehetetlen alkalmazni a céltartományok konceptualizálására.

Ezek a metaforák jobban átláthatóvá teszik a körülhatárolt szerkezettel nem rendelkező fogalmakat (Kövecses 2005: 50). A már körülhatárolt metaforákat továbbgondolhatjuk, azonosíthatjuk, és szerkezeti metaforák segítségével tovább strukturálhatjuk.

Az orientációs metaforák biztosítják a legkevesebb fogalmi struktúrát a céltartomány számára. Ezek a metaforák egymással összefüggővé tesznek célfogalmakat. Térbeli irányokon, *fel-le*, *ki-be*, és *középpont-kerület* irányokon alapulnak. A felfelé irányultságot általában pozitívumként, a lefelé irányultságot negatívumként értékeljük. (Kövecses 2005: 51).

Mindamellett gyakran annyira természetesen használjuk a frazémákat, hogy nem mindig könnyű meghúzni a határvonalat az említett három csoport között, és megtalálni a frazeológiai egységekben rejlő fogalmi motivációt.

Korpuszom negyven frazémájának részletes elemzéséhez kognitív szemantikai szempontból Kövecses említett három kategóriáját használok fel.

4.4. Összefoglalás és a kutatási igény

Jelen negyedik fejezetben felsorakoztatottak alapján jól látható, hogy a frazeológiai kutatások vizsgálatai nagyrészt az egyes egységek rendszerezésére, csoportosítására, eredetük, jelentésük elemzésére irányulnak. Fordítási szempontból a frazémákról párhuzamos korpuszon általában legfeljebb kétnyelvű összehasonlító elemzés születik. A fordítástudomány objektív szempontok alapján gyűjti, és írja le a fordított és nem fordított szövegek közötti különbségeket és a fordított szövegek általános jellemzőit, a fordítási univerzálékát. A vizsgálatok a fordítás folyamatára (szövegalkotás) és a fordítás eredményére (célnyelvi szöveg) koncentrálnak. Továbbá a frazeológia, ahogy a fordítástudomány is multidiszciplináris volta ellenére vizsgálatait jellemzően egy vagy két tudományág eredményeire alapozza. Valamint továbbra is elenyésző azoknak a kutatóknak a száma, akik az európai uniós fordítást választották vizsgálatuk tárgyául (vö. Gréciano 1999, 2000, Fischer 2007, 2008). Ezen belül még kevesebb azon kutatások száma, amelyeknek nem jogi dokumentumok a korpuszai. Fajtajukat tekintve, az előzetes felmérések alapján szembetűnő volt, hogy mind a frazeológiai, mind a fordítástudományi kutatások többsége a szólásokra irányul. A frazeológiai gyűjteményekben ugyanakkor számos közmondás is szerepel (vö. O. Nagy 1957, 2010).

A kutatásokban példaként jóval nagyobb arányban vannak jelen szólások és helyzetmondatok. A vizsgálatok tárgya, az elméletek példái jóval ritkábban közmondások.

Megfigyeltem továbbá, hogy a frazémák kutatásai során az európai egységeket tárgyalva gyakrabban fordulnak elő bibliai, mitológiai, történelmi, irodalmi, azaz objektív tárgyi elemeket tartalmazó frazémák. Ritkább a kulturális tapasztalatokat, természeti jelenségeket magukban hordozó, szubjektív frazémák vizsgálata.

Kutatásom ezért a tekintetben hiánypótló, hogy:

- (1) Kutatásom korpuszául európai uniós, nem jogi dokumentumok szolgálnak.
- (2) Vizsgálataimat a nyelvtudomány több ágának (fordítástudomány, frazeológia, kognitív szemantika, interkulturális nyelvészet, pszicholingvisztika) kutatásaira alapozva végzem.
- (3) Felmérésekkel vizsgálom a frazeológiai egységek értelmezését, érthetőségét.
- (4) Frazeomagyűjteményemből részletes elemzésre kerülő frazeológiai egységek mintegy fele, közmondás.
- (5) Frazeomagyűjteményem egységeinek megfeleltetéseit párhuzamos korpuszon, három nyelven (francia-angol-magyar) hasonlítom össze.
- (6) Többségében szubjektív tapasztalatokat magokban hordozó, kulturális és természeti frazémákat vizsgállok.

Összefogom tehát a különböző tudományterületek eredményeit, ezáltal még inkább rávilágítok a frazeológiai egységek vizsgálatának multidiszciplináris jellegére. Vizsgálatom egybevető, kontrasztív. Hangsúlyozom azonban, hogy nem a klasszikus értelemben vett kontrasztív nyelvészeti kutatások szerinti vizsgálat, tekintettel arra, hogy fordításokat, megfeleltetéseket vizsgállok, és tartózkodom mind az értékeléstől, mind pedig a nyelvi rendszerek egybevetésétől. Kutatásom deskriptív, leíró jellegű. Az euro-adminisztrációs szövegeket nyelvi tényként, fordítási tényként kezelem, és minél részletesebben igyekszem feltárni azok sajátosságait. Vizsgálatom azonban nem áll meg ezen a szinten. A fordításkutatás eredményeit összevetem a frazémák értelmezési felméréseinek eredményeivel. A frazeológiai egységek közül részletesen szólások mellett közmondásokat is vizsgállok, feltárom, hogy a nagyrészt szólásokra irányuló eddigi kutatások eredményei mennyiben érvényesek ezen egységekre is. Kategóriájukat illetően a gondolkodásmódot jobban tükröző, szubjektív egységeket vizsgálom. A frazémák egyenértékűségének vizsgálata szempontjából a hagyományos ekvivalencia-felfogásokból (vö. Nida 1964, Catford 1986, Klaudy 1999, Valló 2000) kiindulva a frazémák adekvátságát, fogalmi motivációja szerint a megfeleltetésekben a kognitív tartományokon alapuló fogalmi hasonlóságokat vagy különbözőségeket vizsgállok.

5. Az elvégzett kutatás bemutatása

Kutatásom menetének bemutatását négy részre osztottam:

- (1) az Európai Parlament és a többnyelvűség
- (2) a kutatás kritériumai és a korpusz összeállítása
- (3) a kutatásom során alkalmazott felmérések
- (4) a frazémák kontrasztív elemzése

Értekezésem az Európai Parlament szakpolitikai szövegeit vizsgálja. Jelen fejezetben ezért feltérképezem az intézményi keretek között végzett uniós fordítások hátterét. Bemutatom az **Európai Parlament Fordítási és Kiadási Főigazgatóságának** munkáját, megvizsgálom a parlamenti szöveget mint szövegtípust és annak nyelvváltozatát.

Vázolom a **korpusz** összeállításának szempontjait, részletezem nehézségeit. Majd áttérek az értekezésben alkalmazott kutatási módszerek leírására.

Bemutatom a kutatásom **felméréseit**. Részletesen leírom a vizsgálatok kiválasztásának szempontjait, jellemzem természetüket, típusaikat, vázolom a módszerüket, a körülményeiket, bemutatom a kutatás céljait és alanyait, a kiindulópontul szolgáló elméleteket.

Végezetül a hatodik fejezetben részletesen elemzésre kerülő frazeológiai egységek **kontrasztív vizsgálatának** szempontjait, céljait, módszerét és az elemzések forrásait sorakoztatom fel fordítástudományi megközelítésből.

5.1. Az Európai Parlament és a fordítás¹⁸

Az Európai Parlament honlapján részletes tájékoztató olvasható többek között a Parlament munkájáról, a többnyelvűségről, a parlamenti fordításokról, a tolmácsolásról, az EP-ben használt nyelvekről, a jogalkotási aktusokról.

Az Európai Parlament **társjogalkotóként**, az Európai Unió Tanácsával együtt jogalkotási javaslatokat fogad el és módosít, továbbá dönt az uniós költségvetésről. A Parlament emellett felügyeli a Bizottság és más uniós szervek munkáját, illetve együttműködik az uniós tagállamok nemzeti parlamentjeivel, kikérve azok véleményét. A munkafolyamat közben született dokumentumokat az unió hivatalos nyelveire rendeletileg le kell fordítani.

Az Európai Unió fordítószolgálatai a jobb minőség, érthetőbb fordítások érdekében indította el *Fight the fog* (Oszlasd el a ködöt) nevű mozgalomát (http://www.eurosfair.pr.fr/bibliotheque/pdf/Write_EN_Fight-the-fog.pdf), amelynek keretében fordítási útmutatót állított össze.

¹⁸ Forrás: <http://www.europarl.europa.eu/aboutparliament/hu/20150201PVL00002/Kezdőlap>

A füzet az uniós szövegírókat és fordítókat látja el szövegírási és szerkesztési tanácsokkal, hangsúlyozva, hogy a gyűjtemény nem általános érvényű szövegírási szabályokat tartalmaz, egyfajta iránymutatásnak tekintendő. Célja a szövegírók és fordítók munkájának segítése annak érdekében, hogy az Unió üzeneteit világosan, közérthetően, egyértelműen közvetítsék, hogy – ahogy azt meg is fogalmazzák –, az írások „az európai polgárok agyában és ne a szemetesében kössenek ki”:

➤ „...make sure your message ends up in your readers’ brains, not in their bins”.¹⁹

Az Európai Unióban nincs olyan fordítással foglalkozó szerv, amely összefogná az Unió különböző intézményei számára végzett fordítási szolgáltatásokat. Az egyes intézmények (pl. az Európai Bizottság, az Európai Parlament) külön szervezetet tartanak fenn a fordítások irányítására, elvégzésére. Ezekben belül továbbá az EU-ban nem létezik olyan nyelvi szolgálat, amely fordítással és tolmácsolással együttesen foglalkozna, ezenfelül az adott intézményeken belül a két terület intézményileg is elkülönül egymástól. Ezáltal a nyelvi közvetítés két formája más-más főigazgatóság alá tartozik.

5.1.1. A többnyelvűség elve az Európai Parlamentben²⁰

Az Európai Unió intézményeinek nyelvi szabályozásáról a Miniszterek Tanácsa dönt. Az EU hivatalos és munkanyelvei a mindenkor tagországok államnyelvei. A nyelvi szabályozás keretében az 1. számú rendeletről 1958. április 15-én döntött a Tanács, amelyben rögzítették, hogy az akkori Hatok (Belgium, Franciaország, Hollandia, Luxemburg, Olaszország és a Németországi Szövetségi Köztársaság) hivatalos és munkanyelvei a holland, a francia, a német és az olasz. A rendelet egyben az *Európai Unió Nyelvi Chartája* is, mely kimondja, hogy az Unió hivatalos nyelvei **egyenjogúak** és **egyenrangúak** (Esze 2003). A rendeletet új tagállam csatlakozásakor minden esetben módosítják.

Az Európai Parlamentben jelenleg 24 hivatalos nyelvet használnak. Abból adódóan, hogy minden egyes nyelvet 23 másikra lehet lefordítani, a **24 hivatalos nyelv** összesen **552** lehetséges **nyelvi kombinációt** eredményez.

Az Európai Parlament eljárási szabályzatában rögzítésre került, hogy minden képviselőnek jogában áll, hogy saját nyelvén, vagy az általa választott hivatalos nyelven olvassa és írja a parlamenti dokumentumokat, kövesse a vitákat és szólaljon fel. Ez egyben azt is jelenti, hogy minden képviselő megismerheti és követheti a Parlament munkáját.

¹⁹ Forrás: http://www.eurosfair.pr.fr/bibliotheque/pdf/Write_EN_Fight-the-fog.pdf

²⁰ Forrás: <http://www.europarl.europa.eu/aboutparliament/hu/20150201PVL00013/Többnyelvűség>

Az Európai Parlament abban különbözik a többi uniós intézménytől, hogy mivel az Unió valamennyi állampolgárának jogában áll indulni az európai parlamenti választásokon, és nem várják el a képviselőktől az Unió egyik leggyakrabban használt nyelvének (pl. az angol vagy a francia nyelv) magas fokú ismeretét, a Parlamentnek kötelessége a lehető legmagasabb szintű többnyelvűséget biztosítani. Továbbá az EU minden polgára számára biztosítani kell a lehetőséget, hogy saját anyanyelvén férjen hozzá az őt közvetlenül érintő jogszabályokhoz, tudja követni a parlamenti munkát, tegyen fel kérdéseket és kapjon válaszokat. Jogalkotási szempontból további fontos adat, hogy az Európai Parlament által elfogadott jogszabályok 28 ország több mint 500 millió polgárára vonatkoznak és 24 hivatalos nyelvet érintenek, és valamennyi nyelven azonosnak és egyértelműnek kell lenniük. A szövegek jogi és nyelvi minőségének ellenőrzését a Parlament jogász nyelvészei végzik. A dokumentumok fordításáért a Parlament fordításokért felelős szerve, az *Európai Parlament Fordítási és Kiadási Főigazgatósága* felel.

5.1.2. A parlamenti szöveg mint szövegtípus

Az Európai Parlament honlapján megjelenő szövegek politikai eseményeket írnak le, a képviselők nehéz, zavaros helyzetekre, vitákra mint veszélyre, fenyegetettségre, harcra igyekeznek megoldást találni, illetve kompromisszumot kötni. Az alábbiakban a politikai szövegek természetét vizsgálom fordítástudományi megközelítésből.

A fordításszempontrú szövegtipológia Reiss (1971) nevéhez fűződik, aki a következő három szövegtípust különböztette meg:

- (1) tartalomközpontú szöveg
- (2) formaközpontú szöveg
- (3) felhívásközpontú szöveg

A szövegtipológia első szövegtípusa a tartalomközpontú szövegek (pl. sajtóhírek, kommentárok, használati utasítások). Ebben a szövegtípusban a nyelv ábrázoló funkciója uralkodik. Fordítási szempontból ennél a szövegtípusnál a fordító elsődleges feladata a *tartalom* maradéktalan visszaadása. A formaközpontú szövegtípusban (pl. szépirodalmi szövegek, vers, próza stb.) a nyelv kifejező funkciója uralkodik. Ennél a szövegtípusnál ezért a fordító elsődleges feladata a *formai analógia* megteremtése. A felhívásközpontú szövegekben (pl. reklámok, hirdetések, hittérítő szövegek stb.) a nyelv felhívó funkciója uralkodik.

Ezekben a szövegekben a tartalom és a forma egyaránt azt szolgálja, hogy a hallgatóból vagy az olvasóból valamilyen *reakciót* váltson ki. A fordító feladata ezért ebben az esetben a szöveg funkciójának visszaadása.

Későbbi munkáiban Reiss és Vermeer (1984) a felosztásra a következő terminusokat alkalmazza:

- (1) informatív szöveg
- (2) expresszív szöveg
- (3) operatív szöveg

Dolgozatom korpuszának példái az Európai Parlament szövegeiből származnak. A dokumentum típusát illetően nagyrészt **sajtóközlemények** és **viták** szövegei, melyek Reiss fordításszemponitú szövegtipológiája szerint **tartalomközpontú/informatív** szövegek. Ahol a fordítás célja a forrásnyelvi szöveg tartalmának lehető legpontosabb visszaadása a célnyelvi szövegben. A nyilvános szóbeli vagy írásos nyelvhasználat szerint írt hivatalos szövegek fordításának közös sajátossága, hogy annak középpontjában az eredeti szövegnek való megfelelés, illetve az attól való eltérés, azaz az ekvivalencia áll. Heltai úgy fogalmaz, hogy „szakszöveg-fordításban realisabb ekvivalenciáról beszélni, mint irodalmi fordításban” (Heltai 2010: 129). Az európai uniós szövegeknél figyelembe kell venni, hogy szakszövegek lévén, tartalomközpontúak, és a tartalom megbízható közvetítése sokszor fontosabb, mint az, hogy a feldolgozás milyen erőfeszítést követel.

Kiemelt fontosságú tehát a nyilvános, szóbeli vagy írásos nyelvhasználatban a szépirodalmi és versfordításokkal ellentétben, a **tartalmi hűség**. A parlamenti szövegek fordításai ezért nem tartalmazhatnak olyan feltűnő, könnyen azonosítható, az olvasót negatívan befolyásoló, **nyilvánvaló** (helyesírási, nyelvtani vagy szóhasználati jellegű, a normának a szabály felé eső részét érintő, könnyen azonosítható, bináris hibák), vagy **rejtett** (frazéológia használatára, mondat szerkesztésre, szövegalkotásra jellemző, a norma szokásszerű nyelvhasználat felé eső részével kapcsolatos, nehezen azonosítható, nehezen meghatározható, disztribúciós jellegű szövegalkotási eltérések) célnyelvi megformálási hibákat, amelyek miatt nem lehetne eléggé **hiteles** a fordítás.

5.1.3. Az európai parlamenti szövegek nyelvváltozata

A nyelvi megformálás kérdéseivel az elsők között Nida (1964) foglalkozott, aki azt vizsgálta, hogy a fordított szöveg mennyire könnyen érthető. A szöveg érthetőségének és olvashatóságának mérésére az úgynevezett cloze teszt (kihagyott szavak beírása) használatát javasolta. A világos, érthető, könnyen feldolgozható szöveg létrejöttének az egyik alapfeltétele a megfelelő nyelvváltozat megválasztása. Ez különösen nagy jelentőséggel bír, mert a kommunikáció sikere, hatékonysága még abban az esetben is eltérő lehet, ha a szöveg a helyesen megválasztott nyelvváltozat és annak normái szerint megformált.

Esetünkben feltételezzük, hogy a célnyelvi szöveg olvasói a **standard nyelv** beszélői. House (1981) a standard nyelvet úgy határozza meg, hogy **szupraregionális nyelvváltozat**, amelyet a művelt középosztálybeli beszélők használnak, amely az eszményi normát képviseli, és amelyet ugyanakkor az egész nyelvközösség többsége elfogad:

We thus assume that the target text's addressees form a basically similar subgroup into the target language community to the subgroup formed by the addressees of the source text into the source language community, both being defined as contemporary standard language speakers. We define standard language as that supra-regional variety which is used by the educated middleclass speaker and which is an „ideal norm”, at the same time accepted by the majority of the whole language community (House 1981: 59–60).

Az Európai Parlament szövegeiből származó frazémák értelmezését, francia-angol-magyar megfeleltetéseit három különböző vizsgálat eredményeit összegezve elemeztem:

- (1) Európai uniós szakfordítókkal készített interjú
- (2) Felmérések ötven frazéma ismeretéről és interpretációjáról
- (3) Negyven frazéma angol-francia-magyar megfeleltetéseinek kontrasztív vizsgálata, kontextusban, párhuzamos korpuszon

A felmérések ötven frazémáiból azt a tíz példát (ld. 6.3. alfejezet) nem elemeztem részletesen, amelyek esetében fordítástudományi szempontból az angol, a francia és a magyar egység ugyanaz a frazeologizmus, azonos elemekkel, azonos fogalmi tartalommal, behelyettesítés útján jött létre.

A következőkben a Parlament honlapjáról gyűjtött korpusz anyagát mutatom be.

5.2. Az értekezés korpusza – kritériumok, keresési elvek, kategorizálás

Miért épp a frazémák? Uniós fordítási (EU-külsős fordítások, Magyar EU-elnökség) és egyéb fordítási megbízások alkalmával egyaránt azt tapasztaltam, hogy szembetűnően nagy a francia forrásnyelvi szövegekben a frazeológiai egységek aránya. A gyakorlatban továbbá a fordítások megrendelői visszajelzései alapján nagyobb arányban ítélték meg „rossz” minőségű fordításoknak azon fordításokat, amelyek jellemzően az átlagosnál nagyobb arányban tartalmaztak frazémákat. Ebből következően felmerült, hogy az érthetőséget a frazeológiai egységek befolyásolhatták. Ez fontos információ azért, mert a fordított szöveg **érthetősége** meghatározza a kommunikáció hatékonyságát. Ennek felkutatására a közvetlen környezetemben, valamint fordító- és tolmács hallgatók körében rövid felmérést végeztem, ami rávilágított arra, hogy ezen kifejezések értelmezése nehézséget tud okozni, ezáltal a bennük lévő információ elvész. Ez indított arra, hogy frazémagyűjtésbe kezdjek.

Miért épp uniós szövegek? Ahogy azt az értekezés bevezetésében már említettem, az euro-adminisztrációs szövegek vizsgálata mind a tudomány, mind a gyakorlat számára releváns eredményekkel szolgálhatna. A témában ennek ellenére napjainkig kevés empirikus kutatás született, holott érdekes lenne megvizsgálni, hogy mennyiben érvényesek az uniós fordításokra az eddigi kutatások általános megállapításai. Vannak-e olyan **szabályszerűségek**, amelyek az uniós fordított szövegekre jellemzők? Erre vállalkoztam a frazémákra vonatkozóan.

Miért épp az Európai Parlament? Szakfordító- és tolmács hallgatóként a 2008/2009-es tanévben egy szemesztert a strasbourgi egyetemen töltöttem. Ez idő alatt a Parlament plenáris üléseinek rendszeres látogatója voltam, a tolmácsok munkáját közvetlen közelről, napi szinten figyelemmel kísértem. Ekkor kezdtem el gyűjteni a parlamenti szövegekből a frazeologizmusokat. Az Európai Parlament honlapja, és az ott található dokumentumok **megbízható, nagy mennyiségű**, kiváló forrásanyagnak bizonyultak.

Miért nem jogi dokumentumok? Az *Európai Parlament és a fordítás* című, 5.1. alfejezetben röviden összefoglaltam, hogy a Parlament az Európai Unió Tanácsával közösen alkotja az Európai Unió törvényhozó szervét. A suszter azonban maradjon a kaptafánál! Nem végeztem jogi tanulmányokat, nem értek a jogi nyelvhez, ezért a Parlament honlapján fellelhető egyéb **szakpolitikai** szövegeket (elsősorban vitákat, ld. 6.1.3. alfejezet) választottam kutatásom tárgyául.

Miért épp a francia, az angol és a magyar nyelv? Kutatásom kiindulópontjai francia egységek. Ez a fő munkanyelvem, ezért ezeket gyűjtöttem a Parlamentben. A magyar nyelv az anyanyelvem, ezért összehasonlítás végett a francia egységgel párhuzamosan a magyar egységeket is elkezdtem feljegyezni.

A Parlament honlapjáról történő frazémagyűjtés során, a korpusz összeállításánál több nehézségbe ütköztem. Nehézséget okozott, hogy a Parlament honlapján a magyar szövegváltozat nincs mindig megadva. További nehezítő körülmény volt, hogy számos szövegváltozatot fordítási értelemben nem tekinthettem egyenértékűnek, mert szövegszinten azok egymás tartalmi összefoglalói, és nem fordításai. Ilyen esetekben az egyes szövegváltozatok jellemzően célzottan az adott tagállamra vonatkozó információkat sorakoztatják fel. Ezért keresési elvem kiindulópontja a következő lett: olyan frazémákat tartalmazó francia és magyar nyelvű egyenértékű szövegeket, szövegrészeket kerestem, amelyekben a **tartalom** adekvát formában, hasonlóan jelenik meg (vö. Reiss 1971), hiszen referenciális egyenértékűség, ekvivalencia nélkül funkcionális, illetve kommunikatív ekvivalencia sem valósulhat meg.

A kutatást tovább nehezítette, hogy az uniós szövegeknél abból adódóan, hogy **többlépcsős** és **többszereplős** szövegezés és fordítás eredményeképpen jönnek létre, gyakran megkérdőjelezhető az eredeti szöveg forrásnyelve. Annyi azonban bizonyos, hogy az angol nyelv az Unió fő munka- és közvetítő nyelve (ld. 6.1.3. alfejezet), ezáltal döntően befolyásolhatja a francia és a magyar szövegváltozatokat, ezért kutatásomat kiterjesztettem az angol szövegváltozatra is. Annak érdekében, hogy nagy mennyiségű adatot tudjak összegyűjteni három nyelven, korpuszom összeállításához végül a francia mellett magyar frazémák is szolgáltak kiindulópontként. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a hatodik fejezetben részletesen elemzésre kerülő egységek kiindulópontjai mind francia frazémák.

Miért épp a kognitív szemantika? A korpusz példáinak gyűjtését fordítástudományi kategóriák alapján kezdtem. Az átváltási műveletek (ld. Klaudy 1999b) alapján történő besorolás azonban kudarcba fulladt, mert az Európai Unió miatt az angol nyelvi megfelelőiből kiindulva az angol → francia és az angol → magyar irányok esetén más-más átváltási műveletek fordultak elő, ezért az átváltási műveletek kategóriái rendszerező szempontból nem tűntek alkalmasnak. Kutatásomban a frazeológiai egységek fogalmi tartalomra alapuló jelentését vizsgálom. Ennek okán korpuszom frazémáit kognitív szemantikai megközelítésből a kapcsolódó **kognitív tartományok** szerint soroltam be (ld. 5.3.3. fejezet). A korpuszról és a frazémagyűjtés módszeréről az első fejezetben már írtam, amit a következőkben a **keresés** és a **kategorizálás** szempontjaival egészíték ki.

5.2.1. A frazémagyűjtemény – a korpusz összeállítása

Az értekezés korpuszául szolgáló frazémák keresése az egységek jelentését hordozó **alkotószavak**, a bennük aktivizálódó **nyelvi elem/kép** feltárásával történt uniós polgárok megkérdezése alapján. A gyűjtemény összeállítását felmérés előzte meg, melyet ötven francia anyanyelvű egyetemista hallgatóval (19–23 év közötti 16 nő, 34 férfi) végeztem el.²¹ Magyarra fordítva a következő kérdést tettem fel:

➤ Milyen szavak fordulnak elő leggyakrabban a közmondásokban, szólásokban?

Azt kértem, hogy adjanak meg öt szót. A vizsgálat a frazémákban fellelhető nyelvi elemekre, alkotószavakra irányult a „nagyközönség” szemszögéből. A válaszokból legtöbbször sorrendben *állatneveket, testrészek neveit, történelmi szereplőket, helyszíneket, eseményeket, bibliai neveket* jelöltek meg. A megadott szavak képezték a kiindulópontot a gyűjtemény összeállításához. Az ennek alapján kialakult **fogalomkörök** (ld. 1.3. és 1.4. alfejezetek) – az említett nehézségek miatt francia majd később és magyar – alkotószavait írtam be az Európai Parlament honlapjának keresőjébe.

A honlapról gyűjtött frazémákat Excel-táblázatba rendeztem (ld. az értekezés függeléke). A részletesen tárgyalt egységeket félkövér betűtípussal jelöltem. A frazeológiai egységekről gyűjtött adatokat a frazémagyűjtemény Excel-táblázatában tizenkét oszlopban sorakoztattam fel. Az első oszlopban a frazémák sorszáma szerepel. A másodikban (ld. 3.2.2. alfejezet) a frazémák típusát tüntettem fel. A harmadik, negyedik és ötödik oszlopban a **Parlament honlapjáról letöltött francia és magyar frazeológiai egységek** angol, francia és magyar ekvivalense található. A hatodik és hetedik oszlop a frazémák megfeleltetésének rövidítéseit tartalmazza angol → francia (EN → FR) és angol → magyar (EN → HU) irányban az általam felállított kategóriák szerint (ld. 4.2.3. alfejezet). (Azt, hogy az angol nyelvet miért jelöltem meg forrásnyelvként, részletesen a hatodik fejezetben indokolom meg). A nyolcadik és kilencedik oszlopban a vizsgált frazémák Bárdosi Vilmos *Francia-magyar tematikus szólásszótár. Szólásmagyarázatok és gyakorlatok megoldókulccsal* (1) (Bárdosi 2010a) és a *Magyar szólások, közmondások értelmező szótára fogalomköri szómutatóval* (2) (Bárdosi 2012) című műveiben fellelhető magyar megfelelőjét adtam meg, mert ezeket a szótárakat tekintem irányadónak a magyar szótári megfelelőket illetően. A 300 egység után az angol szövegváltozat egységét tüntettem fel a megfelelő sorszámok után, valamint a hozzájuk tartozó, a Parlament honlapján található linket.

²¹ Megjegyzés: az előteszt, a frazémagyűjtemény kiindulópontja, jelen értekezésben nem kerül további elemzésre.

5.3. Az értekezésben alkalmazott kutatási módszerek

Az alkotószavakra, fogalomkörökre irányuló említett előfelmérés után még egy előtesztet, majd kétféle további vizsgálatot végeztem a frazeológiai egységek fordítására és értelmezésére vonatkozóan. A felmérések egyik típusa az **európai uniós fordítókkal készített interjú**, a másik a **frazémák interpretációját célzó vizsgálat**, amelyet parlamenti képviselőkkal és nem szakmabeli, uniós polgárokkal, a „nagyközönség” körében végeztem.

Ezek eredményeit felhasználva, a kutatás következő lépéseként a frazémákat részletesen **kognitív szemantikai és fordítástudományi** megközelítésből vizsgáltam (ld. 6. fejezet).

Jelen fejezetben a felméréseket, valamint a bennük szereplő, majd részletesen is elemzésre kerülő frazémák előkészítését mutatom be a kognitív szemantikai és fordítástudományi vizsgálatokhoz.

5.3.1. Interjú az európai parlamenti fordításokról

Az európai uniós szakfordítókkal készített interjú célja az Európai Parlament Fordítási Főigazgatósága **munkakörülményeinek** feltárása: a parlamenti fordítások célközönségének, a fordítók kompetenciáinak és a fordítói tevékenység körülményeinek tisztázása. Azért tartom lényegesnek a fordítói tevékenység részletes vizsgálatát, mert azok döntően befolyásolhatják a fordítási folyamatot, a fordítói döntést, és ezen keresztül hatással lehetnek a fordított szövegre. Az interjúkon az uniós fordítások technikai hátterének tisztázásához az alábbi kérdésekre kerestem a választ:²²

- (1) Ki fogalmazza az eredeti, forrásnyelvi szöveget?
- (2) Milyen nyelven írják a forrásnyelvi szövegeket?
- (3) Ki fordítja a parlamenti szövegeket?
- (4) Kik a fordítás végfelhasználói?
- (5) Melyek a fordítás konkrét körülményei: milyen eszközök segítik a fordítási folyamatot?
- (6) Milyen nyelvről milyen nyelvekre fordítanak a fordítók? (A-nyelvre, B-nyelvre, két idegennyelv között → pl. A-ról B-re, C-ről B-re)

²² Megjegyzés: Az interjú anyaga a dolgozat függelékében megtalálható.

- (7) Hány ember kezén megy át a szöveg mire feljut az Európai Parlament oldalára? (A FNY-i szöveg létrejöttétől a fordításon át odáig, hogy feljut az Európai Parlament honlapjára a CNY-i változat)

5.3.2. **Felmérések az európai frazémák ismeretéről és interpretációjáról**

A következőkben bemutatott felmérésekkel arra keresem a választ, hogy a szinte minden európai nyelvben fellelhető, szükségszerűen ugyanazon fogalmi társításokat kiváltó frazémák ismerete és értelmezése mennyire egységes.

Felméréseim összeállításához első lépésként a következő kérdéseket fogalmaztam meg:

- Mi a vizsgálatom célja?
- Milyen módszerrel végezzem?
- Mi jellemzi a kérdőíves felméréseket?
- Kivel végezzem a vizsgálatot?
- Meddig terjed a vizsgálat résztvevőinek figyelme?

5.3.2.1. ***A felmérés célja és módszere***

A felmérés célja egy olyan vizsgálat bemutatása, amelynek fő kérdése az, hogy mennyire ismerik, és miként értelmezik a frazémákat az európai uniós polgárok? A vizsgálat a nem szó szerinti nyelvhasználatról, a frazémák interpretációjáról kíván adatokkal, eredményekkel szolgálni.

Módszerét tekintve a vizsgálatához a kérdőíves felmérést választottam. Hogy miért választottam ezt a típust? Arra a következőkben válaszolok.

5.3.2.2. ***A kérdőíves felmérés természete***

A kérdőíves kutatás **kvantitatív** kutatási módszer. Olyan standard adatgyűjtés, amelynek során egy formális kérdőív segítségével szerzi meg a kutató a számára releváns információkat a megkérdezettektől. A válaszadók előtt ismeretes a kutatás célja.

A kérdőíves felmérés **előnyei**:

- (1) megbízható
- (2) a kérdések előre rögzítettek
- (3) egyszerűen alkalmazható
- (4) egyszerű a kódolás, a rögzítés

Előnyei mellett azonban magában rejt néhány **hátrányt** is:

- (1) a válaszok lehetnek nem őszinték
- (2) a válaszadók nem biztos, hogy képesek válaszolni
- (3) a válaszadók nem biztos, hogy hajlandók válaszolni

Felméréseimet igyekeztem az utolsó három pont figyelembe vételével, azok kiküszöbölésével összeállítani.

A fentiek alapján a kérdőíves felmérési forma bizonyult célravezetőnek a kutatásomhoz. Módszerét tekintve a telefonos, személyes, postai és elektronikus forma közül jelen kutatásban a **személyes** utat választottam.

5.3.2.3. Kérdőíves vizsgálataim alanyai

A frazémák interpretációjának vizsgálatához **két kérdőíves felmérést** állítottam össze. A felmérések alanyai európai uniós francia és magyar anyanyelvű polgárok.

Az **első felmérésben** hatvan magyar állampolgár (30 magyar anyanyelvű nő és 30 magyar anyanyelvű férfi) vett részt.

A **második felmérést** tíz magyarországi parlamenti képviselő (5 magyar anyanyelvű nő és 5 magyar anyanyelvű férfi), húsz magyar állampolgár (10 magyar anyanyelvű nő, 10 magyar anyanyelvű férfi), húsz francia állampolgár (10 francia anyanyelvű nő, 10 francia anyanyelvű férfi), ötven magyar (25 magyar anyanyelvű nő és 25 magyar anyanyelvű férfi) és ötven francia (25 francia anyanyelvű nő és 25 francia anyanyelvű férfi) felsőoktatási intézményben tanulmányokat folytató diák végezte el, mindösszesen **210 fő**.

Az első vizsgálat résztvevőinek végzettsége változó, különféle területek szakértői. A második felmérés alanyai különböző szakterületek képviselői, diákjai különböző felsőoktatási intézmények, különböző szakirányú hallgatói. Az első felmérést a megkérdezettekkel személyesen végeztem el. A második felmérést a képviselőkhez személyesen juttattam el, a diákok egy tanóra elején töltötték ki. Mindkét esetben egy A/4-es papírlapon kértem a válaszadást. Azért választottam a vizsgálatához ezt a módszert, mert csak ilyen formában tudtam garantálni, hogy a válaszadók ne használjanak semmilyen segítséget (pl. internet), ezáltal releváns válaszokat adjanak.

A kérdőíves felmérés elején a megkérdezettekről a következő adatok megadását kértem:

- (1) Neme
- (2) Kora
- (3) Tevékenységi területe
- (4) Beosztása
- (5) Mióta dolgozik ugyanazon a területen

Azért tettem fel ezeket a kérdéseket, mert feltételezem, hogy lehetséges következtetni arra, hogy a vizsgálat alanyainak neme, kora és tevékenységi területe miként befolyásolja gondolkodásmódjukat. A kapott eredményeket a hatodik fejezetben tárgyalom.

5.3.2.4. Pszichológiai tűréshatár

A kérdőíves vizsgálat előkészítésénél elengedhetetlen figyelembe venni az emberi **koncentrációs képességet**, valamint a pszichológiai tűréshatárt, azaz meg kell határozni, hogy időben, terjedelemben „meddig tart” az emberi figyelem. Úgy gondolom, hogy a vizsgálat kizárólag ennek meghatározása mellett ad releváns eredményt. A pszichológiai tűréshatár tisztázásához pszichológus segítségét kértem.

A koncentrációs képesség olyan emberi kognitív képesség, amelyet a pszichológiában tesztel mérnek. A pszichológiai tesztek gyakran alkalmazott mérési módszerek, többek között a személyzet kiválasztása, illetve belső fejlesztések, kinevezések előtt, amelyek segítségével a vizsgált személyek képességeinek vagy személyiségének adott területei és azon belül adott dimenziói mérhetővé válnak. A szakirodalomban rendkívül széles spektrumon találhatók mérési módszerek a kiválasztást végzők számára, ezért a kiválasztás céljai és szempontrendszer alapján esetenként több és különböző tesztet is alkalmazhatók. A leggyakrabban alkalmazott pszichológiai jellegű vizsgálatok a képességvizsgálatra és személyiségvizsgálatra irányulnak. Jelen kutatáshoz a képességvizsgálatok adhatnak releváns információt. Ezek a következők:

- IST (intelligencia)
- D2 (figyelem terjedeleme, fáradékonyság, precizitás)
- Sz teszt (teljesítmény, stratégia, taktika)

A felsorolt tesztek közül jelen kérdőíves felmérés előkészítéséhez a D2 (figyelem terjedeleme, fáradékonyság, precizitás) tesztet vettem alapul. E figyelemvizsgáló teszt a figyelem és koncentrációkéesség mélységére, terjedelmére, a feladatvégzés pontosságára és gyorsaságára, a tévesztések gyakoriságára, a hibaszázalék megállapítására, a szellemi terhelhetőség és a monotonitásváltozás határainak meghatározására alkalmas vizsgálat. A teszt felvétele 15-20 percet vesz igénybe.

Ezen átlag alapján jelen kérdőíves vizsgálat összeállításakor a válaszadás időkeretét **15-20 percben** határoztam meg. Mindamelllett megjegyzem, hogy természetesen az ilyen típusú vizsgálatoknál a figyelem terjedelme **szubjektív**, hiszen többek között függ az egyén felméréshez való hozzáállásától is.

5.3.2.5. *A kérdőíves felmérések összeállításának szempontjai, a frazémák kiválasztása*

Jelen értekezés tehát két kérdőíves felmérés adatait, eredményeit dolgozza fel, amelyek a függelékben olvashatók. Nem a fordítástudományban klasszikusnak mondható kérdőíves módszert alkalmaztam, amelynek során az olvasó a fordított szövegről leírja intuitív benyomásait. Kognitív szempontból közelítettem meg a kérdéses frazeológiai egységeket, és a frazeológiai megfeleltetések **ismeretére** és **értelmezésére**, a **fogalmi tartalomra** kérdeztem rá.

Az első vizsgálat a francia frazémákból kiindulva 20 magyar nyelvű egységet, a második, 30 francia frazeologizmust és azok 30 magyar nyelvű megfelelőit tartalmazza. Ahogy azt már korábban jeleztem, a vizsgált frazémák **fogalomköreinek** (ld. 1.4. alfejezet) meghatározásához előtesztet végeztem.

Ezt követően egy újabb előtesztelés a frazémák feltételezett **használati gyakoriságára**, **érthetőségére** irányult, amelyben 80 egység szerepelt. A 80 frazémát a következő három szempont szerint választottam ki:

- (1) A korpusz frazémáinak négy kategóriája közül (szövegfüggő, történelmi, kulturális, természeti) az első két kategória konkrét tárgyi elemeket tartalmazó frazémái enciklopédikus tudást igényelnek. Kutatásomban az ilyen egységek kisebb arányban szerepelnek. A két utóbbi kategóriába sorolható frazémák a mindennapi élet tapasztalatait leíró egységek. Ezek tartalmazzák a népi hiedelmeket, kulturális szimbólumokat, általános érvényű megfigyeléseket, a természet megfigyeléséből következő tapasztalatokat, amelyek rámutatnak egy-egy nép, népcsoport gondolkodásmódjára. Kognitív szemantikai megközelítésből, vizsgálatom szempontjából érdekesebbek, ezért arányaiban e két kategóriából választottam több egységet.
- (2) Tartalmazzák az első előtesztből származó gyakori alkotószavakat (állatnevek, testrészek nevei, természeti jelenségek).
- (3) Fordítási szempontból vélhetően érdekesebb esetek.

Amennyiben a Parlament honlapján a magyar megfelelőben a nyelv szokványosabb eszközeivel élve, általános kifejezés állt, megkerestem a francia frazeologizmusok Bárdosi által leírt magyar megfeleltetéseit (Bárdosi 2010a), és ezekre kérdeztem rá a vizsgálatokban.

A második előtesztet ugyanazzal az ötven diákkal (19–23 év közötti 16 nő, 34 férfi) végeztem, akik a frazémák alkotószavainak felkutatását célzó tesztet elvégezték. Azt kértem, hogy osztályozzák az általam ismertnek vélt frazeológiai egységeket **ismertség** tekintetében.

Az osztályozás az alábbi kategóriák szerint történt²³:

- (1) nem ismerem a frazémát
- (2) hallottam már, de nem ismerem a jelentését
- (3) ismerem, ismerem a jelentését, de nem használom
- (4) ismerem, ismerem a jelentését, használom

Az eredmények alapján sorrendben a legismertebb első ötven frazéma került a két kérdőíves felmérésbe.

Levorato és Cacciari (1999, 2004) kimutatták, hogy kontextus nélkül is lehetséges értelmezni a szemantikailag elemezhető idiomatikus kifejezéseket, ezért felméréseim az egységekre koncentrálnak. Ezáltal lehetőségem nyílt a meghatározott időegység (ld. 5.3.2.4. alfejezet) alatt több frazémát vizsgálat alá vonni, mint kontextusban. A frazémák részletes elemzését a hatodik fejezetben mindamellett kontextusban folytatom, hogy rávilágítsak arra, milyen hatással van a kontextus az értelmezésre.

A felméréseket úgy állítottam össze, hogy dolgozatomhoz **segítségnyújtásnak**, és ne tesztnek tűnjenek. A franciák gondolkodásmódjából, habitusából indultam ki. Tapasztalataim alapján feltételezem, hogy amennyiben a válaszadók véleményét, tanácsát, segítségét kérem, úgy szívesebben szánják rá idejüket, a felméréshez való hozzáállásukat pozitív irányba befolyásolja, azaz relevánsabb eredményekre számíthatok. A felmérés célja a megkérdezettek által ismert, azt a vizsgálat elején mind magyarul, mind franciául feltüntettem.

A felmérések korpuszát tehát a második előteszt első ötven frazémájából állítottam össze. Az értekezés hatodik fejezetében ebből negyven példát elemzek részletesen.

5.3.2.6. Az ötven frazéma bemutatása, előkészítése az elemzésekhez

Jelen alfejezetben az ötven frazéma eredetét, származás szerinti osztályozását (ld. 3.2.4. alfejezet) mutatom be két táblázatban. Ez szolgál a kognitív nyelvészeti elemzéseim alapjául.

A vizsgálatot kutatásom kiindulópontjául szolgáló francia egységekkel kezdem. Ezt követi a magyar frazémák elemzése. A táblázatokban a frazeológiai egységek mellett tüntetem fel az eredetre, származásra vonatkozó adatokat. Az egységeket az általam felállított kategóriákba sorolom, amelyeket a táblázatban 3.2.4. alfejezet végén leírtak szerint jelölök. Frazeim eredete vizsgálatának kutatásom szempontjából azért van nagy jelentősége, mert értelmezésüket a bennük rejlő **kép** vagy a **konvencionális, enciklopédikus tudás**, valamint az ezek által keletkező asszociációk segítik.

²³ Megjegyzés: az előteszt eredményeit jelen értekezés tovább nem tárgyalja, azok a sorrend felállítását szolgálták.

A francia frazémák eredetének vizsgálatához az alábbi forrásokat használtam fel, amelyek sorszáma a táblázatban az utolsó oszlopban szerepel. Az (1) és (2) források oldalszáma az etimológiai magyarázat után áll:

- (1) Bárdosi V. 2010a. *Francia-magyar tematikus szólásszótár*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- (2) Nagy Gy. 2014. *Angol közmondások. 2000 angol közmondás, szólás és szállóige fordítása és magyar megfelelője*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- (3) <http://www.expressio.fr/>
- (4) <http://www.languefrancaise.net>
- (5) <http://parler-francais.eklablog.com>
- (6) <http://les-proverbes.fr/>

8. táblázat

Az ötven francia frazéma eredete ²⁴

| | Francia frazémák | Etimológia | |
|-----|--|--|-----|
| 1. | être aux abois | Hajtóvadászaton az elejtett vad fölött a kutyák csaholása. → csapdába esik (130) | (1) |
| 2. | battre de l'aile | Törött szárnyú madár. → elveszíti erejét | (3) |
| 3. | mettre qn à l'ombre (des barreaux) | A rács árnyékába tesz → megfoszt pl. szabadságától (MÉRIMÉE, Carmen, 1847) | (4) |
| 4. | travailler d'arrache-pied | Lába a földből majd „kiszakad”. → kemény munka (77) | (1) |
| 5. | placer la barre plus haut | Rúdugrásnál magasabbra helyezi a lécet. → nehezíti a körülményeket | (5) |
| 6. | cracher au bassinet (bassin) | Gyűjtő (bassin) vallási környezetben a persely szimbóluma, ahová nem mindig szívesen adakoznak. → kellenetlenül adakozik (233) | (1) |
| 7. | mettre un bémol | Zeneileg hangot vált a lágyabb hangzásért. → szelídebb lesz (174) | (1) |
| 8. | rouvrir la boîte de Pandore | Zeusz elküldte Pandórárt jövődóbelit választani a Titánokhoz egy szelencével, amit Pandóra kinyitott. Kíváncsisága miatt az emberiségre szabadultak olyan csapások mint betegség, bánat, szegénység, bűn stb.) Pandóra megijedt és lecsapta a szelence fedelét, amiben egyedül a remény maradt benn. → kíváncsiság | (3) |
| 9. | en avoir le ras-le-bol de qc | Telített öblös csésze (ras-le-bol) majd kicsordul. → pattanásig feszült (211) | (1) |
| 10. | avoir une discussion à brûle-pourpoint | Zeke (pourpoint) megég, ha túl közlelő találunk el vkit. → hirtelen, közeli támadás (186) | (1) |

²⁴ Forrás: saját készítésű táblázat

| | Francia frazémák | Etimológia | |
|-----|---|---|-----|
| 11. | apporter un grain de sel | Latin ' <i>cum grano salis</i> ' kifejezésből. → nem kért beavatkozás | (3) |
| 12. | couper l'herbe sous le pied de qn | Fű (herbe) a zöldségekre, bőséges zöldséglevesre utal, ami a jólét szimbóluma, elvehető, elveszíthető. → elvesz, megfoszt (156) | (1) |
| 13. | filer doux | A filer ige korábbi jelentése 'állandó szolgálkú viselkedés' → behódol (179) | (1) |
| 14. | être dans de beaux draps (blancs) | Fehér halotti lepel (draps blancs). → bajban van (130) | (1) |
| 15. | (C'est comme l'œuf de Colomb) Il suffit d'y penser ! | Kolumbusz 1493-ban Mendoza bíborosnál egy ebéden hozzáüött az asztalhoz egy tojást, ezzel demonstrálva, hogy könnyű a csúcsára állítani, ha rájövünk, hogy hogyan lehet megcsinálni. → könnyű a megoldás, ha gondolunk rá (259) | (1) |
| 16. | suivre l'exemple de l'âne de Buridan | Jean Buridan, a Sorbonne filozófusa, megfigyelte, hogy a szénakazaltól és egy vödör víztől egyenlő távolságra lévő éhes és szomjas szamár nem tudta eldönteni, hogy melyikhez fogjon. → nem tud dönteni (97) | (1) |
| 17. | faire porter le chapeau par qn | 1669-ben, ha vki fejére nyilvánosan kalapot helyeztek, az a rágalmazás szimbóluma volt. → ráfognak vmit, vádolják vmivel | (3) |
| 18. | C'est blanc bonnet et bonnet blanc. | A jelentés szempontjából lényegtelen, hogy a fehér (blanc) jelző a jelzett szó előtt vagy mögött áll-e. → ugyanaz (258) | (1) |
| 19. | partir sans tambours ni trompettes | A háborúban, a katonaságnál az elvonulást dobszó és trombitaszó követte kivéve szégyenteljes vagy titkos visszavonulás esetén. → inkognitóban (229) | (1) |
| 20. | être sur le qui-vive | qui-vive 'ki vagy ?' kérdést régen az örök tették fel, ellenségre lesben állva → óvatosság (107) | (1) |
| 21. | L'habit ne fait pas le moine ! | 1297-ben François Grimaldi és serege a monakói csatában ferences szerzetesnek álcázták magukat. → megtévesztő látszat | (3) |
| 22. | Il s'en lave les mains. | Bibliai idézet: Pilátus római helytartó elé vitték Jézust, aki nem akart felelősséget vállalni a haláláért. Hozatott egy tálat vízzel, megmosta a kezét, kifejezve ezzel, hogy ártatlan Jézus halálában. → elhárítja a felelősséget | (3) |
| 23. | Un chien qui aboie, ne mord pas. | A sokat ugató (aboie) kutya (chien), ritkán harap (mord). → nem veszélyes | (3) |
| 24. | Il faut battre le fer tant qu'il est chaud. | A kovácsok, patkolókovácsok tudják, hogy a vas (fer) csak izzó (chaud) állapotban formázható → időben cselekvés | (3) |

| | Francia frazémák | Etimológia | |
|-----|--|--|-----|
| 25. | <i>On ouvre la porte à celui qui frappe.</i> | <i>Bibliai idézet: „Mert aki kér, az kap, aki keres, az talál, s aki zörget, annak ajtót nyitnak.” Mt 7,7-8 → meg kell ragadni az alkalmat</i> | (3) |
| 26. | Les dés sont jetés. | Latinul: Alea iacta est. Julius Caesar i.e. 49-ben mondta, amikor seregével átlépte a Rubicon folyót. → visszavonhatatlan döntés | (3) |
| 27. | <i>L’argent ne fait pas le bonheur.</i> | <i>Az anyagi javak nem járulnak hozzá a boldogsághoz (Laclos, Veszedelemes viszonyok). → pénz nem vonja maga után a boldogságot</i> | (6) |
| 28. | Un pour tous, et tous pour un. | Latinul: Unos pro omnibus, omnes pro uno! Svájc mottója, Dumas három testőrének és négy muskétásának jelmondata. → összefogás | (3) |
| 29. | Un malheur ne vient jamais seul. | Balszerencsés időkben a baj (malheur) mindig újabbat generál. → sorozatos balszerencse | (3) |
| 30. | Dieu viendra en aide à ceux qui s’aident eux-mêmes. | Isten azoknak segít, akik maguk is cselekszenek. (Benjamin Franklin) → tevékeny | (3) |
| 31. | Une hirondelle ne fait pas le printemps. | A költöző madarak tavasszal (printemps) térnek vissza, de egy fecske (hirondelle) érkezése azonban még nem jelenti azt, hogy az időjárás valóban enyhe marad. → egy példa alapján nem lehet általánosítani | (3) |
| 32. | <i>La montagne a accouché d’un souris.</i> | <i>Latin idézet: „Parturient montes, nascetur ridiculus mus.” Az egér (souris) és a hegy (montagne) közötti különbség kifejezésére (Horatius, Epistulae). → aránytalanság (159)</i> | (2) |
| 33. | Miser sur le mauvais cheval. | Lóversenyen elveszíti a fogadást, aki nem a jó lóra (cheval) tesz (miser). → rossz kalkuláció | (3) |
| 34. | <i>Nous ne devons pas vendre la peau de l’ours avant de l’avoir tué.</i> | <i>Latin idézet: „Ante victoriam ne canas triumphum.” A vad elejtése előtt nem számolhatunk bőre eladásával (vendre). (Ezópus meséi) → óvatosság (52)</i> | (2) |
| 35. | Petit à petit, l’oiseau fait son nid. | A madár (oiseau) lépésről-lépésre lassan építi fészket (nid). → kitartó munka | (3) |
| 36. | Mettre la charrue avant les bœufs. | Ésszerűtlen lenne az ekét (charrue) a marhák (bœufs) elé tenni. → Illogikus | (3) |
| 37. | La nuit, tous les chats sont gris. | Sötétben a szürke (gris) macska (chat) nem jól látható. → nehéz megítélni bármit | (3) |
| 38. | <i>Rien de nouveau sous le soleil.</i> | <i>Bibliai idézet: „Ami volt, ugyanaz, ami ezután is lesz, és ami történt, ugyanaz, ami ezután is történik; és semmi nincs új dolog a Nap alatt” (Préd. 1,9). → újnak hat</i> | (3) |
| 39. | Après moi le déluge. | XV. Lajos mondta utódjának, miszerint nem érdekli, ha vízözönt (déluge) hagy is maga után. → nemtörődömség | (3) |
| 40. | Devenir cheval de Troie. | A görögök a trójai háborút a trójai falónak köszönhetően nyerték meg. → veszély forrása | (3) |

| | Francia frazémák | Etimológia | |
|-----|--|---|-----|
| 41. | Le talon d'Achille. | A görög monda szerint Achilles testének egyetlen sebezhető pontja a sarka volt, mert ezt nem érte a bűvös fürdő, amikor Thetis istennő halandó fiát megmártotta a Styx vizében. → sebezhető pont | (3) |
| 42. | L'argent n'a pas d'odeur. | Vespasianus egy adójával kapcsolatban jegyezte meg, hogy a pénznek (argent) nincs szaga (odeur), nem számít, honnan származik. → forrásfüggetlen | (3) |
| 43. | Laisser la bride sur le cou. | Ha a kantárszárat a (bride) a lovas elengedi a ló nyakán (cou), a ló szabadon azt csinál, amit akar. → szabad teret enged | (3) |
| 44. | Il n'y a pas de fumée sans feu. | Tűz (feu) nélkül nincs (füst). Ha valamiről sokat beszélnek, annak van alapja. → szóbeszéd | (3) |
| 45. | Quand le vin est tiré, il faut le boire. | A hordóból kimért (tiré) bort (vin) érdemes azonnal elfogyasztani, különben veszít minőségéből. → cselekedet befejezése | (3) |
| 46. | Un tiens vaut mieux que deux tu l'auras. | Többet ér az a kevés, ami már az ember kezében van, mint amire csak a jövőben számíthat. → kevés megbecsülése | (3) |
| 47. | C'est l'hôpital qui se moque de la charité. | Évszázadokon át a kórházak (hôpital), azaz Hôtel-Dieu (Isten szállása) és az irgalmasrendi barátok/nővérek háza (charité) párhuzamosan ápolták a betegeket, köztük olykor rivalizálás volt. → egymás bírálata | (3) |
| 48. | Il est dur d'être prêtre dans sa propre paroisse. | Bibliai idézet: „Egy próféta sem kedves az Ő házában.” (Lk. 4,24) → elismerés hiánya | (3) |
| 49. | Avoir autant de valeur que des fers à cheval sur un cheval mort. | Értelmetlen a döglött lovat (cheval mort) patkóval (fers) ellátni. → nincs haszna, értelme | (3) |
| 50. | Vous voyez la paille dans l'œil de votre voisin, mais pas la poutre dans le vôtre. | Bibliai idézet: „Miért nézed pedig a szálkát (paille), amely a te atyádfia szemében (œil) van, a gerendát (poutre) pedig, mely a te saját szemedben van, nem veszed észre?” (Lk. 6,41) → igazságtalan bírálat | (3) |

A kiválasztott ötven francia frazémából kilenc **szövegfüggő** (4 irodalmi, 5 bibliai esemény), tizenhárom **történelmi** vonatkozású (10 történelmi esemény, 3 mitológiai történet) páneuropeizmus. Tizenhárom **kulturális** szimbólumot, általános érvényű megfigyelést tartalmaz és tizenöt **természeti** témájú (emberi, állati viselkedés, természeti jelenségek).

A következőkben ezen frazémák magyar megfelelőinek eredetét vizsgálom. Az ötven magyar frazémát szintén táblázatba rendezve elemzem. Azokat a szövegfüggő, történelmi és kulturális vonatkozásokat, amelyek a közös európai múltban, kultúrában gyökereznek (pl. *Kolumbusz tojása*, *Achilles-sarka*), azonos eredetűek, valamint a nyelvi közösségek között tükörfordítás útján jöttek létre (pl. *A pénz nem boldogít*), nem ismételtem meg.

Ezen esetekben a magyar megfelelő melletti oszlop celláját üresen hagyom. Ilyenkor a frazéma eredete a 8. táblázat vonatkozó cellájában olvasható.

A magyar frazémák eredetének vizsgálatához az alábbi forrásokat használtam fel, amelyek sorszáma a táblázatban az utolsó oszlopban szerepel, a forrásszöveg oldalszáma a frazémák etimológiai magyarázata után áll. Azon frazémák esetében, amelyeknél az első három műben nem szerepel etimológiai magyarázat, eredetük vizsgálatához az értelmező szótár vonatkozó szócikkét vettem alapul:

- (1) Bárdosi V. 2015. *Szólások, közmondások eredete. Frazeológiai etimológiai szótár.* Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- (2) O. Nagy G. 1957. *Mi fán terem? Magyar szólásmondások eredte.* Budapest: Gondolat Kiadó.
- (3) Nagy Gy. 2014. *Angol közmondások. 2000 angol közmondás, szólás és szállóige fordítása és magyar megfelelője.* Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- (4) Bárdosi V. 2012. *Magyar szólások, közmondások értelmező szótára fogalomköri szómutatóval.* Budapest: Tinta Könyvkiadó.

9. táblázat

Az ötven francia frazéma magyar megfeleltetésének eredete²⁵

| | Magyar frazémák | Etimológia | |
|-----|----------------------------------|--|-----|
| 1. | kutyaszorítóban van | - | |
| 2. | rosszul áll a szénája | Aki nem tette rendbe, boglyába a szénáját, tartania kell az időjárás szeszélyeitől. → kedvezőtlen körülmények (322) | (2) |
| 3. | hűvösre tesz vkit | Hideg helyiség, ahová elzárnak vkit → szabadságától megfoszt (291) | (4) |
| 4. | látástól vakulásig dolgozik | Kora hajnaltól késő estig → hosszú munkavégzés (327) | (1) |
| 5. | magasabbra helyezi a lécet | - | |
| 6. | úgy fizet, mintha a fogát húznák | Kelletlenül, keservesen csinál vmit → kényszeredett cselekedet (216) | (4) |
| 7. | szelídebb húrokat penget | Halkan, szelíden cselekszik → hangnemet vált (288) | (4) |
| 8. | felnyitja Pandóra szelencéjét | - | |
| 9. | tele van a hócipője | Elege van vkiből, vmiből → elégedetlenség (281) | (4) |
| 10. | se szó se beszéd | Váratlan cselekedet → hirtelen (640) | (4) |
| 11. | mindenbe beleüti az orrát | Arcunk közepén, a többi érzékszerv középpontjában az érzékelés útján gazdagodó tudat jelképe. → illetlenül beleavatkozik vmibe (269) | (2) |

²⁵ Forrás: saját készítésű táblázat

| | Magyar frazémák | Etimológia | |
|-----|--|--|-----|
| 12. | <i>lepipál vkit, vermet ás vkinek</i> | <i>Bibliai idézet: „Aki másnak vermet ás, maga esik bele, s aki másra követ hengerít, visszagurul az arra” (Péld 26:27) → elnyom vkit a saját kárára (562)</i> | (1) |
| 13. | behúzza fülét-farkát | Eredetileg az ijedt kutyát jellemezte. → félelem (109) | (2) |
| 14. | benne van a csávéban | Bőr kikészítésének utolsó mozzanata a csávázás, erjesztett korpa, timsó vagy állati ürülékből. → kínos helyzet, megaláztatás (52) | (2) |
| 15. | Kolumbusz tojása | - | |
| 16. | olyan, mint Buridán számara | - | |
| 17. | nyakába varr vmit | Terhet vkire átruház → kellemetlenség átruházása (504) | (4) |
| 18. | egyik tizenkilenc, a másik egy híján húsz | Egyenlő → egyforma (672) | (4) |
| 19. | kámforrá válik | Vegyület tulajdonsága → észrevétlenül eltűnik (326) | (4) |
| 20. | résen van | Hajdanán, aki részese akart lenni egy titkos beszélgetésnek, tárgyalásnak, az ajtón vagy a falon lévő résre tapasztotta a fülét. → figyelem (287) | (2) |
| 21. | <i>A látszat néha csal!</i> | <i>Első látásra nem érdemes ítélni. (Ezópus) → figyelem (27)</i> | (3) |
| 22. | <i>Mosom kezeim.</i> | - | |
| 23. | Amelyik kutya ugat, az nem harap. | - | |
| 24. | Addig kell ütni a vasat, amíg meleg. | - | |
| 25. | <i>Aki zörget, annak ajtót nyitnak.</i> | - | |
| 26. | A kocka el van vetve. | - | |
| 27. | <i>A pénz nem boldogít.</i> | - | |
| 28. | Egy mindenkiért, mindenki egyért. | - | |
| 29. | A baj soha nem jár egyedül. | - | |
| 30. | <i>Segíts magadon, az Isten is megsegít.</i> | <i>Isten azoknak segít, akik maguk is cselekszenek. (Ezópus meséi) → tevékeny (104)</i> | (3) |
| 31. | Egy fecske nem csinál nyarat. | - | |
| 32. | <i>Sok hűhó semmiért.</i> | <i>Vmely jelentéktelen ügyet indokolatlanul felfújnak. (William Shakespeare) → túlzás kifejezése (234)</i> | (1) |
| 33. | Rossz lóra tesz. | - | |
| 34. | <i>Nem ihatunk előre a medve bőrére.</i> | - | |
| 35. | <i>Lassú víz partot mos.</i> | <i>Ókori bölcsesség: „Quod flumen placidum est, forsan latet altius unda.” Ahol a folyó csendes, talán mélyebben rejtőzik a hullám. (Cato, Erkölcsei disztichonok, IV, 31) → kitartó munka (569)</i> | (1) |
| 36. | Fordítva üljük meg a lovat. | A megszokottal ellentétesen cselekszik → ésszerűtlenség (426) | (4) |

| | Magyar frazémák | Etimológia | |
|-----|--|---|-----|
| 37. | A sötétben minden tehén fekete. | - | |
| 38. | <i>Nincs új a nap alatt.</i> | - | |
| 39. | Utánam a vízözön. | - | |
| 40. | Trójai faló. | - | |
| 41. | Achilles sarka. | - | |
| 42. | A pénznek nincs szaga. | - | |
| 43. | Szabadjára enged. | Szabadságot ad, szabadon nyilatkozik → szabadság (598) | (4) |
| 44. | Nem zörög a haraszt, ha nem fújja a szél. | Haraszt, a fák ősszel lehulló lombja zörög, ha fújja a szél, ez az alapja. → ok (261) | (4) |
| 45. | Aki a-t mond, mondjon b-t is. | xix. századi közmondás: ha vmibe felefogunk, folytassuk → kitartás (23) | (3) |
| 46. | Jobb ma egy veréb, mint holnap egy tűzok. | Szerényebb, már meglévő dolgok értéke → értékítélet (723) | (4) |
| 47. | Bagoly mondja verébnek, hogy nagyfejű. | Latinul: „Corvus corvo nigredinem obicit.” A holló a holló szemére veti a feketeséget. → bírálát (59) | (1) |
| 48. | <i>Senki nem lehet próféta a saját hazájában.</i> | - | |
| 49. | Annyit ér, mint döglött lovon a patkó. | - | |
| 50. | <i>Más szemében a szálkát is, saját szemükben a gerendát sem hajlandók észrevenni.</i> | - | |

A két táblázat etimológiai magyarázatainak összehasonlításából kitűnik, hogy a vizsgált frazémák között összesen tizenhat olyan **bibliai, irodalmi, mitológiai, történelmi** eredetű egység [8, 15, 16, 22, 25, 26, 27, 28, 34, 38, 39, 40, 41, 42, 48, 50] található, amelyek származása egyező, a közös európai múltban, kultúrában gyökereznek. A magyar megfelelőiből tizenkettő **szövegfüggő** [12, 21, 22, 25, 27, 30, 32, 34, 35, 38, 48, 50], amelyek közül öt tartalma tér el a francia frazémától. Ezek bibliai idézetet [12], Ezópus mesét [21, 30], Shakespeare idézetet [32] és egy ókori bölcsességet [35] írnak le. Kilenc **történelmi** vonatkozású páneuropeizmus azonos eredetű [8, 15, 16, 26, 28, 39, 40, 41, 42].

Az extralingvális valóságon alapuló frazémák közül tíz **kulturális** szimbólumot, általános érvényű megfigyelést tartalmaz [3, 5, 7, 9, 10, 18, 20, 29, 43, 45] és tizenkilenc **természeti** témájú (emberi, állati viselkedés, természeti jelenségek) [1, 2, 4, 6, 11, 13, 14, 17, 19, 23, 24, 31, 33, 36, 37, 44, 46, 47, 49].

A **kulturális** és a **természeti** témájú frazémák közül nyolc [1, 5, 23, 24, 29, 31, 37, 49] esetében a francia és a magyar megfelelő mindkét nyelven ugyanolyan vagy közel egyező lexikai formában van jelen vagy a nyelvek között tükörfordítás útján jött létre. Ebből a nyolc példából hat [1, 23, 24, 31, 37, 49] a **természeti** kategóriába tartozik.

A két táblázatban összefoglalt ötven frazémából negyven lexikai és fogalmi-tartalmi vonatkozásait a hatodik fejezetben részletesen tárgyalom. Az egységek eredetének elemzése és a kapcsolódó megállapítások kiváló alapul szolgálnak a fogalmi háttér vizsgálatához.

Kutatásom során a frazémák **fogalmi tartalom** alapuló jelentését és annak értelmezését vizsgálom. A kérdőíves vizsgálatokban is ezt igyekszem feltárni, ezért a fogalmi tartalom felfedéséhez összeállításuknál második lépésként a kiválasztott ötven frazeológiai egység alkotóelemeiben aktivizálódó nyelvi elemek/képek kategóriáit, a kapcsolódó fogalmi tartományokat és a frazémák szemantikai típusait vizsgáltam meg.

5.3.3. Nyelvi elem/kép, kognitív tartományok, szemantikai típusok

Ahogy azt már korábban láthattuk, a kognitív nyelvészet a hagyományos megközelítéstől – miszerint a frazémák nyelvi jelenségek, a mentális szótár részei – eltérően úgy véli, hogy a frazeologizmusok nem függetlenek a fogalmi rendszerünktől, a konceptuális rendszerünk termékei. Kövecses úgy fogalmaz, hogy a frazéma „olyan jelenség, amely a világról szóló tudásunkon alapuló fogalmi rendszerünkből ered” (Kövecses 2005: 203). Arra is felhívja a figyelmet, hogy „bizonyos szavak idiómákban való gyakori megjelenése arra utal, hogy valamilyen kognitív folyamat köti össze egy tudástartomány elemeit az idiomatikus jelentéssel. A legtöbb frazéma esetében a kognitív folyamatot a **metafora**, a **metonímia** és a **hétköznapi**, konvencionális **tudás** adja, amely(ek) a **tudás tartománya(i)**. A kognitív folyamatok kapcsolják össze az idiomatikus jelentést a szó szerinti jelentésekkel. A frazémák **szemantikai átláthatósága** pedig e kognitív folyamatok ismeretéből ered.

Dolgozatomban a frazeológiai egységekben rejlő metaforákat tehát nem a hagyományos, stilisztikai megközelítésből vizsgálom. Tágabb értelemben, a fogalmi háttér, a kapcsolódó kognitív tartományok szerint, kognitív szemantikai értelemben a meglévő **fogalmi metaforát** elemzem, vagy annak hiányára mutatok rá. A hatodik fejezetben Kövecses **forrástartományai** és **céltartományai** alapján kísérletet teszek a fogalmi tartományok felfedésére, a forrás- és céltartományok közötti fogalmi leképezések bemutatására.

A részletes elemzésre kerülő francia és magyar frazémák szemantikai átláthatóságának, jelentésének elemzéséhez kiindulópontként először a frazémák alkotószavaiban aktivizálódó **nyelvi elemet/képet**, a kapcsolódó **kognitív tartományokat**, valamint az egységek **szemantikai típusát** tártam fel. A második kérdőíves felmérés első és második feladatát (ld. 5.3.4. alfejezet) a kapott eredményeket felhasználva állítottam össze.

A nyelvi elemek/képek, valamint a kognitív tartományok feltérképezéséhez Bárdosi Vilmos vizsgálatát vettem alapul. Bárdosi (2010b: 50) tanulmány keretében a legújabb francia szavakat tartalmazó 52 szólásban a világ nyelvi képét kutatta. A frazémákban megkereste az aktivizálódó **nyelvi elemet/képet** és a **kapcsolódó kognitív tartományokat**. A vizsgálat rávilágított arra, hogy a kognitív tartományok rendkívül szerteágazóak, többségében egy frazéma egy témakörrel profilírozható.

Hét leggyakoribb nyelvi elemet emelt ki:

- (1) tulajdonnevek
- (2) közlekedés
- (3) gazdasági élet különböző területei
- (4) katonaság
- (5) informatika
- (6) televíziózás
- (7) sport

Az általam részletesen vizsgált francia és magyar frazeológiai egységekben aktivizálódó **nyelvi elemeket/képeket** és a kapcsolódó **kognitív tartományokat** Bárdosi kutatása alapján foglalom össze. A nyelvi elemek/képek (ld. a 10. és 11. táblázatban félkövér betűtípussal) és a kognitív tartományok felfedéséhez a francia egységeket Bárdosi (2010a) *Francia-magyar tematikus szólásszótárában* és a <http://www.expressio.fr/> honlapon tanulmányoztam. A magyar egységekről Bárdosi (2012) *Magyar szólások és közmondások értelmező szótárában*, az Akadémiai Kiadó *Magyar értelmező kéziszótárában* (2003) és a *Nyelv és tudomány* honlapján (<http://www.nyest.hu>) tájékoztam.

Tekintettel arra, hogy a kutatásom kiindulópontjául szolgáló egységek a francia egységek, ezért az összefoglalást a francia frazémákkal kezdem.

10. táblázat A francia frazémákban aktivizálódó nyelvi elem/kép és a kapcsolódó kognitív tartományok²⁶

| | Frazémák | A frazémákban aktivizálódó nyelvi elem/kép | A kapcsolódó kognitív tartományok |
|-----|--|--|-----------------------------------|
| 1. | être aux abois | állathang | veszélyforrás |
| 2. | battre de l' aile | állati testrész | kedvezőtlen körülmények |
| 3. | mettre qn à l' ombre | fizikai jelenség | megfosztás |
| 4. | travailler d'arrache- pied | testrész | végeláthatatlan munkavégzés |
| 5. | placer la barre plus haut | sporteszköz | követelmények |
| 6. | cracher au bassin | testrész | kényszeredett kellemetlenség |
| 7. | mettre un bémol | zenei hang | korrigálás |
| 8. | rouvrir la boîte de Pandore | tulajdonnév | kíváncsiság |
| 9. | en avoir le ras-le- bol de qc. | étkezési kellék | elégedetlenség |
| 10. | avoir une discussion à brûle-pourpoint | kommunikáció | hirtelen cselekedet |
| 11. | apporter un grain de sel | ízesítő | illetlenség |
| 12. | couper l' herbe sous le pied de qn. | növény | elnyomás |
| 13. | filer doux | lágymű | meghunyászkodás |
| 14. | être dans de beaux draps | ágy | kellemetlenség |
| 15. | Il suffit d'y penser ! | gondolkodás | egyszerűség |
| 16. | suivre l'exemple de l'âne de Buridan | tulajdonnév | határozatlanság |
| 17. | faire porter le chapeau par qn. | öltözék | felelősség átruházása |
| 18. | C'est blanc bonnet et bonnet blanc. | öltözék | egyformaság |
| 19. | partir sans tambours ni trompettes | hangszerek | észrevétlenül eltűnik |
| 20. | être sur le qui-vive | őrszem | elővigyázatosság |
| 21. | L' habit ne fait pas le moine ! | öltözék | értékítélet |
| 22. | Il s'en lave les mains . | testrész | felelősség elhárítása |
| 23. | Un chien qui aboie, ne mord pas. | állatnév | veszélytelenség |
| 24. | Il faut battre le fer tant qu'il est chaud. | anyagnév | időszorúság |
| 25. | On ouvre la porte à celui qui frappe. | nyílászáró | lehetőség |
| 26. | Les dés sont jetés. | játék | elhatározás |
| 27. | L' argent ne fait pas le bonheur. | fizetőeszköz | nem garantált boldogság |
| 28. | Un pour tous , et tous pour un. | személyek | közös cél |
| 29. | Un malheur ne vient jamais seul. | probléma | sorozatos kellemetlenség |

²⁶ Forrás: saját készítésű táblázat

| | Frazémák | A frazémákban aktivizálódó nyelvi elem/kép | A kapcsolódó kognitív tartományok |
|-----|--|--|--------------------------------------|
| 30. | Dieu viendra en aide à ceux qui s'aident eux-mêmes. | vallás | boldogulás |
| 31. | Une hirondelle ne fait pas le printemps . | évszak | általánosítás |
| 32. | La montagne a accouché d'un souris . | állatnév | hiábavalóság |
| 33. | Miser sur le mauvais cheval . | állatnév | rossz számítás |
| 34. | Nous ne devons pas vendre la peau de l' ours avant de l'avoir tué. | állatnév | elővigyázatosság |
| 35. | Petit à petit, l' oiseau fait son nid. | állatnév | kitartás |
| 36. | Mettre la charrue avant les bœufs . | állatnév | ésszerűtlenség |
| 37. | La nuit, tous les chats sont gris. | napszak | megítélés |
| 38. | Rien de nouveau sous le soleil . | égitest | újszerűség |
| 39. | Après moi le déluge . | természeti jelenség | nemtörődömség |
| 40. | Devenir cheval de Troie . | tulajdonnév | veszélyforrás |
| 41. | Le talon d' Achille . | tulajdonnév | gyenge pont |
| 42. | L' argent n'a pas d'odeur. | fizetőeszköz | forrásfüggetlenség |
| 43. | Laisser la bride sur le cou . | állati testrész | szabadság |
| 44. | Il n'y a pas de fumée sans feu . | fizikai és kémiai jelenség | szóbeszéd |
| 45. | Quand le vin est tiré, il faut le boire. | borászat | kitartás |
| 46. | Un tiens vaut mieux que deux tu l'auras. | számok | mértéktartás |
| 47. | C'est l' hôpital qui se moque de la charité. | egészségügyi intézmény | bírálat |
| 48. | Il est dur d'être prêtre dans sa propre paroisse. | vallás | elismerés hiánya |
| 49. | Avoir autant de valeur que des fers à cheval sur un cheval mort. | állatnév | haszontalanság |
| 50. | Vous voyez la paille dans l' œil de votre voisin, mais pas la poutre dans le vôtre. | testrész | bírálat |

A következőkben ezen frazeológiai egységek magyar megfeleltetéseinek nyelvi elemeit/képeit és a kapcsolódó kognitív tartományokat gyűjtöm össze táblázatban, majd összefoglalom a kapott eredményeket.

11. táblázat

A magyar frazémákban aktivizálódó nyelvi elem/kép és a kapcsolódó kognitív tartományok ²⁷

| | Frazémák | A frazémákban aktivizálódó nyelvi elem/kép | A kapcsolódó kognitív tartományok |
|-----|--|--|-----------------------------------|
| 1. | kutyaszorítóban van | szűk tér | veszélyforrás |
| 2. | rosszul áll a szénája | takarmány | kedvezőtlen körülmények |
| 3. | húvösre tesz vkit | hideg helyiség | megfosztás |
| 4. | látástól vakulásig dolgozik | testrész (szem) | végeláthatatlan munkavégzés |
| 5. | magasabbra helyezi a lécet | sporteszköz | követelmények |
| 6. | úgy fizet, mintha a fogát húznák | testrész | kényszeredett kellemetlenség |
| 7. | szelídebb húrokat penget | zenei hang | korrigálás |
| 8. | felnyitja Pandóra szelencéjét | tulajdonnév | kíváncsiság |
| 9. | tele van a hócipője | lábbeli | elégedetlenség |
| 10. | se szó se beszéd | kommunikáció | hirtelen cselekedet |
| 11. | mindenbe beleüti az orrát | testrész | illetlenség |
| 12. | lepipál valakit | személy | elnyomás |
| 13. | behúzza fülét-farkát | állati testrész | meghunyászkodás |
| 14. | benne van a csávában | bőripar | kellemetlenség |
| 15. | Kolumbusz tojása | tulajdonnév | egyszerűség |
| 16. | olyan, mint Buridán számára | tulajdonnév | határozatlanság |
| 17. | nyakába varr vmit | testrész | felelősség átruházása |
| 18. | egyik tizenkilenc , a másik egy híján húsz | számok | egyformaság |
| 19. | kámforra válik | szénvegyület | észrevétlenül eltűnik |
| 20. | résen van | szűk hely | elővigyázatosság |
| 21. | A látszat néha csal! | testrész (szem) | értékítélet |
| 22. | Mosom kezeim . | testrész | felelősség elhárítása |
| 23. | Amelyik kutya ugat, az nem harap. | állatnév | veszélytelenség |
| 24. | Addig kell ütni a vasat , amíg meleg. | anyagnév | időszerűség |
| 25. | Aki zörget, annak ajtót nyitnak. | nyílászáró | lehetőség |
| 26. | A kocka el van vetve. | játék | elhatározás |
| 27. | A pénz nem boldogít. | fizetőeszköz | nem garantált boldogság |
| 28. | Egy mindenkiért, mindenki egyért. | személyek | közös cél |
| 29. | A baj soha nem jár egyedül. | probléma | sorozatos kellemetlenség |

²⁷ Forrás: saját készítésű táblázat

| | Frazémák | A frazémákban aktivizálódó nyelvi elem/kép | A kapcsolódó kognitív tartományok |
|-----|---|--|--------------------------------------|
| 30. | Segíts magadon, az Isten is megsegít. | vallás | boldogulás |
| 31. | Egy fecske nem csinál nyarat . | évszak | általánosítás |
| 32. | Sok hűhó semmiért. | felhajtás | hiábavalóság |
| 33. | Rossz lóra tesz. | állatnév | rossz számítás |
| 34. | Nem ihatunk előre a medve bőrére! | állatnév | elővigyázatosság |
| 35. | Lassú víz partot mos. | természeti jelenség | kitartás |
| 36. | Fordítva üljük meg a lovat . | állatnév | ésszerűtlenség |
| 37. | Sötétben minden tehén fekete. | napszak | megítélés |
| 38. | Nincs új a Nap alatt. | égitest | újszerűség |
| 39. | Utánam a vízözön . | természeti jelenség | nemtörődömség |
| 40. | Trójai faló. | tulajdonnév | veszélyforrás |
| 41. | Achilles sarka. | tulajdonnév | gyenge pont |
| 42. | A pénznek nincs szaga. | fizetőeszköz | forrásfüggetlenség |
| 43. | Szabadjára enged. | fizikai állapot | szabadság |
| 44. | Nem zörög a haraszt , ha nem fújja a szél. | növény | szóbeszéd |
| 45. | Aki a-t mond, mondjon b-t is! | ABC | kitartás |
| 46. | Jobb ma egy veréb , mint holnap egy túzok . | állatnevek | mértéktartás |
| 47. | Bagoly mondja verébnek , hogy nagyfejű. | állatnevek | bírálat |
| 48. | Senki nem lehet próféta a saját hazájában. | vallás | elismerés hiánya |
| 49. | Annyit ér, mint döglött lónak a patkó. | állatnév | haszontalanság |
| 50. | Más szemében a szálkát is, saját szemükben a gerendát sem hajlandók észrevenni. | testrész | bírálat |

A két táblázatot összehasonlítva jól látható, hogy a kognitív tartományok megegyeznek francia és magyar nyelven, hiszen a frazémák egymás megfeleltetései, ezáltal a valóságnak ugyanarra a szegmensére vonatkoznak. Megállapítható továbbá, hogy az ötven frazéma kognitív tartománya rendkívül szerteágazó.

A nyelvi elemek/képek szófajukat tekintve mindkét nyelv frazémaiban döntő többségben főnevek (pl. *medve*, fr. ‘ours’). Elvértve tartalmaznak tulajdonnevet (pl. *Pandóra*, fr. ‘Pandore’), melléknevet (pl. fr. *doux* ‘lágy’), igét (pl. fr. *penser* ‘gondol’), számnevet (pl. *tizenkilenc*), névmást (pl. *mindenki*, fr. ‘tous’).

A táblázatban szereplő **kognitív tartományok** a frazémák sorszámaival szögletes zárójelben, ABC sorrendben a következők:

általánosítás [31], **bírálat** [47, 50], boldogulás [30], gyenge pont [41], egyformaság [18], egyszerűség [15], elégedetlenség [9], elhatározás [26], elismerés hiánya [48], **elővigyázatosság** [20, 34], elnyomás [12], értékítélet [21], észrevétlenül eltűnik [19], ésszerűtlenség [36], felelősség [17, 22], forrásfüggetlenség [42], haszontalanság [49], határozatlanság [16], hiábavalóság [32], hirtelen cselekedet [10], időszerűség [24], illetlenség [11], kedvezőtlen körülmény [2], **kellemetlenség** [6, 14, 29], **kitartás** [35, 45], kíváncsiság [8], korrigálás [7], követelmények [5], közös cél [28], lehetőség [25], megfosztás [3], meghunyászkodás [13], megítélés [37], mértéktartás [46], nem garantált boldogság [27], nemtörődömség [39], szabadság [43], szóbeszéd [44], rossz számítás [33], újszerűség [38], végeláthatatlan munkavégzés [4], **veszélyforrás** [1, 40], veszélytelenség [23]

Félkövér betűtípussal jeleztem azokat a tartományokat, amelyek esetében több frazéma tartozik egy kognitív tartományba. Egy olyan tartomány (6%) van (kellemetlenség [6, 14, 29]), amelybe három frazéma is besorolható. További négy kognitív tartományba (16%) esetenként két-két frazeológiai egység tartozik (bírálat [47, 50], kitartás [35, 45], elővigyázatosság [20, 34], veszélyforrás [1, 40]). A fennmaradó harmincnolc esetben (78%) egy frazéma egy témakörrel profilírozható. Bárdosi (2010b: 41–54) vizsgálatához hasonlóan, az említett ötven frazémában is kiválóan megfigyelhető, hogy a gyakori témakörök inkább negatív töltetűek: kellemetlen helyzetekre utalnak, óvatosságra intenek, bírálnak. A negatív konnotációjú (75%) jelenségekre (pl. veszélyforrás, szabadságvesztés, kellemetlenség, elégedetlenség, meghunyászkodás, határozatlanság, haszontalanság, rossz számítás) arányaiban jóval több frazéma születik, mint a pozitív vagy semleges konnotációjú (25%) jelenségekre (pl. kíváncsiság, elővigyázatosság, lehetőség, változás).

A **nyelvi elemek** tekintetében a francia frazémák és magyar nyelvi megfelelőik között már mutatkozik eltérés. A francia egységekben a következő nyelvi elemek fordulnak elő leggyakrabban: állathangok/állatnevek/állati testrészek (10 kognitív tartomány), testrészek (4 kognitív tartomány), tulajdonnevek (4 kognitív tartomány), öltözék (3 kognitív tartomány), kémiai jelenség (2 kognitív tartomány), fizikai jelenség (2 kognitív tartomány), fizetőeszköz (2 kognitív tartomány), vallás (2 kognitív tartomány). A magyar frazémákban a leggyakoribb tartományok mutatnak eltéréseket: állatnevek/állati testrészek (7 kognitív tartomány), testrészek (6 kognitív tartomány), tulajdonnevek (5 kognitív tartomány), természeti jelenség (2 kognitív tartomány), fizetőeszköz (2 kognitív tartomány) vallás (2 kognitív tartomány). Mindamellet megjegyzendő, hogy e területek túlsúlya annyiban nem szolgáltat reprezentatív adatot, hogy tudatosan válogattam szubjektív, azaz kulturális és természeti témájú frazémákat kutatásom korpuszául.

Az eltérés a francia és a magyar frazémákban aktivizálódó nyelvi elemek/képek között kiválóan mutatja, hogy a világ nyelvi képe másképp fejeződik ki a különböző nyelveken, noha a valóságnak ugyanarra a szeletére utalnak.

Jelentéstani szempontból tovább vizsgálva frazémáimat, **szemantikai típusok** szerint Szücs Márta vizsgálata alapján a következő csoportokba soroltam (Szücs 2010: 167):

- (1) Egyjelentésű frazémák (csak átvitt jelentéssel rendelkeznek) (pl. *être aux abois* (aboiment → kutyák csaholása – ‘kutyaszorítóban van’) (EF)
- (2) Opak frazémák (nem transzparens, elhomályosult metaforán alapulnak) (pl. *kosarat ad valakinek* – ‘visszautasít valakit vagy valakinek az ajánlatát’) (OF)
- (3) Transzparens frazémák (világos metaforán alapulnak) (pl. *fordul a kocka* – ‘megfordul a szerencse’) (TF)

Korpuszom frazeológiai egységei nem alkotnak homogén csoportot a tekintetben, hogy az alkotószavaik lehetnek egy- vagy kétjelentésűek aszerint, hogy csak átvitt, vagy szó szerinti jelentéssel is rendelkeznek. Az egyjelentésű frazeologizmusoknak csak átvitt értelmű jelentése van, vagy azért mert a frazeologizmusban olyan alkotóelem van, ami csak abban létezik (ún. unikális elem) (pl. fr. *aboi*), vagy azért, mert a frazéma egyes alkotószavainak összjelentése valamilyen lehetetlenséget állít (pl. *nyaka közé kapja a lábát*). Azok a frazémák, amelyek rendelkeznek értelmezhető szó szerinti és idiomatikus jelentéssel is, lehetnek transzparens és nem transzparens, azaz opak frazémák. A transzparens frazémák alkotószavainak kompozicionális és idiomatikus jelentése között metaforikus vagy metonimikus kapcsolat van. Az opak frazémák esetében a kompozicionális és idiomatikus jelentés közötti metaforikus vagy metonimikus kapcsolat általában egy korábbi nyelvállapotban létezett, ma nehezebben ismerhető fel. Az általam vizsgált frazémák szemantikai típus szerinti besorolását a következő, *A kérdőíves felmérések összeállítása* című, 5.3.4. alfejezetben táblázatban tüntetem fel.

Az értekezés hatodik fejezetében a frazémák részletes elemzésénél a fogalmi tartományok vizsgálatát jelen alfejezet eredményeit (nyelvi elemek/képek, kognitív tartományok, szemantikai típusok) felhasználva végzem. Ahogy azt a dolgozat 3.3.3. alfejezetében összefoglaltam, a fogalmi metaforák egy fogalmi tartomány megértését egy másik fogalmi tartomány alkalmazásával érik el. Az a fogalmi tartomány, amelyet a metafora segítségével megérteni próbálunk, a **céltartomány**. Az a tartomány, amelyet a céltartomány megértéséhez alkalmazunk, a **forrástartomány**.

Kövecses (2005) *A metafora* című könyvében 13 gyakori forrás- és céltartományt sorakoztat fel:

12. táblázat

Gyakori forrás- és céltartományok ²⁸

| | GYAKORI FORRÁSTARTOMÁNYOK | GYAKORI CÉLTARTOMÁNYOK |
|-----|---------------------------|------------------------|
| 1. | AZ EMBERI TEST | ÉRZELMEK |
| 2. | EGÉSZSÉG ÉS BETEGSÉG | VÁGY |
| 3. | ÁLLATOK | ERKÖLCS |
| 4. | NÖVÉNYEK | GONDOLATOK |
| 5. | ÉPÜLETEK, ÉPÍTKEZÉS | TÁRSADALOM, NEMZET |
| 6. | GÉPEK ÉS ESZKÖZÖK | POLITIKA |
| 7. | SPORT ÉS JÁTÉKOK | GAZDASÁG |
| 8. | PÉNZ ÉS ÜZLET | EMBERI KAPCSOLATOK |
| 9. | FŐZÉS ÉS ÉTELEK | KOMMUNIKÁCIÓ |
| 10. | HIDEG ÉS MELEG | IDŐ |
| 11. | VILÁGOSSÁG ÉS SÖTÉTSÉG | ÉLET ÉS HALÁL |
| 12. | ERŐK | VALLÁS |
| 13. | MOZGÁS ÉS IRÁNYOK | ESEMÉNYEK, CSELEKVÉSEK |

Az értekezés hatodik fejezetében részletesen elemzésre kerülő frazeológiai egységek forrás- és céltartományait Kövecses (2005) fent említett rendszerezését alapul véve elemzem.

5.3.4. A kérdőíves felmérések összeállítása

Az első felmérésben az első 20 francia frazeológiai egységből indultam ki (ld. 10. táblázat első húsz egysége). A kutatás célja annak vizsgálata, hogy a **fogalmi tartalom** a 20 francia egységhez képest mennyiben egyezik vagy tér el a magyar megfelelőikben. A 20 magyar egység kérdőíves vizsgálatában (ld. függelék: kérdőíves felmérések – 1. vizsgálat) a frazémák szabad értelmezése volt a feladat. Kevésbé ismert frazéma esetén pozitív és negatív jelzőkkel, illetve 1-5-ös skálán kértem a frazeológiai egységek besorolását. A Parlament honlapjáról letöltött szövegrészek kiindulópontul szolgáló francia egységeit, valamint azok Bárdosi Vilmos *Francia-magyar tematikus szótár*ában is fellelhető magyar megfelelőit táblázatban a következő oldalon foglalom össze.

²⁸ Forrás: Kövecses Z. 2005. *A metafora*. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe. Budapest: Typotex kiadó. 31–40.

A frazémák sorszáma melletti oszlopban feltüntettem a francia frazémák szemantikai típusának rövidítését (ld. Szücs 2010):

13. táblázat ²⁹

Az első felmérés 20 frazeológiai egysége

| | Szem. típus | Francia frazeológiai egység | Magyar frazeológiai egység |
|-----|-------------|--|---|
| 1. | EF | être aux abois | kutyaszorítóban van |
| 2. | TF | battre de l'aile | rosszul áll a szénája |
| 3. | OF | mettre à l'ombre | hűvösre tesz vkit |
| 4. | EF | travailler d'arrache-pied | látástól vakulásig dolgozik |
| 5. | TF | placer la barre plus haut | magasabbra helyezi a lécet |
| 6. | EF | cracher au bassinet | úgy fizet, mintha a fogát húznák |
| 7. | OF | mettre un bémol | szelídebb húrokat penget |
| 8. | EF | rouvrir la boîte de Pandore | felnyitja Pandóra szelencéjét |
| 9. | OF | en avoir le ras-le-bol de qc. | tele van a hócipője |
| 10. | EF | avoir une discussion à brûle-pourpoint | se szó, se beszéd |
| 11. | TF | apporter un grain de sel | mindenbe beleüti az orrát |
| 12. | OF | couper l'herbe sous le pied de qn. | lepipál vkit |
| 13. | OF | filer doux | behúzza fülét-farkát |
| 14. | OF | être dans de beaux draps | benne van a csávában |
| 15. | EF | Il suffit d'y penser ! | Kolumbusz tojása |
| 16. | EF | suivre l'exemple de l'âne de Buridan | olyan, mint Buridán szamara |
| 17. | TF | faire porter le chapeau par qn. | nyakába varr vmit |
| 18. | OF | c'est blanc bonnet et bonnet blanc | egyik tizenkilenc, a másik egy híján húsz |
| 19. | TF | partir sans tambours ni trompettes | kámforrá válik |
| 20. | EF | être sur le qui-vive | résen van |

A második vizsgálatban (30 francia egység és azok 30 magyar megfelelője: ld. 10. táblázat utolsó harminc frazéma) irányítottan, feladatok formájába vizsgáltam a frazémák **ismeretét** és **interpretációját**. A második előtesztelést követően a vizsgálatban szereplő harminc frazeológiai egység között nehézségi sorrendet állítottam fel, és ennek alapján a frazémákat három csoportba soroltam (10-10-10 frazeológiai egység). A vizsgálatához a következő három különböző típusúnak tűnő feleletválasztós feladatot dolgoztam ki:

- (1) feleletválasztós/kiegészítendő feladat (második előteszt³⁰ – 4. kategóriába sorolt frazémák)
- (2) feleletválasztós feladat (második előteszt – 3. kategóriába sorolt frazémák)
- (3) feleletválasztós feladat (második előteszt – 2. és 3. kategóriába sorolt frazémák)

²⁹ Forrás: saját készítésű táblázat

³⁰ Forrás: második előteszt: ld. 5.3.2.5. alfejezet

Azért választottam a feleletválasztós feladattípust (ld. 4.1. alfejezet), mert ezzel a módszerrel a kapott eredmények gyorsan és könnyen feldolgozhatók, könnyen szolgáltatnak releváns statisztikai adatokat.

A frazeológiai egységeket kétszlopos formában rendeztem, hogy a vizsgálat terjedelme ne haladja meg a két oldalt, azaz egy A/4-es papírlap két oldalán elférjen. A feladatokat igyekeztem úgy összeállítani, hogy a korábban megállapított időkorlátot a felmérés kitöltése ne haladja meg.

Az első két feladat a frazeológiai egységek fogalmi tartalmának (ld. 5.3.3. alfejezet) ismeretére, értelmezésére irányult. Az első feladatban a frazémák kognitív tartományait nyelvi elemeik/képeik alapján foglaltam össze (ld. függelék: kérdőíves felmérések – 2. vizsgálat), *a.* és *b.* lehetőséget adtam meg. Az *a.* és a *b.* lehetőségek közül az egyik (vagy mindkettő) szó szerinti, a másik (esetenként) idiomatikus jelentés. Azt kértem a válaszadótól, hogy adja meg, hogy melyik szituációban, azaz milyen kommunikációs helyzetben használná az adott kifejezést. A helyes válasz nem minden esetben az *a.* és a *b.* válaszok egyike. A feladatot kiegészítettem egy üresen hagyott *c.* lehetőséggel, és azzal folytattam a feladat leírását, hogy amennyiben a válaszadó nem ért egyet sem az *a.*, sem a *b.* szituációval, fogalmazza meg *c.* pontban.

A második feladatban természeti jelenségeket, állatneveket tartalmazó frazémák alkotószavaival szintén feleletválasztós feladatot állítottam össze. A frazémák kognitív tartományait egy-egy szóval, rövid kifejezéssel adtam meg, *a.*, *b.* és *c.* lehetőség közül lehetett választani. Azért adtam meg legalább három lehetőséget, mert így a helyes válasz véletlenszerű eltalálására csak körülbelül 33% az esély. Ugyanakkor abból adódóan, hogy csak három lehetőség közül lehetett választani, terjedelmét tekintve nem lett túl hosszú a feladat.

A harmadik, kevésbé ismert kategóriába tartozó egységekhez jelentésmagyarázatot adtam meg. A megkérdezettek ebben a feladatban kontextusban helyezik el a frazeológiai egységet. A magyar nyelvű felmérés magyarázatainak megadásához O. Nagy (1957, 2010) releváns címszavait vettem figyelembe. A francia nyelvű vizsgálat jelentésmagyarázataihoz Bárdosi (2010a) vonatkozó címszavait vettem alapul, továbbá a <http://www.expressio.fr/> internetes oldalról tájékozódtam. A frazeológiai egységeket itt is kétszlopos formában tüntettem fel. Minden frazeológiai egységhez csak egy jelentésmagyarázat tartozik. A magyarázatokat a számozott frazémák melletti oszlopban az ABC betűjeleivel, összekeverve adtam meg. Táblázatban kértem a frazémák sorszáma mellé a helyes magyarázat betűjelét beírni.

A második vizsgálat 30 francia és 30 magyar frazémája a szemantikai típusokkal:

14. táblázat: A második felmérés 30 frazeológiai egysége ³¹

| | Szem. típus | Francia frazeológiai egység | Magyar frazeológiai egység |
|-----|-------------|--|---|
| 1. | OF | L'habit ne fait pas le moine ! | A látszat néha csal! |
| 2. | TF | Il s'en lave les mains. | Mosom kezeim. |
| 3. | TF | Un chien qui aboie ne mord pas. | Amelyik kutya ugat, az nem harap. |
| 4. | TF | Il faut battre le fer tant qu'il est chaud. | Addig kell ütni a vasat, amíg meleg. |
| 5. | TF | On ouvre la porte à celui qui frappe. | Aki zörget, annak ajtót nyitnak. |
| 6. | TF | Les dés sont jetés. | A kocka el van vetve. |
| 7. | OF | L'argent ne fait pas le bonheur. | A pénz nem boldogít. |
| 8. | TF | Un pour tous, et tous pour un. | Egy mindenkiért, mindenki egyért. |
| 9. | OF | Un malheur ne vient jamais seul. | A baj soha nem jár egyedül. |
| 10. | TF | Dieu viendra en aide à ceux qui s'aident eux-mêmes ! | Segíts magadon, az Isten is megsegít! |
| 11. | EF | Une hirondelle ne fait pas le printemps. | Egy fecske sem csinál nyarat. |
| 12. | EF | La montagne a accouché d'une souris. | Sok húhó semmiért. |
| 13. | TF | Miser sur le mauvais cheval. | Rossz lóra tesz. |
| 14. | TF | Nous ne devons pas vendre la peau de l'ours avant de l'avoir tué ! | Nem ihatunk előre a medve bőrére! |
| 15. | TF | Petit à petit, l'oiseau fait son nid. | Lassú víz partot mos. |
| 16. | TF | Mettre la charrue avant les bœufs. | Fordítva üljük meg a lovat. |
| 17. | TF | La nuit, tous les chats sont gris. | A sötétben minden tehén fekete. |
| 18. | TF | Rien de nouveau sous le soleil. | Nincs új a nap alatt. |
| 19. | OF | Après moi le déluge. | Utánam a vízözön. |
| 20. | EF | Devenir un cheval de Troie. | Trójai faló lesz. |
| 21. | EF | Le talon d'Achille. | Achilles-sarka. |
| 22. | OF | L'argent n'a pas d'odeur. | A pénznek nincs szaga. |
| 23. | TF | Laisser la bride sur le cou. | Szabadjára enged. |
| 24. | TF | Il n'y a pas de fumée sans feu. | Nem zörög a haraszt, ha nem fújja a szél. |
| 25. | EF | Quand le vin est tiré, il faut le boire ! | Aki a-t mond, mondjon b-t is! |
| 26. | EF | Un tiens vaut mieux que deux tu l'auras. | Jobb ma egy veréb, mint holnap egy tüzok. |
| 27. | EF | C'est l'hôpital qui se moque de la charité. | Bagoly mondja verébnek, hogy nagyfejű. |
| 28. | OF | Il est dur d'être prêtre dans sa propre paroisse. | Senki nem lehet próféta a saját hazájában. |
| 29. | OF | Avoir autant de valeur que des fers à cheval sur un cheval mort. | Annyit ér, mint döglött lovon a patkó. |
| 30. | EF | Vous voyez la paille dans l'œil de votre voisin, mais pas la poutre dans le vôtre. | Más szemében a szálkát is, saját szemükben a gerendát sem hajlandók észrevenni. |

³¹ Forrás: saját készítésű táblázat

Összefoglalásképpen dolgozatomban a kérdőíves felmérésekkel a különböző nemű, korcsoportú és érdeklődési körű francia és magyar uniós polgárok az elméletileg egyazon európai kultúrához tartozó frazémák ismeretét, és a hasonló világnézeten és az objektív valóság hasonló tartalmi struktúráin (ld. a világ nyelvi képe) alapuló szemantikai interpretációjának egyezéseit vagy eltéréseit vizsgálom. Az értekezés hatodik fejezetében elemzem a vizsgálatok eredményeit.

A 8-14. táblázatokban összefoglaltak a kognitív nyelvészeti elemzést előkészítő gyűjtemény. Ez a francia-angol-magyar párhuzamos korpuszon történő részletes vizsgálat alapja.

A frazémák megfeleltetéseit továbbá fordítástudományi megközelítésből is elemzem. A következőkben ennek menetét írom le.

5.4. A frazémák elemzése: a megfeleltetések kontrasztív vizsgálatának előkészítése

A fordítási kérdésekkel foglalkozó szakirodalom a xx. század közepéig értékelésekre alapozva preszkriptív, **előíró** jellegű volt. A fordítástudomány kialakulásától, a xx. század második felétől előtérbe került a deskriptív, **leíró** szemlélet, amely tartózkodik az értékeléstől. Toury (1995) is hangsúlyozza, hogy a fordítástudomány feladata nem előíró. Nem feladata, hogy előírja, milyen normákat kövessenek a fordítók, hanem leíró jellegű, azaz leírja, hogy általában hogyan fordítanak a fordítók. Ezeket nevezi fordítási normáknak, amelyek valójában fordítási eljárások, stratégiák.

Az 1990-es évektől a fordított szövegek jellegzetességeinek leírása akkor került előtérbe, amikor a fordításkutatók elkezdtek használni a **korpusznyelvészet** eszközeit a fordítások vizsgálatára. Klaudy Kinga a *Mit tehet a fordítástudomány a magyar nyelv „korszerűsítéséért”?* című tanulmányában Mona Baker programadó cikkét említi, amelyben háromféle korpuszról ír a fordítástudományi kutatások számára (Klaudy 2001: 147):

- (1) Párhuzamos korpuszok
- (2) Többnyelvű korpuszok
- (3) Összehasonlító korpuszok

A párhuzamos korpuszok tartalmazzák az A nyelvű szöveget és annak B nyelvű fordítását. Legnagyobb hasznuk az, hogy leíró jelleggel rámutatnak arra, hogy a fordítók hogyan birkóznak meg egy-egy fordítási problémával. A többnyelvű korpuszok azonos kritériumok szerint kiválasztott többnyelvű szövegek. Ezek egymásnak nem fordításai, ezáltal a célnyelvi elemek természetes mivoltukban jobban kirajzolódnak (pl. lexikai kapcsolódások és szerkezeti minták). Az összehasonlító korpuszok két különböző, azonos nyelvű szövegcsoporthoz tartoznak. Az „A” korpusz eredeti célnyelvi szöveg, a „B” korpusz fordítás eredményeként létrejött célnyelvi szöveg.

A korpuszvizsgálatok eredményei kimutatták, hogy vannak a fordításnak olyan jellemző vonásai, más néven **fordítási univerzáléi**, amelyek nyelvtől függetlenül minden fordításban megjelennek.

Fordítástudományi megközelítésből jelen dolgozatban a frazémák háromnyelvű megfeleltetésének eljárásait, stratégiáit vizsgálom. Az említett korpuszvizsgálatok közül módszerem a hagyományos megközelítéstől annyiban tér el, hogy párhuzamos korpuszon általában két nyelv viszonylatában mutatják ki és írják le a fordításkutatók a fordítások jellegzetességeit. Euro-adminisztrációs szövegeken végzett kutatásomban, tekintettel az angol nyelv speciális helyzetére, a francián és a magyaron kívül az angol nyelvi változatot is vizsgálom.

Ezáltal a hagyományos kettő helyett, három nyelvi megfelelőt elemzek párhuzamos korpuszon. Arra keresem a választ, hogy a frazémák megfeleltetésére kimutathatók-e bizonyos tendenciák.

5.4.1. Frazeológiai fordítási univerzálék?

A frazémák megfeleltetésének vizsgálata során szinte magától értetődő a kérdés: vajon léteznek-e a frazeológiai egységeknek fordítási univerzáléi?

Abban az esetben, ha a fordító nem a nyelvek közötti lexikai-grammatikai vagy nyelven kívüli különbségek, illetve a célnyelvi norma követése miatt dönt a választott ekvivalens mellett, szubjektív fordítói döntésről beszélhetünk.

A megfeleltetés-típusok alapján (teljes megfeleltetés (TM), részleges megfeleltetés (RM), variatív megfeleltetés (VM), frazeologizálás (F), teljes átalakítás (TA), teljes kihagyás (TK): ld. 4.2.4. alfejezet) a fordítói műveletek szuperkategóriái (Klaudy 1999a) szintjén a fordítástechnikai műveleteket a következőképpen lehet összefoglalni: a fordítás során amennyiben a fordító a célnyelvben létező adekvát frazémához folyamodik, **behelyettesítést** végez (TM, RM). Amennyiben a célnyelvben létezik adekvát frazéma, de a fordító nem emellett dönt, és másik, a hétköznapi használatban gyakoribb, konkrétabb értelmű frazémát választ, explicit módon **frazéma-egyszerűsítést** végez (VM). Amennyiben az eredeti szövegben nem frazeologizmus áll, azonban a fordító a célnyelvi szöveg értelmét frazémába tömörítve közvetíti, **frazeologizál** (F), vagyis implicitál. Ha pedig hétköznapi kifejezésekkel körülírja célnyelven a forrásnyelvi frazémát, **explicitál** (TA). Amennyiben semmilyen formában nem jelenik meg a frazéma a célnyelvben, a fordító **kihagyást** alkalmaz.

A frazeologizálás gyakorlatilag implicitáció, melynek során a fordító **tömörebben** adja vissza a forrásnyelvi szöveg értelmét a frazeológiai egység eszközével a célnyelvi szövegben, mint ahogy az az eredetiben szerepelt (Klaudy 1999a).

A frazéma-egyszerűsítés és az explicitáció között mindenképpen különbséget kell tenni. Klaudy az explicitációt a következőképpen fogalmazza meg: olyan „fordítástechnikai művelet, amelynek során bizonyos jelentések, hangsúlyok, amelyek a forrásnyelvi szövegben impliciten (rejtetten, burkoltan, beleérthetően) voltak benne, explicitté (nyílttá, világossá, egyértelművé) válnak a fordításban” (Klaudy 1999a: 151). Vagyis a fordító **konkrétabban, bővebben** adja vissza a forrásnyelvi szöveg értelmét a célnyelvi szövegben, mint az eredetiben szerepelt. Blum-Kulka (1986) továbbá rámutat az explicitációs hipotézisében, hogy a fordító többnyire explicitál, következésképpen a célnyelvi szöveg explicitebb a forrásnyelvi szövegnél.

A frazéma-egyszerűsítést annyiban nem lehet egy kalap alá venni az explicitációval, hogy egy ritkábban alkalmazott frazémához képest ugyan konkrétabb formában közvetíti a tartalmat, a világos magyarázathoz, kifejtéshez, egyértelmű körülíráshoz viszonyítva mégis burkoltan. Heltai (2009) szerint a fordításnak a költség–haszon elv alapján kell működnie. A fordító az explicitációval vagy a frazéma-egyszerűsítéssel csökkenti a vevők feldolgozási erőfeszítését, ami egybevág a relevanciaelmélettel, miszerint a nyelvi közvetítőnek az optimális relevanciára kell törekednie (ld. Sperber és Wilson 1986), és eszerint dönteni az explicitáció, az implicitáció, a frazéma-egyszerűsítés vagy a frazeologizálás között.

A fent felsorolt kategóriákon belül további lexikai (jelentések, szűkítése, bővítése, összevonása, felbontása stb.) és grammatikai (konkretizálódás és generalizálódás, felbontás és felemelés, összevonás és lesüllyesztés stb.) műveletek mehetnek végbe, amelyeket a következőkben tárgyalok.

5.4.2. Átváltási műveletek

Az átváltási műveletek fogalmát a következő értelemben először Klaudy Kinga alkalmazta: „a fordító [...] megfeleléseket állapít meg bizonyos forrásnyelvi és célnyelvi formák között, és átváltja őket egymásba. Tehát nemcsak dekódol és kódol, hanem transzkódol is, tehát átváltási műveleteket végez” (Klaudy 2007: 18). Miért van szükség ezekre a műveletekre?

A nyelvek, a nyelvi rendszerek eltérő felépítése miatt a fordító lexikai és grammatikai szinten is **transzkódolni** kényszerül. A nyelvek különbözőségének elsősorban nyelvtörténeti okai vannak. Az általam vizsgált nyelvek közül a magyar nyelv az uráli nyelvcsalád finnugor ágához tartozó ugor nyelv.

A francia és az angol nyelv az indoeurópai nyelvcsalád részei. Ezen belül a francia az újlatin nyelvek közé, az angol a germán nyelvek közé tartozik. A grammatikai formákról Humboldt (1985a) a kialakult nyelvekre vonatkozóan úgy nyilatkozik, hogy „a lényeges grammatikai formák változatlanok maradnak; amelyik nem különböztetett meg nemeket, eseteket, mediumokat, passzívumot, ezt a hiányt nem pótolja többé; éppígy nem bővülnek a nagy szócsaládok, a képzés fő formái sem” (Humboldt 1985: 32).

Az átváltási műveletek osztályozásakor a művelet hatóköre szerint megkülönböztetünk **lexikai** és **grammatikai** átváltási műveleteket. Ezen belül beszélhetünk **kötelező**, **fakultatív**, **automatikus** és **nem automatikus** műveletekről (Klaudy 1999a). Kötelezőek azok az átváltási műveletek, melyeket a fordító a két nyelv lexikai és grammatikai rendszerének eltérései miatt végeznek. Fakultatívak azon műveletek, melyeket a fordító a kötelezőeken túl végez.

Automatikusak azok a műveletek, melyek szintén a nyelvek rendszerbeli különbségei miatt szükségesek. Például a francia elöljárószavak a magyar megfelelőiben a fordítás révén automatikusan a toldalékba kerülnek. Ezzel szemben már nem feltétlenül számít automatikusnak az eredeti szövegben nem szereplő kontextuális alany betoldása a célnyelvi szövegbe. Mindez nagyban függ a fordítói rutintól. A művelet szintje szerint beszélhetünk **szószintű, szószerkezet szintű, mondatszintű és szövegszintű** átváltási műveletekről. A művelet kiváltó oka szerint a nyelvi rendszerek eltérései miatt szükségessé vált műveleteken túl, lehetnek nyelven kívüli kiváltó okai is. Megkülönböztetünk ezért **stilisztikai és pragmatikai** műveleteket. Stilisztikai átváltási műveletre a szöveg típusa miatt lehet szükség. Nem mindegy például, hogy szépirodalmi művet vagy tudományos szöveget fordít a fordító. Pragmatikai átváltási műveletekről akkor szoktak beszélni, amikor a szöveget a célnyelvi kultúra szempontjából is mérlegelni kell.

Disszertációmban az átváltási műveleteket Klaudy Kinga (1999b) *Bevezetés a fordítás gyakorlatába* című művében található felosztás szerint vizsgálom. A végrehajtás módja szerint tehát az angol, francia, magyar frazeológiai egységek elemzésénél azt vizsgálom, hogy az egységek között vajon a lexikai átváltási műveleteken belül *jelentések szűkítése, bővítése, összevonása, felbontása, kihagyása, betoldása, áthelyezése, felcserélése, antonim fordítás, teljes átalakítás vagy kompenzálás* történt-e. A grammatikai átváltási műveleteken belül a *grammatikai konkretizálódást és generalizálódást, felbontást, összevonást, kihagyást, betoldást, áthelyezéseket, cseréket* csak abban az esetben tárgyalom, ha a művelet nem a nyelvek rendszerbeli különbségéből adódott, hanem fordítói döntés eredményeképpen ment végbe.

5.4.2.1. Kötelező és automatikus átváltási műveletek

Jelen alfejezetben az általam vizsgált nyelvek lexikai és grammatikai eltérései miatt szükséges kötelező és automatikus átváltási műveleteket sorolok fel.

Az értekezésben szereplő három nyelv nyelvtipológia szempontjából különbözik (Klaudy 1999b: 37). A francia és az angol nyelv az indoeurópai (IE) nyelvcsalád tagja, a magyar nyelv a finnugor nyelvcsaládba tartozik. Az indoeurópai nyelveket analitikus morfológia és lexikai szerkesztésmód jellemzi, a magyar nyelvben ezzel szemben szintetikus morfológiai és lexikai szerkesztésmód uralkodik. A mondat szerkesztés szintetikus az IE nyelvekben, analitikus a magyarban. Az alapszórend az IE nyelvekben többnyire SVO, a magyarban dominánsan SOV. Az IE nyelvekben a főnévi szószerkezetek jobbra, a magyar nyelvben balra bővülnek.

A magyar nyelv agglutináló, amelyben ragasztás figyelhető meg: a szótóhoz illesztjük a ragot, a jelet és a képzőt. A francia és az angol ezzel szemben flektáló, például prepozíciókat használ.

A két indoeurópai nyelv között is vannak bizonyos eltérések. Az angolban és a franciában egyaránt meghatározó a grammatikai nem. A francia nyelvben a nemspecifikus névmásrendszer szerteágazóbb. A nem jelölése a főnevekre, a melléknevekre, névmásokra és az igeragozásra is kiterjed. Az angol grammatikai nem kategóriáját a természetes nem szemantikai háttere befolyásolja (pl. *boy, girl* ‘fiú, lány’). A magyar egyes szám harmadik személyű *ő* személyes névmás francia alakjai *il, elle, on*, ahol az *on* személyes névmás különleges helyzetben van a tekintetben, hogy egyes számban általánosan az *ember* jelentésben áll, a beszélt nyelvben továbbá gyakran alkalmazzák a többes szám első személyű *nous* helyettesítésére. Az angolban a *he, she* mellé a semleges *it* társul.

Az egyes szám harmadik személyű személytelen szerkezetekben használt angol *it* és francia *il* személyes névmások olyan mondatokban gyakoriak, amelyek például egzisztenciális kijelentéseket tartalmaznak (pl. fr. *il y a* – ‘van’) vagy időjárással kapcsolatos kifejezéseknél (pl. fr. *il fait beau* – ‘szép idő van’). Említhetnénk a francia *ce* mutató névmás alanyi funkcióját is, ami a mondatban például a kiemelésként kap szerepet (*c’est [...] qui; c’est [...] que* ‘az, aki; az, hogy’). Harald Weinrich (1989) német nyelvész értelmezése szerint a kiemelő névmás használata retorikai és hangsúlyáthelyezési okokra vezethető vissza.

A névelők használatára vonatkozóan is számos különbség van az általam vizsgált nyelvekben. A francia határozott névelők (*le, la, les*) közül a többes számú *les* névelőt magyarban egyes számmal fordítjuk. Míg a határozatlan névelők (*un, une, des*) közül a többes számú alak például nem létezik a magyar nyelvben, ezért fordítási tekintetben, ebben az esetben kötelezően grammatikai kihagyás átváltási műveletet kell alkalmazni.

Ugyanez vonatkozik az angol egyes számú *a, an* névelőre, amelyet szintén ki kell hagyni a magyar változatból. Fordított irányban, azaz magyarról → IE nyelvekre történő fordítások esetén ugyanakkor mind a személyes névmások, mind a névelők használata kötelező, ezek ezért automatikusan konkretizálódnak.

A francia és angol nyelvben az egynél nagyobb számnevek (tőszámnevek, határozatlan számnevek) esetében a számnevek többes számba kerülnek, ami fordításkor egyes szám → többes szám átváltási művelettel jár.

Az igeidők tekintetében a magyar nyelvben három igeidőben egy igeformát használunk (*van, volt, lesz*). A francia és az angol nyelv ezzel szemben terjedelmes igeidő-rendszerrel rendelkezik, jobban differenciálják az igeidők kifejezését, mint a magyar.

Az angolban három igeidőben négy igeforma van: egyszerű, folyamatos, befejezett és folyamatos-befejezett. A franciában a beszélt nyelvben négy mód és tíz igeidő (egy jelen idő, hat múlt idő, három jövő idő) használatos. A leggyakrabban használt összetett igeidőkben a segédige mindkét IE nyelvben a létige (fr. *être*; en. *to be*) és a birtoklást (fr. *avoir*; to *have*) kifejező ige. Igeidőkkel fejezzük ki továbbá az IE nyelvekben az előidejűséget. Múlt időben a francia nyelvben a *plus-que-parfait* (pl. *j'avais aimé*), az angolban a *past perfect* (pl. *I had finished*) szolgál erre. (Zárójelben megjegyzem, hogy korábban a magyar nyelvre is jellemzőek voltak egyes olyan sajátosságok, amelyek ma már legfeljebb nyelvjárásokban maradtak fenn. Ilyen például a magyar régmúlt: pl. *mondottam volt*). A névszói állítmány a magyar nyelvre jellemző. A jelen idejű egyes szám harmadik személyű *van* segédige nem szükséges (pl. *ő tolmács*), az IE nyelvekben a létige használata (fr. *est*; en. *is*) azonban nem elhagyható. Elhagyásával nyelvtanilag helytelen mondatot kapunk.

A felsorakoztatott és hasonló jellegű nyelvi különbségek a frazeologizmusokban is kiválóan megfigyelhetők. Transzkódolásuk automatikus egyrésztől azért, mert gyakorló fordítók esetében ezek nem okoznak problémát, másrésztől azért, mert a frazémák esetében – amennyiben a fordító a célnyelvben is frazeológiai egységet alkalmaz –, a kész nyelvi elem szerkezete tartalmazza, amit a fordító nem bont meg. A frazémák részletes elemzésénél ezért ezekre a nyelvi jelenségekre és a kapcsolódó átváltási műveletekre nem térek ki. Kizárólag abban az esetben tárgyalom, amennyiben valamely nyelvi jelenség magyarázatához szükséges. Az átváltási műveleteket a frazémák részletes elemzésénél dolgozatomban lexikai szinten tárgyalom.

5.4.2.2. Teljes átalakítás

A dolgozat 3.4. alfejezetében írtam arról, hogy Klaudy Kinga (2007) a frazeologizmusok fordítását kutatva úgy fogalmaz, hogy a szólásokat, közmondásokat, állandósult szókapcsolatokat valójában nem fordítjuk, inkább **megfeleltetjük**, azaz azt a célnyelvi frazeologizmust alkalmazzuk, amelyet a célnyelvi beszélők hasonló helyzetben használni szoktak. A frazémák megfeleltetésének fordítástudományi megközelítésből történő vizsgálatához Klaudy (1999a) ehhez kapcsolódó átváltási műveletéből indulok ki. A frazeologizmusok megfeleltetését a lexikai műveletek közül a **teljes átalakítás** kategóriájába sorolja.

Ezeknél a kifejezéseknél – ahogy azt már láthattuk –, „az egész jelentése nem egyenlő az elemek jelentésének összességével, és ezért nem bonthatók elemekre, illetve az elemek nem cserélhetők fel bennük tetszés szerint” (Klaudy 1999b: 144):

➤ *lehozza a csillagokat* (fr. ‘promettre la lune à qn’; en. ‘to promise the moon’)

A fenti példa esetében az készítette teljes átalakításra a fordítót, hogy míg a magyar ember a *csillagokat*, a franciák és az angolok a *holdat* hozzák le az égről. Klaudy felhívja a figyelmet arra, hogy a mindennapi munkájuk során a fordítók sokkal több teljes átalakítást végeznek, mint amennyit a kétnyelvű szótárak tartalmaznak. E fordítói megoldások közül az ismétlődőek és a rendszerszerűek fokozatosan kerülnek be a szótárakba.

A korpuszom összeállítása közben végzett előzetes felmérés azonban rávilágított arra, hogy a fordító sokszor nem a „megfeleltetett” magyar frazeologizmushoz folyamodik, általánosabb fogalmat választ, amit Levý vizsgálatai is alátámasztanak.

Levý (1965) fordított szövegek visszafordításain keresztül kutatta a frazémákat. Vizsgálata igazolta, hogy a fordító két ekvivalens közül mindig a tágabb értelmű, általánosabb megoldást választja. Ezáltal az eredeti kifejezés jellemző szemantikai jellege gyakran elvész. Hangsúlyozta továbbá, hogy a szemantikailag rokon kifejezések megjósolhatósága használatuk gyakoriságától függ. A fordítók mindig a gyakrabban alkalmazott megfelelőt keresik, ezek tartalmazzák azonban legkisebb arányban az eredeti kifejezés szemantikai sajátosságait. Levý az ilyen típusú fordítói megoldásokra az **általánosító fordítás** terminust használta (Levý 1965: 79). Általánosító fordítás esetén tehát a fordító az ekvivalensek közül az általánosabb, a jellemző szemantikai vonásoktól megfosztott célnyelvi megfelelőt választja, amelynek jelentése átfogóbb az eredeti nyelvi forma és fogalom jelentésénél.

Frazémagyűjteményem háromnyelvű megfeleltetésein végzett említett megfigyelés miatt, a frazeológiai egységek részletes vizsgálatánál, a lexikai átváltási műveletek elemzéséhez ezért Klaudy (1999b) további kategóriáit alkalmazom, melyek mind **egyszerűsítéssel**, járnak.

Első olvasásra a következő ilyen típusú átváltási műveletek jelentkeztek szembetűnően nagy számban:

- (1) jelentések bővítése (generalizálás)
- (2) jelentések felbontása
- (3) jelentések kihagyása

Klaudy (2007) fordítási irányokon belül keresett univerzális jellegzetességeket. Példái kimutatták, hogy a magyar → indoeurópai fordítási irányra döntően a lexikai egyszerűsítés jellemző. Jelen dolgozatban ugyanezt a jelenséget indoeurópai → magyar irányban vizsgálom.

5.5. Összefoglalás

Az értekezésben az Európai Parlament honlapjáról letöltött szövegrészeket francia-angol-magyar frazeológiai egységeit kutattam.

Kérdőíves felmérés keretében azt vizsgáltam, hogy az ismertebb és gyakrabban használt alkotóelemeket tartalmazó ötven francia frazémát és azok magyar megfelelőit a franciák és a magyarok mennyire ismerik és hogyan értelmezik. A frazémák szemantikai típusai közül az **egyjelentésű, transzparens és nem transzparens (opak)** csoportokat vettem számításba (ld. 13. és 14. táblázat). A frazémák fogalmi hátterének ismeretére, interpretációjára a frazémákban aktivizálódó **nyelvi elem/kép** és a kapcsolódó **kognitív tartományok** szerint kérdeztem rá. (ld. Bárdosi 2010b; kérdőíves felmérések válaszlapjai).

A hatodik fejezetben a felmérések eredményei alapján megvizsgálom a frazémák interpretációját és konceptualizációját. Kvantitatív és kvalitatív kimutatást végzek. A felmérések kiértékelése és elemzése után, kontextusban hasonlítom össze és elemzem az angol-francia-magyar frazeológiai egységek megfeleltetéseit. Kognitív szemantikai megközelítésből a fogalmi tartalom, a fogalmi metafora jelenlétét, szerepét tanulmányozom. Ehhez Kövecses (2005) vizsgálatai alapján feltérképeztem a frazeológiai egységekben rejlő **fogalmi tartományokat**, illetve a **forrás- és céltartományok** közötti fogalmi leképezéseket. Kognitív funkciójuk alapján, a frazémák mögötti metafora szerint az egységeket **szerkezeti, ontológiai és orientációs** strukturáltsági csoportokba sorolva elemzem (ld. Kövecses 2005). Fordítástudományi szempontból azt vizsgálom, hogy milyen **lexikai átváltási műveletek** (frazéma-egyszerűsítés, frazeologizálás, explicitáció, implicitáció, generalizálás, jelentések felbontása, kihagyása) fordulnak elő a párhuzamos szövegrészek között (ld. Klaudy 1999a és 1999b). A **grammatikai átváltási műveletekre** abban az esetben térek ki, amennyiben a művelet nem feltétlenül a nyelvek rendszerbeli különbségéből adódik. Elemzem, hogyan befolyásolja az angol nyelvi kifejezés a francia és a magyar szövegváltozatot. Megvizsgálom, hogy teljes kihagyás esetén valóban indokolt-e a frazéma elhagyása. Kísérletet teszek az **ekvivalencia típusainak** feltárására (ld. 4. fejezet). Végezetül az eredményeket összegezve következtetéseket vonok le, és rámutatok a frazémák megfeleltetéseinek bizonyos tendenciáira.

A vizsgálatban szereplő frazeologizmusokat tartalmazó szövegrészek a dolgozat függelékében a frazémagyűjteményben, valamint a <http://www.europarl.europa.eu> honlap keresőjébe beírva könnyen megtalálhatók.

6. Elemzések és eredmények

Tekintettel arra, hogy kutatásom során három vizsgálati módszert alkalmaztam (interjú parlamenti szakfordítókkal, kérdőíves felmérések a frazémák interpretációjára vonatkozóan, frazémák kontrasztív elemzése párhuzamos korpuszon), jelen fejezet ennek mentén három részre tagolódik.

6.1. Az európai parlamenti fordítások

Ebben az alfejezetben az európai parlamenti fordítások létrejöttének vizsgálatát összegzem. A parlamenti fordítások körülményeinek feltérképezéséhez két forrásra támaszkodom: a Parlament honlapján található tájékoztató³² és három jelenlegi és volt uniós szakfordítóval készített interjú eredményei. Először az interjún elhangzottakat foglalom össze, majd ezen információkat egészítem ki a parlamenti tájékoztató adataival.

6.1.1. Az interjú kérdéseire adott válaszok

Az alábbiakban az interjún elhangzott kérdésekre adott válaszokat foglalom össze. Az interjún a következő kérdéseket tettem fel:

- (1) Ki fogalmazza az eredeti, forrásnyelvi szöveget?
- (2) Milyen nyelven írják a forrásnyelvi szövegeket?
- (3) Ki fordítja a parlamenti szövegeket?
- (4) Kik a fordítás végfelhasználói?
- (5) Melyek a fordítás konkrét körülményei: milyen eszközök segítik a fordítási folyamatot?
- (6) Milyen nyelvről milyen nyelvekre fordítanak a fordítók? (A-nyelvre, B-nyelvre, két idegennyelv között → pl. A-ról B-re, C-ről B-re)
- (7) Hány ember kezén megy át a szöveg mire feljut az Európai Parlament oldalára? (A FNY-i szöveg létrejöttétől a fordításon át odáig, hogy feljut az Európai Parlament honlapjára a CNY-i változat)

Az első kérdésre az interjú alanyai először a **jogász nyelvészeket** említették, akik a jogi dokumentumokat fogalmazzák. Az általam vizsgált szövegek azonban nem jogi természetűek. Az uniós dokumentumok típusai rendkívül szerteágazóak, amit az **Európai Parlament**

³² Forrás: <http://www.europarl.europa.eu/aboutparliament/hu/20150201PVL00013/Többnyelvűség>

Dokumentumainak jegyzéke kiválóan tükröz.³³ Példaként említették az Európai Unió intézményeinek **munkacsoportjait** is, amelyekben a szakmai javaslatokat kidolgozott szövegtervezetek formájában rögzítik a jelenlegi **24 hivatalos nyelvek** egyikén. Elhangzott továbbá, hogy az általam is vizsgált **tájékoztatókat, sajtóanyagokat** az Európai Parlamentben az *Európai Parlament Sajtószolgálatának* újságírói írják. A sajtóosztály kiadványai (Sajtóközlemények, Heti program, Nézőpont, Háttérinformációk, Plenáris Hírlevél, Napi EP) a Parlament honlapján – www.europarl.europa.eu, a „Hírek” fül alatt – hozzáférhetők.

A forrásnyelvre vonatkozó kérdésemre azt az a rövid választ kaptam, hogy az uniós dokumentumok eredeti szövegei alapvetően az Unió 24 hivatalos munkanyelvének bármelyikén születhetnek. Az *eredeti szöveg* fogalmát azonban uniós környezetben nehéz meghatározni, hiszen gyakran már meglévő dokumentumokat szerkesztenek tovább, egészítenek ki, bővítenek, törölnek belőlük részeket. A plenáris üléseket érintő sajtóanyagokkal kapcsolatban arról tájékoztattak, hogy az EU **minden hivatalos nyelvén**, míg a többi kiadvány **angol és francia nyelven** jelenik meg.

A harmadik kérdésre kaptam a leginkább egyértelmű választ: szakfordítók és a tolmácsok munkája biztosítja, hogy a képviselők és a polgárok követhessék a fejleményeket. A fordítók lehetnek a *Parlament Fordítási Főigazgatóságának* főállású, hivatásos, uniós nyelvi közvetítői (a fordítások kb. 70%-át végzik) és szabadúszó külsős fordítók (a fordítások kb. 30%-át végzik). Szerződésük lehet határozatlan, határozott idejű és ideiglenes (pl. tudományos kutatás). (A fordítói kompetenciákról részletesen ld. 6.1.3. alfejezet).

A fordítások végfelhasználóinak két nagy csoportja van: a **képviselők** és a nagyközönség, az **uniós polgárok**, hiszen az Unióban biztosítani kell, hogy mindenki a saját anyanyelvén férjen hozzá az őt közvetlenül érintő jogszabályokhoz, tudja követni a Parlament munkáját, tegyen fel kérdéseket és kapjon válaszokat (ld. 5.1.1. alfejezet).

Az ötödik kérdésre adott válaszok szerint a fordítást támogató eszközök három csoportra oszthatók (ld. részletesen 6.1.4. alfejezet):

- (1) terminológiai adatbázisok (EURODICAUTOM, CELEX, SdTVista)
- (2) fordítástámogató szoftverek (IATE)
- (3) szakfordítói fórumok (HUTERM, MFEFO)

A hatodik kérdés úgy hangzott, hogy *milyen nyelvről milyen nyelvekre fordítanak a fordítók?* Az Európai Unióban a fordítók nyelvi kompetenciáihoz mérten A, B és C nyelveket különböztetünk meg, ahol az A az anyanyelv, a B az a munkanyelv, amelyen a fordító két

³³ Megjegyzés: Európai Parlament dokumentumai dokumentumtípus szerint: Európai Parlament Dokumentumok jegyzéke: <http://www.europarl.europa.eu/RegistreWeb/search/typedoc.htm>

irányban dolgozik, azaz B forrásnyelvről A célnyelvre és A forrásnyelvről B célnyelvre is közvetít. C munkanyelv az a nyelv, amelyre a fordító egy irányba, célnyelvre fordít. Az uniós szakfordítók versenyvizsgálója, az *EPSO-vizsga* kiírásánál egy másik felosztás szerint, a *Közös Európai Referenciakeret* szerinti besorolást adják meg (A1-C2).³⁴ A fordító, amennyiben sikeres vizsgával felvételt nyert, a meghirdetett pozíció munkanyelvein és nyelvi irányjaiban közvetít.

Az utolsó kérdésemre a válasz az volt, hogy nincs válasz. Azt, hogy hány ember kezén megy át a szöveg mire felkerül az Európai Parlament oldalára gyakorlatilag lehetetlen megmondani. A dokumentumok jelentős részét többszörösen átszerkesztik, bővítik, kivágnak belőlük részeket, bemásolnak más részeket. Gyakran nem feltétlenül azonos nyelvű dokumentumokat felhasználva hoznak létre egy újabbat. Azaz, olyan **hibrid szövegekről** van szó, amelyeknél az eredeti szöveg bizonytalan, annak forrásnyelve nem feltétlenül egy nyelv.

A következőkben az interjún elhangzottakat egészítem ki az Európai Parlament honlapján olvasható adatokkal, részletesen bemutatom az EP-szövegek célközönségét, az EP-fordítók kompetenciáit és fordítási körülményeit.

6.1.2. Az EP-szövegek célközönsége

Az Európai Parlamentben fordításra kerülő dokumentumok felhasználói alapvetően két csoportra különíthetők el:

- (1) szűk szakmai csoport (EU-parlamenti képviselők, politikusok; végzettségüket tekintve: jogászok, bölcsészek, közgazdászok, mérnökök stb.)
- (2) egész nyelvközösség, azaz a „nagyközönség” (az EU valamely hivatalos nyelvével anyanyelvként rendelkező uniós polgárok)

A bürokraták számára a hivatalos zsargon könnyebben feldolgozható. Azoknak, akik a parlament honlapjáról kívánnak tájékozódni az Unió aktuális politikai eseményeiről, azonban nem feltétlenül. Minden bizonnyal még kevésbé érthető és értelmezhető a laikus olvasók számára a jogi dokumentumok.

Kutatásom során a frazeológiai egységek értelmezését, fordítását a parlamenti képviselők és a „nagyközönség” szemszögéből vizsgálom. Eszerint kértem fel vizsgálataim alanyait a kérdőíves felmérés kitöltésére.

6.1.3. Az EP-fordítók kompetenciái

³⁴ Forrás: Közös Európai Referenciakeret: http://europass.cedefop.europa.eu/en/resources/european-language-levels-cefr?loc=en_EN

A Parlament hivatalos forrásnyelvi fogalmazói és célnyelvi közvetítői, szakfordítói **hivatásos kommunikátorok**. A Parlament, lévén társjogalkotó szerv, a jogalkotási folyamat során többségében jogi dokumentumokat fogalmaz, amelyek összeállítására a Parlament hivatásos fogalmazókat jelöl ki. A jogalkotási folyamat végén pedig az úgynevezett jogász-nyelvészek szerepe a legmeghatározóbb. Ebből adódóan mind a fogalmazóknak, mind a szakfordítóknak rendelkezniük kell a munkájukhoz nélkülözhetetlen azon kompetenciákkal, amelyeket Hymes (1972) vagy Canale és Swain (1980) is felsorakoztatott (ld. 2. fejezet). Különös tekintettel arra, hogy a dokumentumokat gyakran nem anyanyelvi beszélők szövegezik. Az alábbiakban részletesebben fordítói oldalról vizsgálom ezen kompetenciákat.

Az európai uniós fordítókkal szemben támasztott követelmények igen magasak. Az anyanyelv kiváló ismerete mellett, további két idegen nyelv magas szintű ismerete szükséges. Ha valaki állandó fordítói állásra pályázik az EU-intézmények valamelyikénél, le kell tennie az úgynevezett EPSO-versenyvizsgát. A Parlament szakfordítói ezért megfelelő nyelvi és nyelvhasználati normák szerint fordítanak.

Nyelvi kompetenciájuk révén a normák széles skáláját ismerik, alkalmazkodnak a standard írott nyelv morfológiai, szintaktikai és lexikai normáihoz. Követik a helyesírási szabályokat. Lexikai szinten terminushasználatuk megfelelő, az adekvát célnyelvi terminust használják. A szöveg szintjén betartják az uralkodó szövegalkotási normákat.

Szociokulturális, interkulturális kompetenciájuknak köszönhetően a kulturális utalásokat tartalmazó információk szerint a felhasználók csoportidentitásának megfelelő nyelvi normákat használják. Mindig azokhoz a normákhoz igazodnak, amelyek az adott kommunikációs helyzetre érvényesek, a célközönség számára optimálisan relevánsak.

Alkalmazkodnak különböző fordítási helyzetekhez, amelyekben a lehetséges variánsok között képesek választani. Jól ismerik és tudatosan használják a szokásos kifejezésmódot, a szokásos szókapcsolatokat és ellenállnak a forrásnyelvi interferenciának. A forrásnyelvi szöveg interferáló hatása márpedig könnyen elbizonytalaníthatja a fordítót, ami által előfordulhat, hogy a helyes értelmezés ellenére a fordító olyan nyelvi formákat használ, amelyeket nem használna, ha anyanyelvén saját maga fogalmazna. Heltai (2005a: 50) példáját idézve magyarul általában *elvetünk egy ötletet*, de az angol mintájára fogalmazhatnánk úgy is, hogy *eldobunk egy ötletet* (en. 'discard an idea'). „A fordító által az idegen nyelvi mintára alkotott szókapcsolatokat az olvasó szokatlan, újszerű szókapcsolatként értelmezi, és még tetszhet is neki, annak ellenére, hogy a feldolgozási erőfeszítés közben növekszik.

A fordítónak tehát olyan **célnyelvi** kompetenciával kell rendelkeznie, amely elég szilárd ahhoz, hogy a célnyelvi szöveg hatása alatt se váljon bizonytalanná” (Heltai 2005a: 50). A fordítási folyamat tükrében ezt nevezhetjük fordítói vagy **fordítási** kompetenciának is.

Ismereteim szerint a szakirodalom nem ír olyan veleszületett fordítói képességről, amelyet az irodalmi fordítások esetén többen emlegetnek. Gyakran elhangzik, hogy „erre születni kell”. Véleményem szerint a jó fordításhoz, mint bármilyen egyéb szövegalkotáshoz, szükség van **emotív** kompetenciára is, függetlenül attól, hogy az irodalmi fordítás vagy egyéb. Természetesen a szigorú tényeket felsorakoztató forrásnyelvi szövegek fordításához kevésbé szükséges az emotív oldal, mint például egy vers fordításához. EU-s környezetben egy-egy parlamenti vitánál, ahol a kommunikációs helyzet „drámai” fordulatot is vehet, azonban már sokkal nagyobb jelentőséggel bírhat.

A fordítástámogató szoftverek, terminológiai adatbázisok korában nem szabad megfeledkezni a **technológiai** kompetenciáról sem. Az adatbázisokhoz szorosan kapcsolódhat az **információkeresési** kompetencia³⁵ is, a szükséges információk felkutatása, a különböző információforrások kritikus kezelése. Összefoglalva, az interjúalanyaim válaszai alapján és Heltai (2005b: 169) szavaival élve az Európai Parlament szakfordítói „az átlagos művelt beszélőnél jobb és tudatosabb anyanyelvi kommunikatív kompetenciával rendelkeznek”.

Következésképpen általánosságban kijelenthető, hogy a parlamenti szakfordítók fordításait a kontextusnak megfelelő normakövetés jellemzi. A fordítás minősége jó, a fordításokban fordítói hibák, félreértelmezések előfordulásának lehetősége minimális. Nem tartalmaznak információs hibákat, információtorzulást, az információközvetítés pontos, a közvetíteni kívánt üzenet a célnyelvi szövegben is megjelenik.

Korpuszom frazeológiai egységeit vizsgálva azonban már első olvasásra feltűnt, hogy a könnyen azonosítható, érthető frazémát sem fordítja mindig frazémának a fordító. A frazeológiai egységek részletes vizsgálata során többek között arra is keresem a választ, hogy vajon miért nem? (ld. 6.3.3. alfejezetben a frazémák részletes elemzésénél).

6.1.4. A parlamenti szakpolitikai dokumentumok fordításának körülményei – eredeti és közvetítő nyelv³⁶

³⁵ Forrás: Európai Bizottság Fordítási Főigazgatósága: European Master's in Translation: <http://ec.europa.eu/emt>

³⁶ Forrás: http://www.europarl.europa.eu/pdf/multilinguisme/EP_translators_hu.pdf

Az Európai Parlament, hogy írott dokumentumainak fordítását biztosítsa és polgáraival valamennyi hivatalos nyelven levelezhessen, a legmagasabb fokú minőségi elvárásoknak is megfelelő, a parlamenti eljárások által megszabott határidőket maximálisan tiszteletben tartó fordítói szolgálattal rendelkezik. A parlamenti szakfordítók elsősorban a bizottságokban vagy plenáris ülésen tárgyalt, megszavazott, elfogadott vagy elutasított uniós jogszabályokat fordítják. A Lisszaboni Szerződés értelmében azok a szövegek, amelyeket a Parlament a Tanáccsal első olvasatban létrejött megállapodást követően elfogad, jogszabállyá válnak, így a fordítás többé-kevésbé e folyamat legvégén helyezkedik el, ami még nagyobb felelősséget von maga után.

Általánosságban a Parlament szakfordítói sokféle dokumentumot fordítanak különböző forrásnyelvekről saját anyanyelvükre. Azonban, tekintettel arra, hogy a nyelvi kombinációk száma jelenleg már 552, nem mindig lehetséges minden forrásnyelvről minden célnyelvre közvetlenül fordítani, különösen kevésbé használatos nyelvek esetén.

E helyzet feloldására az Európai Parlament 2004-ben bevezette a *közvetítő nyelvek* használatának rendszerét: a kevésbé használatos nyelveken született szöveget először angolra, franciára vagy németre fordítják, ezt követően pedig ezekről a nyelvekről a többire. A fordítókkal készített interjú során kiderült, hogy az említett három közvetítő nyelv közül a német nyelv háttérbe szorul. Ez a tendencia figyelhető meg a dokumentumok szövegezésénél is, ahol csak a nyelvek egy csoportja, legtöbbször az angol, a francia és (egyre kevésbé) a német vesz részt munkanyelvként.

Ez a fordítások forrásnyelveinek arányában is megmutatkozik. A forrásnyelvi szöveg nyelve tekintendő *eredeti* nyelvnek. Számokban kifejezve az interjúm alanyai az eredeti szövegek nyelvére vonatkozóan hozzátetőleges adatokkal tudtak szolgálni. Úgy ítélték meg, hogy jelenleg az eredeti szövegek 75%-át angol, 18%-át francia és mindössze 1-2%-át írják német nyelven. Az Európai Bizottság fordítószolgálata már 2006-ban hasonló adatokat közölt. Ebben az évben a Bizottság fordításslolgálata mintegy másfél millió oldalt fordított, és ebből az eredeti szövegek 72%-a angol, 14%-a francia és csupán 2,8%-a volt német nyelven. A fennmaradó húsz nyelven a dokumentumok mindössze 10,8%-át szövegezték.³⁷ Ez az arány jellemzi az intézményeken belüli kommunikációs nyelvek arányát is.

Fordítás esetén azonban, amennyiben egy nyelvi osztályon nincs olyan fordító, aki a kevésbé használatos nyelvek közül (10,8%) az eredeti nyelvről tud fordítani, valamelyik közvetítő nyelven készült fordítást használja forrásnyelvként (azaz jelen állás szerint főként az angolt vagy a franciát). Továbbá az is előfordulhat, különösen a kevésbé használt nyelvek

³⁷ Forrás: *Translating for a multilingual community*. European Commission. Brussels, 2007.

esetében, hogy a fordító nem saját anyanyelvére fordít. A parlamenti dokumentumok szövegei ezért napjainkra a számos nyelvi kombináció miatt egyfajta **hibrid** szöveggé lettek. A szövegváltozatok között az egyenrangúság és az egyenjogúság, illetve az ekvivalencia, rendeletileg ugyan deklarált, a valóságban azonban a nyelvi közvetítés alapját a hivatalos nyelvek között a tények felől nézve egyértelmű **egyenlőtlenség**, egyfajta **hierarchikus** rendszer jellemzi. A fordítási tevékenységet nézve forrásnyelvi státuszban gyakorlatilag az angol, a francia és a német nyelv áll, az Unió többi hivatalos nyelve a fordítási helyzetek döntő többségében célnyelv.

A fordítandó dokumentumok közül prioritást élveznek a **jogalkotási** dokumentumok és a **plenáris ülések** szavazásra kerülő dokumentumai. A dokumentumok típusukat tekintve a következők:

- parlamenti bizottságok üléseinek anyagai
- képviselőknek szóló közlemények
- jelentések tervezetei
- véleménytervezetek
- napirendtervezetek
- módosító javaslatok
- **sajtóközlemények**
- jegyzőkönyvek
- állásfoglalások
- vélemények
- levelek
- **viták**

A dokumentumok fordításának kb. 70%-át, különös tekintettel a prioritást élvező jogalkotási és a plenáris ülések szavazásra kerülő szövegeit, a Parlament Fordítási Főigazgatóságának fordítói végzik. A fordítások fennmaradó 30%-át dokumentumtípustól és munkamennyiségtől függően kiszervezik, és külsősök fordítják. A parlamenti fordítók munkáját **terminológiai adatbankok** (EURODICAUTOM, CELEX, SdTVista), az uniós **terminológiai adatbázis** (IATE adatbázis), valamint **fordítástámogató szoftverek** segítik.

Magyar vonatkozásban fontos megemlíteni olyan terminológiai **együttműködési fórumokat** mint a MFEFO (Magyar Fordítók Elektronikus Fóruma)³⁸ és a HUTERM (Hungarian Terminology).³⁹ A MFEFO a „Nagy Öregek” fóruma, a HUTERM az uniós szakfordítók platformja. A MFEFO-ra Környei Tibor, a HUTERM-re Gulyás Róbert várja az érdeklődőket. E

³⁸ Forrás: <http://www.wordfisher.com/mfefe.html>

³⁹ Forrás: <http://www.huterm.com>

fórumok kezdetben elsősorban a tolmácsok számára nyújtottak gyors segítséget, akiknek gyakrabban kell improvizálnia. Különösen az Európai Palamentben, ahol a legkülönbébb témák kerülnek terítékre egy és ugyanazon ülészak keretében, a környezetvédelemtől az adórendszerekig. Rendkívül naprakésznek kell lenniük, állandóan figyelemmel kell kísérniük az aktuális ügyeket, mert a szakszavak is gyakran változnak. Meg kell birkózni a dialektusokkal is. Nem mindegy, hogy egy ír, egy skót vagy egy angol beszél angolul. Ilyenkor „ki kell tanulni” az illető nyelvjárását, nyelvhasználatát. Mindez a fordítók munkáját ugyanúgy érinti, számukra ugyanúgy nehézséget okoz. Munkájuk mindössze annyival könnyebb, hogy több idejük, alkalmuk van a kutatásra. Kutatásom során fordítói oldalról közelítem meg a frazémák megfigyeléseinek vizsgálatát. Tolmács vonatkozásban nem vizsgálódom.

A terminológiai adatbankok, terminológiai fórumok, fordítói memóriák, a dokumentációs és terminológiai adatbázisok használata által a parlamenti fordításokat fokozott **következetesség** jellemzi. A dokumentumtípusok közül a sajtóközleményeket és a vitákat azért emeltem ki félkövér betűtípussal, mert értekezésem korpuszát ezen dokumentumtípusokban található frazeológiai egységekből állítottam össze.

A fentiekből kitűnik, hogy az EU-szövegek gyakran **sokszorosán átfogalmazottak**. A dokumentumok előállításának folyamata során különböző nyelvek és különböző anyanyelvű szerzők és fordítók jutnak szerephez.

6.1.5. Nyelvek közötti fordítói megoldások – kiindulási nyelv, célnyelvek

A parlamenti dokumentumok – ahogy valamennyi uniós dokumentum –, fordítása többségében intézményi keretek között az uniós fordítószolgálatoknál zajlik. Az előző alfejezetekből kiderült, hogy ez sajátos körülmények között történik. Az „eredeti” dokumentumokat folyamatosan **javítják, kiegészítik** akár több nyelven is, egyes részeket **törölnek**, a szövegek tehát állandóan változnak. A végső szövegek több lépcsőben, többszereplős szövegezés, fordítás eredményeképp jönnek létre.

Ebből következően az uniós dokumentumok esetében gyakorlatilag lehetetlen biztosan megnevezni „AZ” eredeti szöveg nyelvét. Fordítási szempontból a forrásszöveg ezáltal a gyakorlatban az a szöveg, amely dokumentum alapján a fordító megfogalmazza a célnyelvi szöveget. A fordító számára a forrásnyelv az adott fordítás esetében e dokumentum nyelve, ami uniós környezetben nem jelenti azt, hogy az „eredeti” szövegnek is minden kétséget kizáróan ez lett volna a nyelve. Kutatási szempontból ezért nehéz lenne biztosan megnevezni az eredeti szöveget, a forrásnyelvet, illetve a célnyelvet.

Az uniós fordítások esetében azonban, mint láthattuk, az eredeti szöveg nyelve az esetek több mint 70%-ában leggyakrabban az angol nyelv, második helyen áll a francia nyelv. Továbbá tekintettel arra, hogy a hivatalos dokumentumokat kötelezően be kell nyújtani angol nyelven (is) az Unió intézményeiben, dolgozatomban a fordításszempontrú kvantitatív vizsgálatnál (ld. 6.3.2. alfejezet) az angol nyelvi változatot jelöltem meg kiindulópontként. Az eredeti szöveg természetéből adódóan ugyanakkor mégsem nevezném a célnyelvi megfeleltetéseket fordításnak. Értekezésemben úgy tekintem, hogy **nyelvek közötti fordítói megoldásokat** vizsgálok, ahol a kvantitatív vizsgálatnál a kutatási támpont az említett okokból kifolyólag az angol nyelvű szövegváltozat, a „kiindulási nyelv” az angol nyelv. A dolgozat függelékében a frazémagyűjteményben a hatodik és a hetedik oszlopban is ezért adtam meg a megfeleltetéseket (ld. függelék: frazémagyűjtemény) EN → FR és EN → HU irányban.

A kérdőíves vizsgálatok elemzésénél (ld. 6.2. alfejezet) azonban, mivel a Parlament oldaláról gyűjtött frazeológiai egységek francia megfelelőjéből indultam ki, ezt tekintem kiindulási frazémának, és a további két nyelven (angol és magyar) a fordítói megoldásokat ennek alapján vizsgálom. Annál is inkább, mert a korpusz összeállításának már a kezdeti szakaszában nyilvánvalóvá vált, hogy a francia frazeológiai egység „helyén” az angol és a magyar szövegváltozatokban olykor nem frazeológiai egység szerepel. Következésképpen feltételezhető, hogy ezekben az esetekben a francia nyelvű szöveg az eredeti szövegváltozat. Természetesen a szövegezés és a fordítás vázolt sokrétűsége miatt ezt nem lehet teljes mértékig bizonyosan alátámasztani. Mégis minden bizonnyal ritkább azon esetek száma, amikor az eredeti szövegben a fogalmazó nem frazeológiai egységet használt, a célnyelvi szövegváltozatban azonban frazeologizmus található. Különösen, ha az egyszerűségere való törekvés elvére gondolunk, illetve Levý (1965) általánosító fordítás elméletére, miszerint a fordító két ekvivalens közül mindig a tágabb értelmű, általánosabb megoldást választja.

Értekezésemben a frazémák részletes kvalitatív elemzésénél (ld. 6.3.3. alfejezet) a francia szövegrészt tekintem kiindulási nyelvi megfelelőnek, ezt hasonlítom össze a magyar nyelvű megfeleltetéssel, majd megvizsgálom az angol nyelvű szövegváltozat szerepét.

6.2. A kérdőíves felmérések eredményei és elemzése

A folyamatosan bővülő Európai Unió jelenleg 28 tagállammal rendelkezik. Amellett, hogy a közös európai kultúra, amely döntően befolyásolja az európai makrokulturális közösség gondolkodásmódját, az egyes mikroközösségek világszemlélete éppúgy hatással vannak az Európai Unió közösségére, kommunikációs sikereire vagy épp kudarcaira, és ebből adódóan működésére.

A frazémák az interkulturális kommunikáció megközelítéséből, mint láthattuk, egy-egy nép, kulturális közösség valóság-megismerésén és értelmezésén alapuló gondolkodásmódját, világnézetét tükrözik (ld. 2.2.2. alfejezet). A világ interpretációjáról és az adott nyelvben rögzült emberi értékekről tanúskodnak.

Értekezésemben részletes elemzésre kerülő európai frazeológiai egységek vizsgálatához első lépésként arra voltam kíváncsi, hogy az uniós francia és magyar polgárok hogyan értelmezik azokat. Ennek feltérképezésére kérdőíves felmérések keretében tettem kísérletet. Az eredmények alapján azt vizsgáltam, hogy az elméletileg ugyanazon fogalmi társításokat kiváltó frazémák ismerete és interpretációja mennyire egységes.

6.2.1. Az elemzés módszere

A kutatás módszerül az első felmérés esetében a szabad szövegmagyarázatot választottam. A megkérdezettek által ritkábban alkalmazott frazémák esetében pozitív és negatív jelzők megadását, illetve 1-5-ig (1: negatív, 5: pozitív) tartó skálán kértem a frazémák értelmezését (ld. 5.3.4. alfejezet és függelék: kérdőíves felmérés – 1. vizsgálat). A második vizsgálattal összehasonlítva ez esetben jóval **szubjektívebb** eredményeket kaptam.

A második kérdőíves vizsgálatnál feleletválasztós tesztet alkalmaztam (ld. 5.3.4. alfejezet és függelék: kérdőíves felmérés – 2. vizsgálat). Az elsővel ellentétben a kapott eredmények **objektívebbek**, ezáltal pontosabbak, valamint könnyebben és gyorsabban feldolgozhatók.

A kiértékelést kézi módszerrel végeztem, ami rendkívül időigényes feladat volt, különösen az első vizsgálat esetében. A második vizsgálat – az első feladattól eltekintve – módszeréből adódóan egyszerűbben volt alkalmazható, az eredmények kódolása, rögzítése könnyebben, gyorsabban volt elvégezhető (ld. 5.3.2.2. alfejezet).

A feldolgozott felmérések mennyisége (összesen 210 db) nem elegendő ahhoz, hogy általános érvényű eredményeket adjon. Bizonyos tendenciák kimutatására megítélésem szerint megfelelő mennyiség.

A kapott eredményeket részletesen a következő alfejezetekben mutatom be. Az első vizsgálatból felsorakoztatom a szubjektív eredmények legérdekesebb példáit. A második vizsgálat frazémáinak értelmezéséről statisztikai kimutatásokat állítok össze, nem, korcsoport és nemzeti hovatartozás szerint. Az eredményeket grafikonon, ábrán szemléltetem, néhány kivételes példát érdekességképpen említek. Nem, korcsoport és szakterület szerinti felosztásra külön nem térek ki, mert az előzetes elképzeléseimmel ellentétben az eredmények azt

mutatták, hogy ezek az adatok nem befolyásolják a frazéma-értelemzést. Az elemzés során rámutatok a francia és a magyar nép gondolásmódjának bizonyos különbségeire.

6.2.2. Az első kérdőíves vizsgálat kvantitatív és kvalitatív eredményei

Az első kérdőíves vizsgálatban harminc magyar anyanyelvű nő és harminc magyar anyanyelvű férfi vett részt. A megkérdezettek egyetemi hallgatók, vagy főiskolát, egyetemet végeztek. Az eredmények kiértékelése során fény derült a szövegmagyarázat módszerének előnyeire és hátrányaira. Előnyei között említeném, hogy a megkérdezettek őszinte, megbízható válaszai érdekes, reprezentatív eredményeket adtak. A kiértékelés azonban túlságos hosszúra nyúlt, az eredmények szubjektívek, ezáltal nehezen rendszerezhetők. A pozitív-negatív jelzők használata már sokkal kevésbé szolgált olyan eredményekkel, amelyekből következtetéseket lehetne levonni. Még kevésbé mutatott értékelhető eredményeket az 1-5 skála szerinti értelmezés, ahol az 1. a leginkább negatív az 5. a leginkább pozitív töltetű jelentéstartalomra utalt. Egyrészt azért, mert az 1-5-ig terjedő skála nem elég széles ahhoz, hogy értékelhető eredményt adjon, másrészt, amennyiben a válaszadó nem ismeri az adott frazeológiai egységet, a negatív-pozitív jelentéstöltetű 1-5-ig skálán minden bizonnyal találgatás alapján sorolta be a frazémát. Ezért az eredmények összegzését és a következtetések levonását az első kérdőíves felmérés esetében kizárólag a frazémák szöveges értelmezése alapján végeztem.

Az első vizsgálat eredményeit a következő oldalon táblázatban foglalom össze. A vizsgálat kiértékelése során a frazémák értelmezését elemeztem. A frazémák sorszáma melletti oszlopban az Európai Parlament honlapjáról letöltött francia frazeológiai egységek magyar megfelelői úgy szerepelnek, ahogy azt a kérdőíves vizsgálatban megadtam (ld. függelék: kérdőíves felmérések – 1. vizsgálat). A harmadik oszlopban felsorolt jelentésmagyarázatok a felmérésben szöveges formában adott válaszok közül az általam szélsőségesnek ítélt, **szubjektív** eredmények. A frazémákra adott pontos, egyértelmű jelentésmagyarázatokat nem sorolom fel, ezeknél a frazémáknál a különös magyarázatok hiányát kötőjel (-) jelöli.

A hasonló interpretációkat, azaz az azonos jelentéstartalmú magyarázatokat százalékos formában a táblázat utolsó oszlopában tüntetem fel. A magyarázatok szubjektív eredmények, a százalékos arány az azonos jelentéstartalmat ugyanakkor objektíven tükrözi.

15. táblázat: Az első kérdőíves felmérés jelentésmagyarázatai⁴⁰

| | Francia frazéma | Legszélsőségesebb | Azonos |
|--|-----------------|-------------------|--------|
|--|-----------------|-------------------|--------|

⁴⁰ Forrás: saját készítésű táblázat

| | magyar megfeleltetése | jelentésmagyarázatok | jelentéstartalmú magyarázatok |
|-----|--|---|-------------------------------|
| 1. | Kutyaszorítóban van | - | 100% |
| 2. | Roszul áll a szénája | - | 100% |
| 3. | Hűvösre tesz vkit | „Megöl.” „Elintéz.” | 60% |
| 4. | Látástól vakulásig dolgozik | - | 95% |
| 5. | Magasabbra helyezi a lécet | - | 95% |
| 6. | Úgy fizet, mintha a fogát húznák, szinte úgy köhögi ki a pénzt | „Nehezen fizet, könnyen fizet.” | 95% |
| 7. | Szelídebb húrokat penget | - | 95% |
| 8. | Felnyitja/kinyitja Pandóra szelencéjét | „Szerencséje lesz.” „Rájön az élet titkára.” | 45% |
| 9. | Tele van a hócipője | - | 100% |
| 10. | Se szó, se beszéd | „Csend legyen!” „Egyeztetés nélkül cselekszik.” | 60% |
| 11. | Mindenbe beleüti az orrát | „Haszontalan.” „Nem racionális gondolkodású.” | 60% |
| 12. | Leköröz/lepipál valakit | „Tudatlanság.” „Fütyül rá.” | 70% |
| 13. | Behúzza fülét-farkát | „Rejtegetni valója van.” | 95% |
| 14. | Benne van a pácban/csávában | - | 95% |
| 15. | Kolumbusz tojása | „Felfedező.” „Talány.” | 30% |
| 16. | Olyan, mint Buridán számara | „Buta, csökönyös.” | 0% |
| 17. | Nyakába varr vmit | - | 95% |
| 18. | Egyik tizenkilenc, a másik egy híján húsz. | - | 100% |
| 19. | Kámforrá válik | - | 100% |
| 20. | Résen van | - | 100% |

A húsz frazémából kilenc esetben [3, 6, 8, 10, 11, 12, 13, 15, 16] több válaszadó számára ismeretlen volt az egység fogalmi tartalma. A harmadik oszlopban a legszélsőségesebb jelentésmagyarázatok láthatók. Egyetlen frazéma (*Olyan, mint Buridán számara*) esetében fordult elő, hogy a hatvan megkérdezett magyarázatai közül mind tévesnek bizonyult, valamint nem születtek hasonlóknak tekinthető jelentéstartalmú magyarázatok.

Ugyanakkor a húsz frazémából hat olyan egység [1, 2, 9, 18, 19, 20] volt, amelyek magyarázataiban közel azonos jelentéstartalommal találkoztam. A kérdőíves vizsgálat leginkább meglepő eredménye, hogy a *Kolumbusz tojása* frazémát a megkérdezettek 30%-a enciklopédikus tudás hiányában nem megfelelően interpretálja. A felmérés eredményei három példa kivételével (*Kolumbusz tojása*, *Buridán számara*, *Pandóra szelencéje*), amelyeket a táblázatban félkövér betűtípussal kiemeltem, igazolják, hogy a megkérdezettek többsége megfelelően értelmezi a kutatott frazémák magyar megfeleltetéseit.

6.2.3. A második kérdőíves vizsgálat kvantitatív és kvalitatív eredményei

A második kérdőíves felmérés összeállítása során felhasználtam az első vizsgálatnál szerzett tapasztalataimat. Ebben az esetben az eredmények kiértékelése gyorsabban elvégezhető, egyszerűbben elemezhető volt, valamint biztosabb, reprezentatívabb, objektívebb adatokat szolgáltatott.

A második vizsgálatban összesen 150 fő vett részt. Az alábbi táblázatban a válaszadók számát tüntetem fel nem, korcsoport és nemzeti hovatartozás szerint:

16. táblázat: Résztvevők száma nem, korcsoport és nemzeti hovatartozás szerint⁴¹

| | Nők száma | | | Férfiak száma | | | Össz. |
|---------------------------|-----------|-------|-------|---------------|-------|-------|-----------|
| | 18-35 | 36-55 | 56-80 | 18-35 | 36-55 | 56-80 | |
| Francia anyanyelvű | 25 | 5 | 5 | 25 | 5 | 5 | 70 |
| Magyar anyanyelvű | 25 | 10 | 5 | 25 | 10 | 5 | 80 |

A második felmérés első két feladatában abból adódóan, hogy három lehetőség közül lehetett választani, a találgatások aránya körülbelül 33% volt. A harmadik feladattípus adott nagyobb teret a logikai alapú találgatásnak, de összességében az első vizsgálatához képest ez a feladat is konkrétabb eredményeket mutatott.

A vizsgálat kvantitatív eredményeit táblázatokban foglalom össze. A következőkben az Európai Parlament honlapjáról gyűjtött frazeológiai egységekből összeállított három feladat frazémáinak ismertségét százalékos formában mutatom be, nem, korcsoport és nyelvek, azaz nemzetek szerinti felosztásban (ld. a frazémagyűjtemény és a kérdőíves felmérések összeállításáról szóló 5.2.1., 5.3.2.3. és 5.3.4. alfejezeteket).

⁴¹ Forrás: saját készítésű táblázat

17. táblázat: Frazémák ismerete nemzetek szerint/1. feladat⁴²

| | Frazéma | Franciák | Magyarok |
|-----|--|------------|------------|
| 1. | L'habit ne fait pas le moine. A látszat néha csal. | 68% | 62% |
| 2. | Il s'en lave les mains. Mosom kezeim. | 58% | 64% |
| 3. | Un chien qui aboie ne mord pas. Amelyik kutya ugat, az nem harap. | 62% | 59% |
| 4. | Il faut battre le fer tant qu'il est chaud. Addig kell ütni a vasat, amíg meleg. | 94% | 93% |
| 5. | On ouvre la porte à celui qui frappe. Aki zörget, annak ajtót nyitnak. | 57% | 55% |
| 6. | Les dés sont jetés. A kocka el van vetve. | 75% | 68% |
| 7. | L'argent ne fait pas le bonheur. A pénz nem boldogít. | 88% | 86% |
| 8. | Un pour tous et tous pour un. Egy mindenkiért, mindenki egyért. | 98% | 98% |
| 9. | Un malheur ne vient jamais seul. A baj soha nem jár egyedül. | 94% | 98% |
| 10. | Dieu viendra en aide à ceux qui s'aident eux-mêmes. Segíts magadon, az Isten is megsegít. | 72% | 90% |

Az első feladatban a negyedik, hetedik, nyolcadik és kilencedik frazémákhoz adtam meg az *a.* vagy a *b.* pontban helyes jelentésmagyarázatot. Az eredmények a franciák és a magyarok esetében is azt mutatják, hogy könnyen kiválasztották a helyes magyarázatot. Ezek közül a hetedik frazeológiai egységet *L'argent ne fait pas le bonheur/A pénz nem boldogít* értelmezték a legtöbben nehezebben. A többi frazémánál az *a.* és a *b.* válaszlehetőségek helytelen, pontatlan magyarázatok voltak, *c.* pontban vártam az egységek értelmezését. Az eredmények alapján a táblázatban a legkevésbé ismert egységeket [1, 2, 3, 5] félkövér betűtípussal emeltem ki. A legnagyobb nehézséget mindkét nép esetében a bibliai közmondás, *On ouvre la porte à celui qui frappe/Aki zörget, annak ajtót nyitnak* értelmezése jelentette. Érdekes eredmény, hogy az egyszerűnek tűnő harmadik frazéma *Un chien qui aboie ne mord pas/Amelyik kutya ugat, az nem harap* magyarázata a válaszadók jelentősebb hányadának szintén ismeretlennek bizonyult. A második, bibliai eredetű *Il s'en lave les mains/Mosom kezeim* egységet enciklopédikus ismeretek hiányában sokan tévesen interpretálták. Az első frazémapárnál a *L'habit ne fait pas le moine* 'Nem a ruha teszi az embert' a franciák számára láthatóan ismertebb, mint a parlamenti magyar szövegváltozatban megadott *A látszat néha csal* megfelelő. A *Nem a ruha teszi az embert* magyar ekvivalens jobb megoldásnak bizonyulna. (ld. 6.3.3.2. alfejezet: 30. frazéma).

⁴² Forrás: saját készítésű táblázat

18. táblázat: Frazémák ismerete nemzetek szerint/2. feladat⁴³

| Frazéma | | Franciák | Magyarok |
|---------|--|------------|------------|
| 1. | Une hirondelle ne fait pas le printemps. Egy fecske nem csinál nyarat. | 98% | 98% |
| 2. | La montagne a accouché d'une souris. Sok hűhó semmiért. | 68% | 95% |
| 3. | Miser sur le mauvais cheval. Rossz lóra tesz. | 57% | 58% |
| 4. | Nous ne devons pas vendre la peau de l'ours avant de l'avoir tué. Nem ihatunk előre a medve bőrére. | 96% | 92% |
| 5. | Petit à petit, l'oiseau fait son nid. Lassú víz partot mos. | 58% | 62% |
| 6. | Mettre la charrue avant les bœuf. Fordítva üljük meg a lovat. | 62% | 75% |
| 7. | La nuit, tous les chats sont gris. A sötétben minden tehén fekete. | 75% | 78% |
| 8. | Rien de nouveau sous le soleil. Nincs új a nap alatt. | 68% | 63% |
| 9. | Après moi le déluge. Utánam a vízözön. | 54% | 58% |
| 10. | Devenir un cheval de Troie. Trójai faló lesz. | 96% | 98% |

A második feladatban a frazémákban aktivizálódó nyelvi elem/képhez kapcsolódó kognitív tartományok alapján három jelentésmagyarázatot adtam meg, amelyek közül egy volt helyes. Az eredmények azt mutatják, hogy a franciák és a magyarok esetében is a félkövér betűtípussal jelzett harmadik, ötödik és kilencedik frazémák kevésbé ismertek. A történelmi vonatkozású *Après moi le déluge*/Utánam a vízözön és a *Miser sur le mauvais cheval*/Rossz lóra tesz frazémáknál a megkérdezettek alig több, mint a fele választotta a helyes kognitív tartományt. Érdekes eredményt tükröz a második egység ismerete is, ahol a magyar frazéma a francia variatív megfeleltetése. Szignifikáns a különbség a francia és a magyar megfelelő ismerete között. A Shakespeare-i *Sok hűhó semmiért* frazémát a magyarok 95%-a helyesen értelmezte, amíg a francia *La montagne a accouché d'une souris*/Vajúdtak a hegyek és szültek egy egeret (Nagy 2014: 159) megfelelőnél a franciák mindössze 68%-a választotta a helyes kognitív tartományt. Viszonylag nagy különbséget mutat továbbá a hatodik, *Mettre la charrue avant les bœuf* és a magyar részleges megfeleltetése, a *Fordítva üljük meg a lovat* kifejezések ismerete (62% és 75%).

⁴³ Forrás: saját készítésű táblázat

19. táblázat: Frazémák ismerete nemzetek szerint/3. feladat ⁴⁴

| Frazéma | | Franciák | Magyarok |
|---------|---|------------|------------|
| 1. | Le talon d'Achille. Achilles-sarka. | 100% | 100% |
| 2. | L'argent n'a pas d'odeur. A pénznek nincs szaga. | 88% | 92% |
| 3. | Laisser la bride sur le cou. Szabadjára enged. | 92% | 100% |
| 4. | Il n'y a pas de fumée sans feu. Nem zörög a haraszt, ha nem fújja a szél. | 96% | 90% |
| 5. | Quand le vin est tiré, il faut le boire. Aki a-t mond, mondjon b-t is. | 100% | 100% |
| 6. | Un tiens vaut mieux que deux tu l'auras. Jobb ma egy veréb, mint holnap egy tüzok. | 94% | 96% |
| 7. | C'est l'hôpital qui se moque de la charité. Bagoly mondja verébnek, hogy nagyfejű. | 96% | 98% |
| 8. | Il est dur d'être prêtre dans sa propre paroisse. Senki nem lehet próféta a saját hazájában. | 98% | 98% |
| 9. | Avoir autant de valeur que des fers à cheval sur un cheval mort. Annyit ér, mint döglött lovon a patkó. | 88% | 92% |
| 10. | Vous voyez la paille dans l'œil de votre voisin, mais pas la poutre dans le vôtre. Más szemében a szálkát is, saját szemükben a gerendát sem hajlandók észrevenni. | 100% | 100% |

Az utolsó tíz frazeológiai egységet az előzetes felmérésen a kevésbé ismert, második és harmadik kategóriába sorolt frazémák közül választottam ki: (2) hallottam már, de nem ismerem a jelentését ismerem, (3) ismerem a jelentését, de nem használom (ld. 5.3.2.5. alfejezet). E harmadik feladat megoldásai kevésbé releváns adatok a frazémák ismeretéről, mert a feladat típusából adódóan nagyobb teret adott a logikai úton való találgatásnak. A helyes rövid, összefoglaló jelentésmagyarázatot kizárásos alapon el lehetett találni. Ennek ellenére a megkérdezettek egy része nem tudta helyesen párosítani a frazémákat a magyarázatukkal. A 19. táblázatban jól látható, hogy a franciák és a magyarok ugyanazon két frazeológiai egység jelentésmagyarázatát cserélték fel [2, 9] (ld. félkövér betűvel):

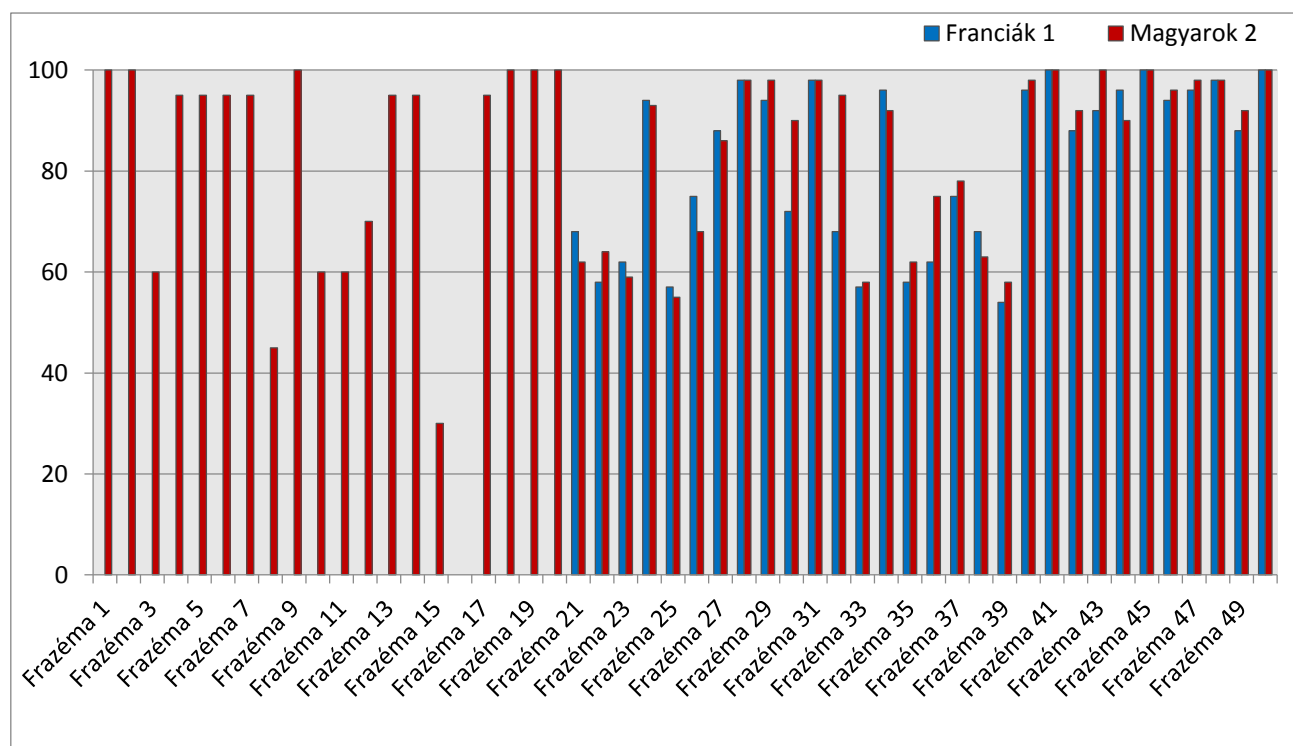
- *L'argent n'a pas d'odeur* → 'Peu importe d'où il provient, l'essentiel est d'en avoir.'
- *A pénznek nincs szaga* → 'Nem számít, honnan származik, lényeg, hogy van.'
- *Avoir autant de valeur que des fers à cheval sur un cheval mort* → 'Quelque chose ne vaut rien.'
- *Annyit ér, mint döglött lovon a patkó* → 'Semmit sem ér.'

⁴⁴ Forrás: saját készítésű táblázat

Ebben a feladatban a magyarok a *Nem zörög a haraszt, ha nem fújja a szél* frazémát tudták legkevesebben párosítani a magyarázatával: ‘Ha sokat beszélnek vkiről v. vmikről, van annak némi alapja.’ A franciák közül többeknek nehézséget jelentett továbbá a *Laisser la bride sur le cou* ‘A gyeplőt a ló nyakára engedi’ → ‘Être libre d'agir ou de s'exprimer’, azaz *Szabadjára enged* kifejezés.

A felmérések frazémáinak ismeretét összefoglalóan az alábbi grafikon szemlélteti:

1. diagram: Az ötven frazéma ismerete ⁴⁵



A grafikon vízszintes tengelyén az ötven frazéma (ld. 8. és 9. táblázat) sorszáma látható, a függőleges tengely az ismertség %-os arányát mutatja. Az első vizsgálat oszlopainál azonnal szembetűnő az első felmérés 16. frazémája, *Buridán számára*, amely a megkérdezettek által ismeretlennek bizonyult. Ebben a vizsgálatban egy olyan egység szerepelt [15], amelyet a megkérdezettek 30%-a ismert, további négyet [3, 8, 10, 11] a válaszadók 40-60%-a interpretált helyesen. Egy frazéma [12] ismertségi aránya 70%, a fennmaradóké 80-100%-ot mutat.

A második vizsgálatban a franciák közül öt frazémát [22, **25**, **33**, 35, 39], a magyarok közül négy frazémát [23, **25**, **33**, 39] a megkérdezettek 40-60%-a ismerte. A francia válaszadók nyolc [21, 23, 26, 30, 32, **35**, 37, 38], a magyarok hét [21, 22, 26, 35, 36, 37, 38] egységet 60-80%-os arányban értelmeztek helyesen. A fennmaradó frazémák [24, 27-32, 34, 40-50] ismertsége 80-100%.

⁴⁵ Forrás: saját készítésű diagram

Félkövér betűvel jelöltem azon frazémák sorszámát, amelyek ismertsége a franciák és a magyarok körében ugyanabba a tartományba esik. A kérdőíves felmérésekben szereplő frazeológiai egységek a közös európai kultúra irodalmi, történelmi **frazeológiai univerzáléi** (pl. *Kolumbusz tojása*, fr. l'œuf de Colomb; *Aki zörget, annak ajtót nyitnak*. fr. 'On ouvre la porte à celui qui frappe.') és a legtöbb európai nyelvben fellelhető **extralingvális** valóságon alapuló, egy nyelvi közösségen belül vagy két nyelvi közösség között tükörfordítás útján létrejött frazémák (pl. *Egy fecske nem csinál nyarat* fr. 'Une hirondelle ne fait pas le printemps', ld. 3.2.4. alfejezet). A grafikonon jól látható, hogy a vizsgálat alapján ismertségüket és interpretációjukat illetően a francia és a magyar válaszokban mégis mutatkoztak különbségek. Legjelentősebb eltérés a 30. (75% *Dieu viendra en aide à ceux qui s'aident eux-mêmes*, 90% *Segíts magadon az Isten is megsegít*) és a 36. (68% *La montagne a accouché d'un souris*, 92% *Sok hűhó semmiért*) frazémánál jelentkezett. Fordítási szempontból a 30. és 36. francia és magyar frazéma egymás variatív megfeleltetései (ld. 6.3.3. alfejezet 16. és 32. példa). A két nép frazéma-értelmezése szignifikáns különbséget továbbá a második felmérés első feladatában mutat, ahol a c. pontban szöveges formában kértem az adott frazéma értelmezését.

A következő táblázatban a második vizsgálat első feladatának c. pontjában megadott jelentésmagyarázatok közül érdekességképpen feltüntetek néhány francia és magyar példát. A frazémák melletti oszlopban általam érdekesnek ítélt francia válaszokat sorakoztatok fel. Mellettük magyar fordításaikat adom meg. Az utolsó oszlopban az adott frazeológiai egység különlegesnek mondható magyar nyelvű magyarázatait válogattam össze. Érdekes, hogy az első feladat c. pontjában sokan azon frazémák esetében is adtak új magyarázatot, ahol az a. vagy a b. válaszok egyike helyes volt [4, 7, 8, 9] (ld. félkövér betűtípussal). Ilyen esetekben a rövid jelentésmagyarázatokat pontosították, bővítették, kiegészítették. Ezeknél két-két francia és magyar példát írok le, a többi frazémánál három-három választ idézek:

20. táblázat: A francia és magyar frazémák interpretációja ⁴⁶

| | Francia/magyar frazéma | Francia interpretáció | Francia interpretáció magyar megfelelője | Magyar interpretáció |
|----|--|---|---|---|
| 1. | <i>L'habit ne fait pas le moine.</i> A látszat néha csal. | « L'apparence peut être trompeuse . » « Ne juge pas d'après l' habit . » « La personnalité n'est pas déterminée par les vêtements. » | A látszat megtévesztő lehet. Ne ítélj öltözék alapján. A személyiséget nem a ruha határozza meg. | „Nem az, aminek elsőre látszik .” „Ne ítélkezz előre.” „Nem minden az, aminek látszik .” |

⁴⁶ Forrás: saját készítésű táblázat

| | Francia/magyar frazéma | Francia interpretáció | Francia interpretáció magyar megfelelője | Magyar interpretáció |
|----|---|---|---|---|
| 2. | <i>Il s'en lave les mains.</i> Mosom kezeim. | « Se fier de conséquences. » « Refuser les conséquences de son action. » « Je n'y suis pour rien. » | Nem törődik a következményekkel. Elutasítja a tettei következményeit. Ártatlan vagyok. | „Az illető az adott szituációban saját magához korrekt volt.” „Semmi közöm hozzá.” „A szituációban nem volt jelenlévő személy.” |
| 3. | <i>Un chien qui aboie ne mord pas.</i> Amelyik kutya ugat, az nem harap. | « Parler sans agir. » « Il n'est dangereux que de l' apparence. » « Une personne en réalité inoffensive. » | Csak beszél, de nem cselekszik. Veszélyesnek látszik, de nem az. Valójában ártalmatlan ember. | „Aki sokat beszél , de nem tesz semmit.” „Aki hangos , nem mindig tettel is bizonyít.” „Aki hangoskodik, nem ártalmas. ” |
| 4. | <i>Il faut battre le fer tant qu'il est chaud.</i> Addig kell ütni a vasat, amíg meleg. | « Continuer le travail commencé. » « Agir rapidement. » | A megkezdett munka folytatása. Haladéktalanul cselekedni. | „A kedvező helyzet késlekedés nélküli kihasználása.” „Rábeszélés sikeressége.” |
| 5. | <i>On ouvre la porte à celui qui frappe.</i> Aki zörget, annak ajtót nyitnak. | « Aider quelqu'un qui a besoin d'aide. » « Il ne faut pas hésiter à demander de l'aide. » « On vient en aide à qui demande. » | Segíteni a segítségre szorulón. Ne habozzon segítséget kérni. Azon segítenek, aki kér segítséget. | „Aki kér , annak segítenek ”. „Aki akar , kap is.” „Segítséget kér és kap. ” |
| 6. | <i>Les dés sont jetés.</i> A kocka el van vetve. | « Décision prise et j'accepte les conséquences. » « Tout est joué, attendons les résultats. » « On ne peut pas revenir en arrière. » | Döntést hoztam, és elfogadom a következményeket. Elindult a folyamat, várjuk az eredményeket. Nem lehet visszatérni vmire és módosítani. | „Nagy döntést hozott, de a kimenetel bizonytalan ”. „Döntés egy irányba. ” „Döntés hozott, tartja magát hozzá.” |
| 7. | <i>L'argent ne fait pas le bonheur.</i> A pénz nem boldogít. | « La richesse n'est pas matérielle. » « Mais ça peut faciliter les choses. » | A gazdagság nem anyagi természetű. De megkönnyíti az életet. | „A gazdagság emberi értékek nélkül önmagában nem tesz boldoggá.” „Az anyagi érték és a belső egyensúly felbomlása. ” |
| 8. | <i>Un pout tous, et tous pour un.</i> Egy mindenkiért, mindenki egyért. | « La communauté agit pour chacun individuellement, et chacun agit pour la communauté. » « Agir ensemble et seul pour un objectif commun » | A közösség az egyénért, az egyén a közösségért cselekszik. Egyénileg és közösen cselekedni a közös cél érdekében. | „A közösségi összefogás az egyén biztonságát is magában foglalja.” „ Cselekedni kell, egyénileg is, közösen is.” |

| | Francia/magyar frazéma | Francia interpretáció | Francia interpretáció magyar megfelelője | Magyar interpretáció |
|-----|---|--|--|---|
| 9. | <i>Un malheur ne vient jamais seul.</i> A baj soha nem jár egyedül. | « Resaissons-nous, il faut faire face aux problèmes. » « Il faut toujours agir avec précaution. » | Szembenézni a problémákkal. Mindig óvatosan kell cselekedni. | „A kedvezőtlen események negatív visszacsatolása. ” „ Nehéz időkben a problémák mindig egymást követik. ” |
| 10. | <i>Dieu viendra en aide à ceux qui s'aident eux-mêmes.</i> Segíts magadon, az Isten is megsegít! | « Il faut provoquer sa chance. » « N'abandonne pas ! » « Il ne faut pas baisser les bras. » | Keresni kell a lehetőségeket. Ne add fel! Segítsük egymást. | „A megfelelő menyiségű és minőségű próbálkozások statisztikai alapú sikere.” „Az illető minden pozitív dolgot megtesz azért, hogy célját elérje, másoknak nem árt , nem tesz keresztbe ezért.” „ Hitünk tesz motiválttá , de ahhoz cselekedni kell.” |

A válaszokból kitűnik, hogy annak ellenére, hogy a frazémák ismertségi előteszt alapján kerültek a kérdőíves felmérésbe, a megkérdezettek közül többen nem ismerik a kérdéses frazémák fogalmi tartalmát, jelentését.

A két nép gondolkodásmódjára vonatkozóan a vizsgálat első feladata a francia válaszadók pozitív szemléletét tükrözi [4, 5, 8, 10], meglepő módon még a frazémák természetéből adódóan negatív töltetű témakörök [7, 9] (ld. 5.3.3. alfejezet) esetében is. Ezzel összehasonlítva a magyarok kimért, óvatos válaszokat adnak [5, 8, 9, 10]. Ezek a magyarázatok tükrözik a megkérdezettek gondolkodásmódjának, habitusának bizonyos jellemzői. A kulcsszavakat félkövér betűtípus jelöli.

Franciák esetében: tolerancia [1], szociabilitás [5, 8], segítőkészség [5, 8], aktív, motiváló, buzdító [4, 9, 10].

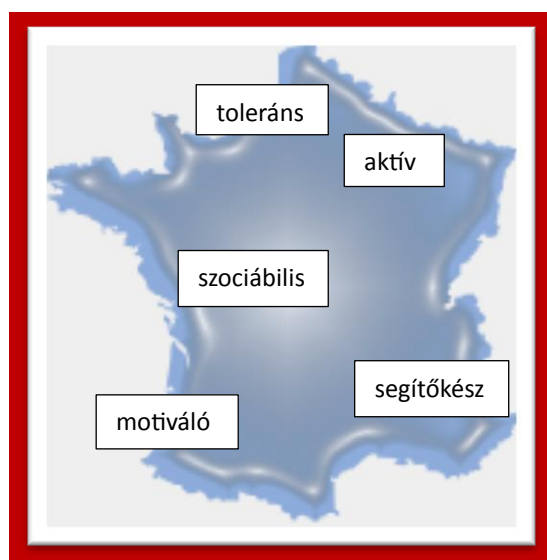
Magyar válaszok alapján: tényszerű megállapítás [1, 5, 10], individualista beállítottság [8], óvatosság [9], pesszimista szemlélet [9].

Mindezekből nem lehetséges, ezért nem is célom a két népre vonatkozóan bármilyen általános érvényű következtetést levonni. A felsorolt példákat érdekességképpen hoztam fel. A példák mindamellet kiválóan érzékeltetik, hogy a frazémák interpretációjában kifejezésre jutnak egy-egy nép jellemző vonásai, ha úgy tetszik, sztereotípiái. A **sztereotípia** szót itt nem a szó hagyományos, negatív konnotációval bíró értelmében használom. Az alapvetően negatív kicsengésű sztereotípia szó értelmezésem szerint nem feltétlenül egyenlő a negatív előítéllettel. A negatív előítéletekből született sztereotípiák gyakran megalapozatlan véleményekre épülnek. Az *Akadémiai értelmező kéziszótár* sztereotípia szócikkében a szó első jelentése a „változatlan ismétlődés” (2003: 1287).

Ebből kiindulva egy nemzet sajátosságaira vonatkoztatva a sztereotípiák (fr. *stéréotype*) értelmezhetők változatlanul ismétlődő jellemvonásokként. Tény, hogy ezeket olykor feleslegesen unalomig emlegetjük, ugyanakkor legalább annyira igazak, mint a frazémákban, különösen a szubjektív **kulturális** és **természeti** frazémákban megjelenő általános érvényű életigazságok. Az Európai Unióban számos nép rendszeres érintkezéséből adódóan, legyen szó politikai, gazdasági, társadalmi értelemben, az utóbbi években természetesen felerősödött és gyakoribbá vált egymás jellemzése. Az interneten is számos olyan oldal található, ahol az európai nemzetekről kialakult sztereotípiákról, illetve azok változásairól lehet olvasni.

Jelen alfejezetben zárásképpen a fentiek alapján a franciák és magyarok frazéma-értelmezésében mutatkozó különbségeket az alábbi ábrán illusztrálom. A felsorolt pozitív és negatív jelzők vizsgálataim eredményeit tükrözik (ld. 20. táblázat).

7. ábra: A franciák és a magyarok a frazémák tükrében⁴⁷



⁴⁷ Forrás: saját készítésű ábra

6.3. A frazémák kontrasztív vizsgálatának eredményei és elemzése

6.3.1. Az elemzés módszere

Jelen dolgozatban az európai uniós fordítások sokrétűségéből adódóan valójában nem beszélhetünk forrásnyelvről és célnyelvről, csak nyelvek közötti fordítói megoldásokról, megfeleltetésekről (ld. 6.1.5. alfejezet). Tekintettel azonban az angol nyelv speciális helyzetére az Európai Unióban (ld. 6.1. alfejezet), a fordítástudományi szempontú **kvantitatív** vizsgálathoz mégis megjelöltem forrásnyelvet és célnyelveket. Az **angol frazeológiai egységet** neveztem meg kiindulópontnak, a francia és a magyar megoldások célnyelvi megfelelők. Terjedelmi okokból jelen dolgozatban nem lehetséges a 300 egység részletes elemzése, ezért az angol nyelvi megfelelőből kiindulva a megfeleltetési típusokra csupán kvantitatív elemzést végeztem.

A **kvalitatív** kutatásom során kontextusban, párhuzamos korpuszon hasonlítom össze a francia, az angol és a magyar frazeológiai egységeket a nyelvtudomány különböző ágainak (**fordítástudomány, frazeológia, kognitív szemantika**) elméleti keretében. Jelenleg nem áll rendelkezésre olyan francia-angol-magyar korpusz, amely nagy mennyiségű szövegen keresztül, gépi úton, reprezentatív eredményeket adna a frazémák fordításával kapcsolatban.

Negyven francia frazeológiai egységet és azok megfeleltetéseit elemzem. A feldolgozható szöveg mennyisége nem elegendő ahhoz, hogy általánosítható eredményeket adjon. Céлом, ahogy azt a dolgozat elején tisztáztam, kimutatni a frazémák fordításának bizonyos tendenciáit. Ezen vizsgálatok esetében a kutatás kiindulópontjául szolgáló frazémák **francia egységek** (ld. 5.2. alfejezet). Azt vizsgálom, hogy milyen módon, milyen **átváltási műveletekkel** feleltetik meg a frazémákat a fordítók. Az angol, a francia és a magyar frazeológiai egységek megfeleltetéseinek összehasonlításából már a vizsgálat elején egyértelműen látszott, hogy a szövegeket, így velük együtt a frazémákat, gyakran az angolon keresztül ültették át magyarra. Az angol frazeologizmust tartalmazó szövegrészt magyarázként használom.

6.3.2. A vizsgálat kvantitatív eredményei és elemzése

A következő táblázatban a frazémagyűjtemény 100 angol egységének, valamint azok francia és magyar (összesen 300 frazeológiai egység) **megfeleltetési típusainak** (teljes megfeleltetés (TM), részleges megfeleltetés (RM), variatív megfeleltetés (VM), frazeologizálás (F), teljes átalakítás (TA), teljes kihagyás (TK): ld. 4.2.4. alfejezet) eredményeit foglalom össze.

A megfeleltetések rövidítései a függelékben a frazéma gyűjtemény ötödik (EN → FR irányban) és hatodik (EN → HU irányban) oszlopában olvashatók. A táblázatban a kapott eredményeket összesített formában, illetve azok százalékos arányait tüntetem fel.

21. táblázat⁴⁸

Fordítói megfeleltetések megoszlásának aránya EN → FR és EN → HU irányban

| | Teljes megfeleltetés (TM) | Részleges megfeleltetés (RM) | Frazeologizálás (F) | Variatív megfeleltetés (VM) | Teljes átalakítás (TA) | Teljes kihagyás (TK) |
|---------|---------------------------|------------------------------|---------------------|-----------------------------|------------------------|----------------------|
| EN → FR | 40 | 24 | 7 | 15 | 13 | 1 |
| EN → HU | 31 | 27 | 10 | 15 | 12 | 5 |

A kapott eredményekből kitűnik, hogy a frazéma-behelyettesítéssel járó műveletek (TM, RM, F) angol → francia irányban összesen nagyobb számban jelentek meg. Ennek egyik lehetséges oka a két nyelv rendszerbeli hasonlósága.

Angol → magyar nyelvi irányra jellemzően több egyszerűsítéssel járó megfeleltetés (VM, TA, TK) található, ami a nyelvek rendszerbeli különbségeiből vagy a szeretágazó uniós fordítási folyamatból egyaránt adódhat.

A következőkben negyven frazeológiai egység angol-francia-magyar megfelelőit hasonlítom össze párhuzamos korpuszon.

6.3.3. A vizsgálat kvalitatív eredményei és elemzése

Jelen dolgozat keretei nem teszik lehetővé a vizsgálatban szereplő összes frazéma megfeleltetésének részletes elemzését, ezért a kérdőíves felmérésekben is szereplő egységeket elemzek, amelyek többségében a mindennapi élet tapasztalatait leíró frazémák. Ezek tartalmazzák a népi hiedelmeket, kulturális szimbólumokat, általános érvényű megfigyeléseket, a természet megfigyeléséből következő tapasztalatokat, amelyek rámutatnak egy-egy nép gondolkodásmódjára (ld. 5.3.2.5. alfejezet). Azokat az egységeket, amelyeknél az értelmezést a felmérésekben szöveges formában kértem, elemzem. Az ötven egységből tízet nem vizsgállok (ld. 8. és 9. táblázat: 31, 33, 37, 39, 40, 41, 42, 48, 49, 50). Ezekben az aktivizálódó nyelvi kép/elem és a kapcsolódó kognitív tartomány egyező, behelyettesítés eredményei, a második felmérés második és harmadik, feleletválasztós feladataiban szerepeltek, és az eredmények tükrében további elemzésre kevésbé érdekes esetek.

⁴⁸ Forrás: saját készítésű táblázat

Az elemzés során a frazémák fogalmi tartalmát, a bennük rejlő képeket, a fogalmi metaforákat és azok nyelvi megfeleltetéseit vizsgálom. Ehhez első lépésként feltártam a frazémák eredetét, a bennük aktiválódó nyelvi elemet/képet, megvizsgáltam a kapcsolódó kognitív tartományokat, illetve a frazémák szemantikai típusait (ld. 5.3.2.6., 5.3.3. és 5.3.4. alfejezetek). Ezt tekintem az értelmezésen alapuló nyelvek közötti megfeleltetési folyamat útjának.

A 6.1. alfejezetben részletesen tárgyaltam, hogy uniós környezetben miért nem beszélhetünk a szó hagyományos értelmében vett fordításról. A plenáris ülések, viták, cikkek szövegeit vizsgálva ezért nem vettem figyelembe, hogy milyen nyelven hangzott el a parlamenti felszólalás vagy milyen nyelven íródott egy-egy cikk, mert az Unió a fordításokat egyenrangú szöveggént, ekvivalensként kezeli. A következőkben tehát a kontrasztív elemzés során nyelvek közötti fordítói megoldásokat, megfeleltetéseket vizsgálom.

Fordítástudományi szempontból Klaudy Kinga rendszerezése alapján rámutatok a fordító által használt **átváltási műveletekre** (frazéma-egyszerűsítés, frazeologizálás, explicitáció, implicitáció, generalizálás, jelentések felbontása, kihagyása stb., ld. 5.4. alfejezet), az általam felállított **megfeleltetés-típusokra** (teljes, részleges, variatív megfeleltetés, frazeologizálás, teljes átalakítás, teljes kihagyás, ld. 4.2.4 alfejezet). Kitérek a megfeleltetések közötti adekvátságra, az **ekvivalenciára** (referenciális, asszociatív, funkcionális, kommunikatív, ld. 4.2.2. alfejezet). Megvizsgálom, hogy a frazémák megfeleltetésével kapcsolatban kimutathatók-e bizonyos tendenciák és ezek alapján beszélhetünk-e **frazeológiai fordítási univerzálékról**?

A frazémák vizsgálata során feltüntettem, összehasonlítom és elemzem a parlamenti szövegekben talált francia szólások Bárdosi Vilmos (2010a) által használt magyar megfeleltetéseit. Az elemzett példákban magyar frazeológiai egység hiányában rámutatok ennek lehetséges okaira.

A frazeológiai egységekben rejlő metaforákat nem a hagyományos, stilisztikai megközelítésből vizsgálom. Tágabb értelemben, a fogalmi háttér, a kapcsolódó kognitív tartományok szerint, kognitív szemantikai értelemben a meglévő **fogalmi metaforát** elemzem. Kiindulópontom a frazémák etimológiai elemzésének eredményei (ld. 8., 9. táblázatok). A frazémákban aktivizálódó nyelvi képeket/elemeket és a kapcsolódó kognitív tartományokat (ld. 10., 11. táblázatok), valamint Szücs Márta által használt **szemantikai típusokat** (egyjelentésű, opak és transzparens frazémák, ld. 13., 14. táblázatok) is felhasználom. Ezt követően Kövecses Zoltán **forrástartományai** és **céltartományai** (ld. 12. táblázat) alapján a fogalmi tartományokat vizsgálom, a forrás- és céltartományok közötti fogalmi leképezéseket mutatom be.

A frazémák szó szerinti jelentését a frazeologikus jelentéssel a kognitív folyamatok kapcsolják össze. A kognitív folyamatot a **metafora**, a **metonímia** és a **hétköznapi**, konvencionális **tudás** adja (ld. 5.3.3. alfejezet). A részletes elemzés elkezdése előtt egyetlen kérdés tisztázása maradt hátra: mi a különbség a **metafora** és a **metonímia** között? A metafora **hasonlósági** alapon köt össze két fogalmi tartományt. Az absztrakt megértése a konkrétan keresztül valósul meg. A metonímia alapja a **helyettesítés**. Ugyanazon tartományon belül hoz létre referenciális viszonyt, fogalmi összetevőkön keresztül az értelmezés. A következőkben a frazémákat kontextusban (mondatrész, tagmondat, teljes mondat) elemzem. A francia frazémát, valamint annak angol és magyar nyelvű megfeleltetését tartalmazó szövegrészt félkövér betűtípussal jelölöm. A frazeológiai egységek háromnyelvű elemzését a bennük rejlő **szerkezeti** (pl. *Közeledik a nyár. AZ IDŐ MÚLÁSA EGY TÁRGY MOZGÁSA*) **ontológiai** (pl. *Rozsdás aggyal ébred. ELVONT FOGALMAK FIZIKAI TÁRGYAK*) és **orientációs** (pl. *Csavard fel a hangerőt! A TÖBB FELFELÉ IRÁNYULTSÁG*) metaforák (ld. 4.3.2.) szerinti felosztásban végzem, sorszámozásuk folyamatos. A frazémák eredeti sorszáma (ld. 8., 9., 10. és 11. táblázatok), ahogy az a kérdőíves felmérésekben szerepel, a francia frazeológiai egységet tartalmazó mondat, mondatrész után szögletes zárójelben áll. Az elemzés során a fogalmi metaforákat a kognitív nyelvészeti kutatásokban alkalmazott kiskapitális betűtípussal jelzem (pl. ESEMÉNYEK CSELEKVÉSEK). Példáimat már létező fogalmi tartományok szerint (ld. 12. táblázat, Kövecses 2005), illetve a már meglévő tartományokból következtetve intuitív módon magam alkotta tartományok alapján elemzem.

A vizsgálat során a következő forrásokra támaszkodom:

➤ **Közmondás- és szólásszótárak:**

Bárdosi V. 2010a. *Francia-magyar tematikus szólásszótár. Szólamagyarázatok és gyakorlatok megoldókulccsal*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

Moy, S. 2012. *100 proverbes français (les plus courants) et leur signification*. Sénas: Franc parler.

Nagy Gy. 2014. *Angol közmondások. 2000 angol közmondás, szólás és szállóige fordítása és magyar megfelelője*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

Paczolay Gy. 1991. *750 magyar közmondás és szólás*. Veszprém: Veszprémi nyomda Kft. (<http://mek.oszk.hu/00200/00242/00242.htm>)

➤ **Internetes források:**

<http://www.expressio.fr/>

A frazémák elemzésénél a felhasznált irodalomra oldalszámok szerint, az internetről letölthető forrásokra a frazémák sorszámaival hivatkozom (pl. Paczolay 1991: 572, *Nem a ruha teszi az embert*).

6.3.3.1. Szerkezeti metaforák

- (1) Par ailleurs, **les négociations** d'adhésion de la Turquie **battent de l'aile**. [2]
- (1a) Turkey's **floundering** accession **talks**.
- (1b) Jelentés Törökország **akadozó** csatlakozási **tárgyalásairól**.

Az eredeti *battre de l'aile* kifejezés a sérült, vergődő madár transzparens metaforája. A madár elveszítette erejét, de még küzd az életéért, bár szárnya már csak akadály. A francia frazémát a sajtóban gyakran használják projektek, vállalatvezetés kapcsán (Bárdosi 2010a: 129). Az eredeti egység AKADÁLYOK KÜZDELEM szerkezeti metafora céltartományát a tartományok közötti megfelelés alapján konceptualizáljuk. A magyar fordításban is megjelenik ugyanaz a figuratív jelentés, de nem egyező intenzitással. A francia kifejezésnél más kép segíti a megértést, itt már-már reményvesztett küzdelemmel találkozunk. A magyar mondatban az angol *floundering* szinte szó szerinti jelentése található. Az 'akadozó' jelző használata sokkal általánosabb, semlegesebb megoldás, mindössze *nehézséget* tükröz. Bárdosi szótárában szereplő *rosszul áll a szénája; bajban van* frazémák sokkal kifejezőbbek, de használatuk stilisztikailag ebben a kontextusban indokolatlan lenne. A hatásegyezés minden bizonnyal elmarad, és nem megvalósul meg a kommunikatív ekvivalencia.

- (2) [...] les personnes impliquées [...] devront encore **travailler d'arrache-pied à la rentrée** pour boucler, dans les temps, les négociations. [4]
- (2a) [...] it requires a lot of work to get a timely agreement and those involved **worked on it over the summer**.
- (2b) A [...] megállapodás elérése érdekében az illetékes képviselők **nyáron is dolgoztak**.

Ez a példa kiválóan tükrözi a francia és a magyar nép vérmérséklete közötti különbséget. A francia egyjelentésű frazéma képe 'olyan nehéz a lába, hogy már nem tudja elemelni a talajtól' rendkívül kifejező. A forrásnyelvi szövegrészt AZ EMBERI LÁB KÜZDELEM szerkezeti metafora segítségével értelmezhetjük. Az angol megfelelőben egy mélyebb szinten metaforikus kifejezés található. Az *over* utal a hosszan tartó küzdelemre, a mondat képi jellege ezáltal nem vész el teljesen. Minden bizonnyal az angol megfelelő alapján született magyar változatból a frazémát kihagyta a fordító, semleges nyelvi kifejezést választott, tényként közli, hogy 'dolgoztak' a képviselők. Bárdosi által javasolt frazémák közül itt megengedhető lett volna – hiszen képi síkon és a figuratív jelentés tekintetében is nagyobb hasonlóság lenne a francia és a magyar egységek között –, ha a fordító besúrja a *megállás nélkül* vagy az *éjt nappallá téve* kifejezést a 'dolgoztak' elé, ezáltal a francia frazéma és a magyar nyelvi kifejezés hatása nem lesz egyező.

- (3) **Ras-le-bol** des retards et des annulations quand vous prenez le car ou le bateau ? [9]
- (3a) If you **are fed up with** delays and cancellations when travelling by bus or ferry then good news could be around the corner.
- (3b) **Elege van** a járatkésésekből és -törlésekből amikor autóbuszon vagy tengeren utazik?

A francia opak frazémában étkezési kellék képe segíti a megértést: *bol* ‘öblös csésze színültig töltve.’ A telített csésze figuratív elem, amelyet a ДУН (telítettség) ESZKÖZ (csésze) szerkezeti metaforával konceptualizálhatunk. Az angol és a magyar szövegváltozatban frazéma-egyszerűsítéssel variatív megfeleltetés szerepel. Az angol *to be fed up with sg* kifejezésben a telítettség képe még megjelenik, a magyar nyelvi változat azonban már nem érzékelteti az elégedetlenség mértékét. A francia és a magyar szövegváltozatban stilisztikailag „költői” kérdést tesz fel a szöveg szerzője, ezért a *tele van a hócipője* vagy a *torkig van* (Bárdosi 2010a: 211) frazémák használatával a francia és a magyar egységek konnotációja közelebb állna egymáshoz. Az angol nyelvű változatban a teljes ekvivalencia például a *His snow-boots are full* ‘tele van a hócipője’ frazeológiai egységgel valósult volna meg.

- (4) Nous agissons en tant que groupe énergique, souhaitant **apporter notre grain de sel au** système, et je pense que nous avons le droit de recevoir un peu plus de soutien de la part du secteur européen des assurances. [11]
- (4a) We are acting as a ginger group **to put salt and pepper into** the system, and I feel we are entitled to a bit more support from the European insurance industry.
- (4b) Mintegy „**doppingszerként**” funkcionálunk a rendszerben, és úgy érzem, hogy egy kicsivel több támogatásra lennénk jogosultak az európai biztosítási ágazat részéről.

Ez a xx. században keletkezett transzparens frazéma minden bizonnyal a latin ‘cum grano salis’ ‘egy csipetnyi sóval’ kifejezés mintájára jött létre (ld. <http://www.expressio.fr>). A francia szövegrészt a *hozzájárulás* (apporter), *ételízesítő* (só) elemek alapján A KOMMUNIKÁCIÓ ADALÉK szerkezeti metaforával értelmezhetjük. Jelen szövegkörnyezetben a francia frazéma jelentése eltér a magyar megfelelő, a *beleüti az orrát* (Bárdosi és Szabó 2007: 506), azaz ‘illetlenül beleavatkozik valamibe’ jelentésétől. Ebben az esetben a segítő szándékra utal. Az angol szövegváltozatban szintén frazeológiai egység áll, a figuratív jelentés *to put salt and pepper* ‘sót, borsot beleadva’ ugyanaz, mint a francia frazémánál. A magyar megfelelőben a fordító a teljes átalakítást választotta. Grammatikai lesüllyesztéssel két tagmondat tartalmát egy főnévi szerkezetbe (doppingszer) sűrítette. Az asszociációt más-más kép segíti, ugyanakkor ‘az aktívan hozzájárul’ konnotatív jelentés egyező, a három nyelvi megfelelő ezáltal feltehetően kiválthatja ugyanazt a hatást, azaz beszélhetünk kommunikatív ekvivalenciáról.

- (5) [...] la nécessité d'une transition politique et d'un gouvernement pluriel en Irak **afin de couper l'herbe sous le pied de** l'État islamique en Irak et au Levant (EIL/Daesh). [12]
- (5a) [...]the need for a political transition in Syria and an inclusive government in Iraq **to cut the ground from under** the so-called Islamic State of Iraq and the Levant (ISIL/Daesh).
- (5b) [...]az Iraki és Levantei Iszlám Állam (ISIL/DÁIS) nevű szervezet **fennhatóságának megszüntetése céljából** Szíriában politikai változásokra, Irakban pedig széles társadalmi bázisra támaszkodó kormányra van szükség.

A francia *couper l'herbe sous le pied de qn* 'lába alatt vágja a fűvet' opak kifejezés *herbe* 'fű' szava a kenyérhez hasonlóan régen a jólét szimbóluma volt (ld. Bárdosi 2010a: 156), ami elveszíthető, elvehető. Az ELNYOMÁS (elvág) NÖVÉNY (fű) szerkezeti metafora alapján azonosíthatjuk a fogalmakat. A kiindulópontul szolgáló francia egység és az angol megfelelő között teljes megfeleltetéssel találkozhatunk, mert a *pied* 'láb' szó kivételével mindkét frazéma azonos lexikai elemekből épül fel. A magyar szövegváltozatban a fordító a grammatikai áthelyezés mellett döntött, megváltoztatta a szórendet, előre hozta a célhatározói szerkezetet. Lexikai szinten a *fennhatóság* szóval explicit módon magyarázó betoldást alkalmazott, azaz teljes átalakítást végzett. A magyar megfelelő esetén a funkció azonos, a hasonló asszociáció hiányzik. Bárdosi magyar variánsai közül a *kiszorít* kifejezés illene jelen kontextusba, a *vermet ás* és az *elveszi a kenyerét* frazeológiai egységek ebbe a szöveggörnyezetbe stilisztikailag nem adekvát fordítói megoldások.

- (6) Congés maternité : une directive **dans de beaux draps** ? [14]
- (6a) Maternity leave revisions **continue to split** EP and Council
- (6b) **Nincs előrelépés** a szülési szabadság hosszának felülvizsgálatáról

A francia opak frazéma 'szép lepelben' elsőre pozitív töltetű. Hosszabb változata, az *être dans de beaux draps blancs* 'szép fehér lepelben', a halálra utal, negatív konnotációjú. Napjainkban a politikai szakszövegekben leggyakrabban vakvágányra futott projektek leírására használják. Érdekes az ellentét, hogy a kifejezést eredete szerint a halál, a jelen példában ezzel szemben a születés kontextusában használták. A kifejezés konnotációja jelen példában negatív, kudarcra, megrekedt állapotra utal, a *directive* 'irányelvet' halott ügyként jellemzi. A francia frazémát a STAGNÁLÁS (megreked) ESZKÖZÖK (lepel) szerkezeti metaforával konceptualizálhatjuk. Az angol és a magyar nyelvű szövegváltozatban nem frazéma fejezi ki a tartalmat. Angolul a Parlament és a Tanács közötti megosztottságra 'to split' helyezi a szöveg szerzője a hangsúlyt. A magyar nyelvű változat generalizálás útján a továbblépés hiányát emeli ki. Ebben az esetben a három nyelvi változat között referenciális ekvivalencia valósul meg.

- (7) Le Conseil doit prendre une décision à cet égard et il ne peut suivre l'exemple de **l'âne de Buridan**, positionné entre deux bottes de foin et mort de faim faute de n'avoir pu choisir. [16]
- (7a) This is something that the Council has to decide, and it cannot follow the example of **Buridan's ass**, which stood between two piles of hay and ended up starving to death because it did not know which one it should eat from.
- (7b) A Tanácsnak döntést kell hoznia e tekintetben, és nem követheti **Buridán szamarának** példáját, aki éhen halt, mert nem tudott választani két szénakazal között.

Az egyjelentésű francia egységben Jean Buridan filozófus, a Sorbonne egyetem rektora számmal (âne) illusztrálta a döntésképtelenséget. A eredeti szöveg írója meg is magyarázza a frazéma jelentését, igaz, nem egészen az eredeti változat szerint. A számár eredetileg egyenlő távolságra volt egy szénakazal és egy vödör víz között, de nem tudta eldönteni, hogy melyikhez fogjon, ezért éhen halt (Bárdosi 2010a: 97). A kifejezés az ÁLLAPOTOK (döntésképtelenség) ÁLLATOK (számár) szerkezeti metaforával konceptualizálható. A három nyelven behelyettesítéssel teljes megfeleltetés, ugyanaz a frazeologizmus található azonos elemekkel. A kommunikatív ekvivalenciát magyarázó betoldás segíti.

- (8) Je propose qu'une délégation de représentants du Parlement européen **se rende** dans les Abruzzes, **sans tambours ni trompettes...** [19]
- (8a) I propose that a joint delegation from this Parliament **visit** the region, **without pomp, without publicity...**
- (8b) Javasolom, hogy a Parlament közös delegációja **tegyen látogatást** a régióban, **minden pompa nélkül, minden nyilvánosság nélkül...**

Az eredeti transzparens frazémában a CSELEKVÉSEK ESZKÖZÖK szerkezeti metafora segítségével konceptualizálhatjuk a metaforikus kifejezést. A kifejezés a katonasággal, a hadsereggel kapcsolatos szituációból, kontextusból származik. A frazéma a katonai díszszemlére utal, amit *tambours* 'dob(szó)' és a *trompettes* 'trombita(szó)' kísér (Bárdosi 2010a: 229). A magyar megfelelőben az angol mintájára jelentésfelbontás útján a 'pompa' és a 'nyilvánosság' elemek szerepelnek. A CSELEKVÉSEK ESZKÖZÖK szerkezeti metafora, a figuratív jelentés, a fogalmi tartalom szintén megjelennek, bár nem annyira intenzív képen keresztül, mint a franciában, ahol szinte hallani a dobpergést és a trombitaszót. Az asszociáció közel egyező, ezáltal a kommunikatív ekvivalencia minden bizonnyal megvalósul.

- (9) [...] l'Union européenne veut **s'en laver les mains**, parce que c'est plus facile ainsi.
[22]
- (9a) [...] the European Union wants **to wash its hands**, because it is easier that way.
- (9b) [...] az Európai Unió szeretné **mosni kezeit**, mert ez így sokkal egyszerűbb.

A francia transzparens frazéma egy bibliai eseményt ír le: Pilátus nem vállalta a felelősséget Jézus haláláért, egy tál vízben kezét megmosva szimbolikusan „megtisztította magát” a felelősségtől. A CSELEKVÉSEK (*laver* ‘tisztára mos’) AZ EMBERI TEST (*les mains* ‘kéz’) szerkezeti metaforában a CSELEKVÉSEK céltartományt AZ EMBERI TEST forrástartományon keresztül lehet megragadni. Továbbgondolva az egységet a kézmosásra szolgáló *tál víz* értelmezhető a *felelősség* metonimikus leképezéseként, amelynek alapján az ERKÖLC (felelősség) AZ EMBERI TEST (kéz) metaforával még könnyebb a strukturálás. Az angol és a magyar szövegrészekben azonos elemekkel, teljes megfeleltetéssel ugyanaz a frazéma jelenik meg, így megfelelő enciklopédikus tudás mellett mindhárom nemzet ugyanúgy kell, hogy értelmezze a frazémát. A kérdőíves vizsgálatból azonban egyértelműen látszik, hogy ezzel a tudással a megkérdezettek egy része nem rendelkezik, ezért eltérően értelmezik a kifejezést (ld. 20. táblázat).

- (10) [...] le Parlement n'est pas **un chien qui aboie mais ne mord pas**, et qui recule au moindre geste du Conseil. Au contraire, le Parlement défend ses positions. [23]
- (10a) [...] Parliament is not like **a dog whose bark is worse than his bite** that will back down at the slightest gesture from the Council: it holds firmly to its positions.
- (10b) [...] a Parlament nem olyan, mint az a **kutya, amelyik ugat, de nem harap**, és a Tanács csettintésére nem fog meghátrálni: a Parlament szilárdan tartja magát az álláspontjához.

Un chien qui aboie ‘az ugató kutya’ a veszélyesnek tűnő ártalmatlan lény metaforája, transzparens frazéma. A kutya haragosan ugat, bár harapni már nem harap. A CSELEKVÉSEK ÁLLATOK szerkezeti metaforával könnyen értelmezhető. A közmondásban mindhárom nyelven ugyanaz a kép jelenik meg, azonos elemekkel teljes a megfeleltetés, a kommunikatív ekvivalencia létrejöttének nem lehet akadálya, amit a kérdőíves vizsgálat is bizonyított.

- (11) **Il faut battre le fer tant qu'il est chaud**, comme disent les Français. Barack Obama est le nouveau président des États-Unis, et il apprécie l'Europe – il nous considère comme des alliés importants. [24]
- (11a) Now is the time to **strike while the iron is hot**: *Il faut battre le fer tant qu'il est chaud*, as the French say. Now, Mr Obama is the new President of the United States and he values Europe – he says that we are important allies.
- (11b) **Addig kell ütni a vasat, amíg meleg**: *Il faut battre le fer tant qu'il est chaud*, ahogy a francia mondja. Most, hogy Barack Obama lett az Egyesült Államok új elnöke, aki becsüli Európát – azt mondja, hogy fontos szövetségesek vagyunk.

Ebben a példában mindhárom nyelven a francia *Il faut battre le fer tant qu'il est chaud* transzparens frazémára hivatkoznak. A meleg vas az aktuális képlékenység, formázhatóság metaforája. A kérdőíves felmérésben a válaszadók is a cselekvést, a helyzet késlekedés nélküli kihasználását hangsúlyozták (ld. 20. táblázat). Az egység a CSELEKVÉSEK (*battre* 'ütni') MELEG (*chaud* 'meleg') szerkezeti metaforával konceptualizálható. A frazéma angol és magyar változata teljes megfeleltetés, ugyanazokat az elemeket tartalmazza. A valóság-, az asszociáció- és ezek révén a hatásegyezés minden bizonnyal szintén egyező.

- (12) « *Quiconque demande reçoit, celui qui cherche trouve, et l'on ouvre la porte à celui qui frappe* ». [25]
- (12a) "For everyone who asks, receives. Everyone who seeks finds. And **to everyone who knocks, the door will be opened**".
- (12b) „Mert aki kér, az kap, aki keres, az talál, s **aki zörget, annak ajtót nyitnak**”.

A bibliai idézet transzparens frazéma, amely szintén mindhárom nyelven azonos elemekkel, teljes megfeleltetés útján valósul meg. Az értelmezést a CSELEKVÉSEK (*frapper* 'zörget') ESZKÖZÖK (*porte* 'ajtó') szerkezeti metafora segíti. Érdekes, hogy a felmérésben a megkérdezettek közül sokan a segítség befogadását emelték ki. Nem a cselekvésre, az alkalom, az eszközök, a lehetőség megragadására helyezték a hangsúlyt (ld. 20. táblázat).

- (13) [...] **l'argent ne fait pas le bonheur**, mais il permet d'avoir l'esprit tranquille. [...] si quelqu'un vous doit de l'argent à la suite d'une vente, d'un préjudice ou autre, cela est plus souvent source d'inquiétude que de tranquillité d'esprit. [27]
- (13a) [...] **money does not bring happiness**, but it does bring peace of mind. [...] if someone owes you money from a sale, damages or similar, this often gives cause for concern rather than peace of mind.
- (13b) [...] **a pénz nem boldogít**, azonban az elmét megnyugtatja. [...] ha valaki tartozik Önnek adásvétel, kártérítés vagy hasonló miatt, ez gyakran aggasztó, nem pedig az elme nyugalma biztosító dolog.

Az opak frazéma Laclos *Veszedelemes viszonyok* című művében a következő formában jelenik meg: « *J'avoue bien que l'argent ne fait pas le bonheur ; mais il faut avouer aussi qu'il le facilite beaucoup.* » (ld. <http://les-proverbes.fr/site/proverbes/l%E2%80%99argent-ne-fait-pas-le-bonheur/>). Magyar változata: „*Elismerem, hogy a pénz nem boldogít, de azért mindenki tudja, hogy megkönnyíti az életet.*” (ld. <http://moly.hu/enciklopedia/merteuil-markine>). A kifejezésben a *bonheur* ‘boldogság’ érzetét az ÉRZELMEK PÉNZ (*argent* ‘pénz’) szerkezeti metaforával konceptualizáljuk. A francia, a magyar és az angol szövegváltozatban azonos elemekkel kifejezett, egyazon figuratív elem található, a megfeleltetés teljes. A kérdőíves felmérésben többen az emberi értékeket, a lelki egyensúlyt emelték ki, a parlamenti szövegben az elme megnyugtatása jelenik meg.

- (14) [...] une proposition [...] qui pourrait se résumer par la devise « **un pour tous, et tous pour un** ». Il est bon que le rapport à l'examen aujourd'hui aille dans cette direction. [28]
- (14a) [...] a proposal [...] which could be described by the slogan '**one for all and all for one**'. It is good that the report being discussed today is moving in that direction.
- (14b) [...] a javaslat az „**egy mindenkéért, mindenki egyért**” szlogennel jellemezhető. Jó, hogy a mai vita tárgyát képező jelentés ebbe az irányba halad.

Svájc mottója, transzparens frazéma az általam vizsgált három nyelven azonos elemeket tartalmaz, amelyek kognitív tartománya a közös cél eléréséért való összefogás. A közmondás AZ EMBERI KAPCSOLATOK (*pour tous* ‘mindenkéért’) AZ EMBERI TEST (*tous* ‘mindenki’) szerkezeti frazémában az összefogást, az EMBERI KAPCSOLATOK céltartományt AZ EMBERI TEST vagy ennek metonimikus leképezését A TELJES EMBER forrástartományon keresztül tudjuk megragadni. A kérdőíves vizsgálatban érdekes magyarázatok születtek ez esetben is. A franciák közül többen a közösséget említették, a magyaroknál az egyén biztonsága is megjelent. A közös célért való összefogás általánosságban kimutatható a frazémák magyarázatából.

(15) [...] comme on dit en Espagne, «llueve sobre mojado», c'est-à-dire «**un malheur ne vient jamais seul**». [29]

(15a) [...] as we say in Spain, 'llueve sobre mojado', which means '**it never rains but it pours**'.

(15b) [...] ahogy Spanyolországban mondanánk, „llueve sobre mojado”, ami annyit tesz, hogy „**a baj soha nem jár egyedül**”.

Ebben a példában az eredeti opak egység spanyol ajkú parlamenti képviselőtől egyértelműen spanyol nyelven hangzott el. A spanyol és az angol kifejezésben aktivizálódó nyelvi kép természeti jelenséggel, az esővel kapcsolatos. A spanyol *llueve sobre mojado* frazéma szerinti jelentése 'Amellett, hogy esik, még bőrig is ázunk'. Az angol *It never rains but it pours* kifejezés annyit tesz: 'Sosem esik, inkább zuhog' (Nagy 2014: 190). A francia és a magyar megfelelők értelmezését más figuratív kép segíti. A XIII. században már ismerték a francia « *tierce fois, c'est droit* » 'harmadszorra helyes' kifejezést, ami körülbelül annyit tesz, hogy egy intézkedés csak akkor lehet megfelelően sikeres, ha már legalább háromszor elvégezték (ld. <http://www.expressio.fr/expressions/jamais-deux-sans-trois.php>). Általános érvényű megfigyelésből tudjuk, hogy a szerencséhez hasonlóan a balszerencse is sorozatosan szokott bekövetkezni. A frazémákat a négy nyelven ugyan két különböző kép segíti, az értelmezést segítő fogalmi metafora azonban közös. Mindkét kép tartalmaz konkrét, specifikus fogalmat (esik → eső, jön → balszerencse). Ezek általános szinten AZ ÁLTALÁNOS SPECIFIKUS metafora segítségével konceptualizálhatók, amely „segít a specifikus közmondások általános érvényű értelmezésében” (Kövecses 2005: 54–55). Vagyis általánosan megállapítható, hogy az igazán szakadó eső, amelytől bőrig ázik az ember, nem esik, inkább zuhog. Ugyanígy a baj általában csoportosan érkezik. Negatív esemény „bő” megjelenése révén a frazémák várhatóan hasonló hatást váltanak ki. A francia és a magyar egység között teljes megfeleltetés, az angol és a francia egység között részleges a megfeleltetés.

- (16) Comme le dit avec sagesse un vieux proverbe de mon pays: «Il faut toujours espérer le meilleur mais se préparer au pire, et **Dieu viendra en aide à ceux qui s'aident eux-mêmes.**» [30]
- (16a) [...] As a wise old saying of my people has it: 'always hope for the best, but prepare for the worst, and **God helps those who help themselves!**'
- (16b) Egy bölcs régi mondásunk szerint: „mindig reméld a legjobbat, de készülj a legrosszabbra, és **segíts magadon, az Isten is megsegít!**”

Az eredeti transzparens francia frazéma Ezópus nevéhez fűződik és később La Fontaine meséiben is megjelenik: *aide-toi, le ciel t'aidera* 'segíts magadon, az ég is megsegít'. Az ezópusi mesében ennek metonímikus leképezése *aide-toi et Dieu t'aidera* 'segíts magadon az Isten is megsegít' található. A parlamenti francia megfelelőben a Benjamin Franklinnek tulajdonított, hasonló jelentéstartalommal rendelkező kifejezés áll: *Dieu viendra en aide à ceux qui s'aident eux-mêmes* 'Isten azoknak segít, akik segítenek önmaguknak'. Az ÁLTALÁNOS SPECIFIKUS metafora segítheti az értelmezést. Általánosságban az, aki segít önmagának, bízhat abban, hogy Isten segítségével könnyebben célt ér. A kérdőíves felmérésben a válaszadók közül volt aki a hittel, volt aki a szerencsével hozta összefüggésbe a motivációt (ld. 20. táblázat). Az angol és a magyar megfelelő Ezópust idézve, variatív megfeleltetés útján jött létre (Nagy 2014: 104). A három egység ugyanarra a valóságra vonatkozik, az asszociáció is egyező, vélhetően ugyanazt a hatást váltják ki, ezáltal kommunikatív ekvivalensek.

- (17) [...] toute cette proposition se fonde sur le traité de réforme, un texte qui doit encore être ratifié, et qui plus est, entrer en vigueur. En d'autres termes, **nous mettons la charrue avant les bœufs.** [36]
- (17a) [...] the whole proposal is based on the Reform Treaty, a text that has yet to be ratified, let alone enter into force. In other words, **we are putting the cart before the horse.**
- (17b) [...] az egész javaslat a Reformszerződésen alapul, egy olyan szövegen, amit még ratifikálni kell, nem is beszélve a hatályba léptetésről. Más szavakkal: **fordítva üljük meg a lovat.**

A francia transzparens frazéma a javaslat lépéseinek ésszerűtlen sorrendjére hívja fel a figyelmet azzal a képpel, hogy *mettre la charrue avant les bœufs* 'olyan, mint az ekét a marha elé helyezni'. A cselekvést a CSELEKVÉSEK (*mettre la charrue* 'az ekét helyezni') IRÁNYOK (*avant les bœufs* 'a marhák elé') szerkezeti metafora segítségével konceptualizálhatjuk. Az angol és a magyar kifejezésekben is természeti kép, állatok segítik az értelmezést, a fordító részleges megfeleltetést alkalmazott. Az angol egység arra int, hogy 'ne fogd be a lovat a szekér mögé', a magyar kifejezésben az irány jelenik meg, 'a lovas ne fordítva üljön fel a lóra', a sorrendiség kérdéséről nincs szó. A megfelelő irány hiánya kifejeződik mindhárom változatban, ami lehetővé teszi a kommunikatív ekvivalenciát.

- (18) [...] chaque député veut qu'on lui accorde de l'attention, surtout quelques mois avant les élections. Nous nous y attendions, **il n'y a rien de nouveau là-dedans**. [38]
- (18a) [...] every member wants attention, especially when there are only a few months left before the next election. We were expecting this, it is **nothing new under the sun**.
- (18b) [...] minden tag figyelmet akar, különösen akkor, amikor csupán néhány hónap maradt hátra a következő választásig. Erre számítottunk, **nincs semmi új a nap alatt**.

A francia szövegváltozat az eddigiekkel ellentétben nem tartalmaz frazeológiai egységet. A francia változathoz viszonyítva az angol és a magyar megfelelők frazeologizálás útján, frazéma-beillesztéssel jöttek létre. Az angol bibliai idézet a *nothing new under the sun* egység teljes megfeleltetése olvasható a magyar nyelvű szövegváltozatban: 'nincs semmi új a nap alatt'. A kifejezés az ÁLTALÁNOS SPECIFIKUS metafora segítségével értelmezhető. A Nap konkrét, specifikus fogalom, ami általánosan új fényben képes feltüntetni már látott dolgokat. A tény, hogy a parlamenti képviselők a választások előtt hirtelen nagyobb figyelmet kívánnak, újnak tűnhet, valójában azonban nincs benne semmi újszerű, meglepő. A francia változatban a hatásegyezés az angol és a magyar frazéma teljes megfeleltetése, a *Rien de nouveau sous le soleil* kifejezés alkalmazása révén valósult volna meg. Az egyező fogalmi és képi tartalom miatt a jelentés és az asszociáció azonos. Stilisztikailag a frazeologizmus használata indokolt lett volna.

- (19) La décision du groupe socialiste de réintégrer le SMER dans ses rangs était donc une mauvaise décision, car **elle laisse la bride sur le cou** aux expressions extrémistes anti-hongroises. [43]
- (19a) Therefore the Socialist Group's decision to readmit the SMER into its ranks was a bad one, **one that gives free rein** to extremist anti-Hungarian expressions.
- (19b) Ezért nem volt helyes a PES döntése, amikor visszavette soraiba a SMER-t, amely **szabad teret biztosít** a szélsőséges magyarellenes megnyilvánulásoknak.

A francia transzparens frazéma egy lovas jelenetet ír le: *laisser la bride sur le cou* 'a ló nyakán hagyja a gyeplőt', azaz szabadjára engedi. A francia és az angol szövegrészben a párt döntése megszemélyesítés. A kognitív nyelvészetben „a megszemélyesítés során a magunkról (emberekről) való tudásunkat használjuk fel a világ dolgainak megértésére” (Kövecses 2005: 64). A frazémát az ESEMÉNYEK (szabadság) CSELEKVÉSEK (döntés) szerkezeti metaforával konceptualizálhatjuk. Az angol és a francia egység között az értelmezést ugyanaz a nyelvi kép/elem segíti, teljes a megfeleltetés. A magyar nyelvű változatban a fordító egyszerűsítéssel teljes átalakítást választott, a szövegrészben a döntés nincs megszemélyesítve. A három egység között a referenciális ekvivalencia megvalósul, a szabadságra asszociálunk, a magyar változat stilisztikailag azonban nem ugyanazt a hatást váltja ki. A *lovak közé dobta a gyeplőt* frazéma behelyettesítésével vagy betoldásával a magyar nyelvű szövegrész stilisztikailag még közelebb állna a francia és az angol változatokhoz.

- (20) Même si une personne n'est pas condamnée, les enquêtes pénales peuvent à elles seules avoir un effet stigmatisant. Certains pourraient penser qu'il **n'y a pas de fumée sans feu**. [44]
- (20a) Even if a person is not convicted, criminal investigations alone can have a stigmatising effect: others may be inclined to think that **there is no smoke without fire**.
- (20b) Már maga a büntetőeljárás nyomozati szakasza is járhat megbélyegző hatással, még akkor is, ha a gyanúsítottat nem ítélik el: mások esetleg úgy vélhetik, hogy **nem zörög a haraszt, ha nem fújja a szél**.

Az angol és a francia transzparens egységek egymás teljes megfeleltetései. Értelmezésüket az ÁLLAPOTOK (*fumée, smoke* 'füst van') ERŐK (*feu, fire* 'tűz') szerkezeti metafora segíti. A jelentéstartalom, 'a szóbeszéd mindig a valóságon alapszik' (Moy 2012: 36), a magyar megfelelőben más kép útján nyilvánul meg. A fordító a magyar változatban nem a behelyettesítést, teljes megfeleltetést választotta, ami a *Nincs füst tűz nélkül* (Nagy 2014: 208) vagy az *Ahol füst van, ott tűz is van* (Paczolay 1991: 210) kifejezések egyike lenne. A közismertebb *Nem zörög a haraszt, ha nem fújja a szél* magyar frazéma mellett döntött, amelyben szintén az ÁLLAPOTOK (zörög a haraszt) ERŐK (fúj a szél) szerkezeti metafora a tartományok közötti megfeleltetés alapja. A figuratív elem eltér, ugyanakkor az azonos fogalmi metafora révén ugyanarra az ok-okozati összefüggésre tudunk asszociálni, így a frazémák minden bizonnyal azonos hatást váltanak ki, kommunikatív ekvivalensek.

- (21) **Autant faire les choses jusqu'au bout.** Si, jusqu'à présent, nous pensons encore ce que nous avons dit ces dix dernières années, nous devons créer les ressources budgétaires nécessaires. [45]
- (21a) **In for a penny, in for a pound.** If, to this day, we still believe what we have been saying for the last ten years, we must create the necessary budgetary resources.
- (21b) **Aki a-t mond, mondjon b-t is.** Ha hisszük ma is, amit eddig mondtunk az elmúlt tíz évben, meg kell teremtenünk a költségvetési forrásokat.

A francia szövegrészhez viszonyítva az angol és a magyar változat frazéma-beillesztéssel, frazeologizálás útján jött létre. A magyar szövegváltozatban az angol *In for a penny, in for a pound* 'Ha egy fillérben benne vagy, légy benne egy forintban is' (Nagy 2014: 173) egység magyar megfelelője az *Aki á-t mond, mondjon b-t is* közmondás olvasható. E két frazémában aktivizálódó nyelvi kép/elem különböző. A CSELEKVÉSEK (*benne van, mond*) ESZKÖZÖK (*pénz, a, b lehetőségek*) szerkezeti metafora CSELEKVÉSEK céltartománya az ESZKÖZÖK forrástartományon keresztül értelmezhető. Kérdés, hogy milyen eszközökkel lehet kitartó munkával megteremteni a cselekvéshez szükséges feltételeket. A francia 'véghezvinni a dolgokat' (Moy 2012: 35) kifejezéssel a figuratív elemek révén az angol és a magyar változatban is jelen lévő *kitartás* kognitív tartományra asszociálunk. A stilisztikai egyezés a *Quand le vin est tiré, il faut le boire* 'a felszívott bort el kell fogyasztani' egyjelentésű frazémával jönne létre.

6.3.3.2. Ontológiai metaforák

- (22) [...]contribuer à maintenir le prix du poisson pêché légalement [...] notre action aura des répercussions positives autant pour **nos pêcheurs aux abois** que pour notre planète en danger. [1]
- (22a) [...]to help maintain the price of legally caught fish [...] we can bring benefits for **our beleaguered fishermen** and our endangered planet alike.
- (22b) [...]segítsenek megőrizni a legálisan kifogott hal árát [...]elfogadásával egyaránt segíthetünk **ostromlott halászaikon** és veszélyeztetett bolygónkon.

Az *être aux abois* egység egyjelentésű frazéma a benne található *abois* unikális elemmel. A francia nyelvben ez a szó már csak ebben a kifejezésben használatos (Bárdosi 2010a: 130). Az idők folyamán az *abois* szó helyét az *aboiment* ‘kutyaugatás’ vette át. A francia egységet napjainkban leggyakrabban pénzügyi vonatkozásban használják olyan értelemben, hogy valaki nem tud eleget tenni pénzügyi kötelezettségeinek. A francia frazéma AZ ÁLLAPOTOK TARTÁLY ontológiai metafora alapján konceptualizálható. A magyar megfelelőben, amely az angol kifejezés nyelvi elemeinek mintájára frazéma-egyszerűsítés útján jött létre, ugyanaz a kép, a veszélyforrás, küzdelem fedezhető fel, mint a francia szövegváltozatban. Amennyiben a veszélyforrást, *abois* ‘kutya csapdája’, szintén ostromként, csapdaként képzeljük el, akkor A CSAPDA ÁLLATOK szerkezeti metaforával könnyebb az értelmezés. Nehézségekre, pénzhányra utaló konnotatív jelentése azonban csak a francia és az angol (Országh 1982: 166) megfelelőnek van, az *ostromlott* magyar változatból ez hiányzik. Ebben a vonatkozásban Bárdosi megfelelője, a *kutyaszorítóban van* frazéma sem mondott volna többet. Kommunikatív ekvivalencia a frazémák szintjén például a *pénzszűkében lévő halászok* frazémával jöhetett volna létre. A kontextusban ugyanakkor mindhárom nyelven megjelenik, hogy a kérdéses probléma anyagi természetű.

- (23) Moins d'énergie et plus de lumière : les ampoules traditionnelles **mises à l'ombre** [3]
- (23a) MEPs back final switch to energy efficient light bulbs
- (23b) Agyó hagyományos villanykörtek!

Ebben a francia példában a *mettre à l'ombre* kifejezés opak frazémának tekinthető, hiszen jelen szövegkörnyezetben nem a gyakoribb ‘szabadságvesztés letöltésére ítélt hűvös helyiség’ kép jelenik meg a metaforában. A *megfoszt* kognitív tartomány (ld. 10. táblázat) igaznak bizonyul, mert a korábbi villanykörteket „megfosztják létjogosultságuktól”, ahol a cselekvést A CSELEKVÉSEK FIZIKAI TÁRGYAK ontológiai metafora segítségével konceptualizálhatjuk.

A francia egységben megjelenő *mettre* ‘áthelyez, eliminál’ igét távozásnak, az *ombre* ‘árnyék’ szót pedig sötétségnek tekintjük, akkor A TÁVOZÁS SÖTÉTSÉG szerkezeti metaforával strukturálhatjuk. A váltás fogalma megjelenik az angol és magyar szövegváltozatokban is. A magyarban az *agyő* kifejezés a franciához hasonlóan a távozásra utal. Az angol *switch to* ‘átkapcsol, átáll vmire’ ige ezzel szemben a jövőbe tekintve AZ ÉRKEZÉS VILÁGOSSÁG metafora segítségével értelmezhető. Fordítási szempontból a távozás és az érkezés közötti lexikai csere figyelhető meg, ugyanazt a fogalmat jelölik ellentétes irányú szerkezetekkel. A francia *mettre à l'ombre* gyakran előforduló *hűvösre tesz vkit* magyar megfelelője egyértelmű, hogy jelen szövegkörnyezetben nem adekvát frazeológia egység. A magyar változat teljes átalakítással explicit módon, röviden, tömören fejezi ki ugyanazt a valóságot, ugyanazzal a konnotatív jelentéssel, mint a francia frazéma.

- (24) La dernière en date de ces frayeurs, c'est, naturellement, que si nous ne **crachons** pas **au bassin** des taxes vertes, nous allons tous mourir ébouillantés. [6]
- (24a) The latest of these scares is of course that, if we do not **cough up** green taxes, we will all boil to death.
- (24b) Az egyik legutóbb ilyen riadalom, természetesen, az, hogy ha nem bírjuk **kipréselni magunkból** a zöld adókat, akkor mindannyian halálra égünk.

A metaforikus forrásnyelvi frazémában a francia *bassin* szó unikális elem, ‘vesemedencét’, vagy ennek metonimikus leképezését, a pénz gyűjtésére szolgáló ‘perselyt’ jelent. A *cracher* ige ‘köp’, ‘pénzt tejel’ absztrakt módon utal a pénz ‘fizet’ cselekvésre (Bárdosi 2010a: 233). Ontológiai metaforán keresztül a TARTÁLY tartományát a CSELEKVÉS tartományának megértésére használjuk. Vagyis a cselekvést A CSELEKVÉSEK TARTÁLY metafora segítségével konceptualizáljuk. A magyar megfelelőben a fordító hasonló fogalmi tartalommal rendelkező másik metaforikus frazeológiai egységet használ, de nem Bárdosi szótárában szereplő *úgy fizet, mintha a fogát húznák; szinte úgy köhögi ki a pénzt* kifejezések egyikét. Ezek használata ebben a kontextusban túlságosan erőltetett lenne. Az angol frazéma figuratív jelentése gyakorlatilag megegyezik a francia és a magyar jelentéssel, kommunikatív ekvivalenciáról beszélhetünk. A kipréselni CSELEKVÉSEK magunkból TARTÁLY magyar kifejezés fogalmi tartományai egyezőnek tekinthetők, sőt tovább lehetne strukturálni szerkezeti metaforák segítségével. Ha például magunkat tárgyként képzeljük el, akkor AZ EMBERI TEST EGY TARTÁLY metaforán keresztül még könnyebb a részletesebb strukturálás.

- (25) « Nous avons ouvert **la boîte de Pandore** et la refermer ne sera pas facile. » [8]
 (25a) “We have opened a **Pandora’s Box** – and closing it is no easy matter.”
 (25b) „Felnyitottuk **Pandóra szelencéjét** és bezárni nem lesz egyszerű ügy.”

Az egyjelentésű frazéma az európai kultúra egy mitológiai eseményére utal (ld. 8. táblázat), ahol Pandórát a kíváncsiság jellemzi. A szelencét kinyitva számos csapás zúdul az emberiségre. A kifejezésben a *kíváncsiság* céltartománnyal és a *szelence* forrástartománnyal, a KÍVÁNCISISÁG TARTÁLY ontológiai metafora fedezhető fel. A tartály, azaz a szelence vonzó tartalmára gondolva a fogalmi metaforát tovább lehet strukturálni, és a VONZERŐ (kíváncsiság) ESZKÖZ (szelence) szerkezeti metaforával értelmezni. Az angol a francia és a magyar nyelvű szövegváltozatokban ugyanaz a frazeologizmus található azonos elemekkel. Megfelelő enciklopédikus tudás esetén a frazéma értelmezésénél és használatánál a nyelvek közötti kommunikatív ekvivalencia létrejöttének nem lehet akadálya.

- (26) Nous **avons** également **eu** une brève discussion prévue au déjeuner à propos du groupe de travail sur la gouvernance économique, et **une discussion à brûle-pourpoint** sur la situation des Roms. [10]
 (26a) We also **had** a short scheduled discussion during lunch about the task force on economic governance, and **an unscheduled discussion** about the Roma situation.
 (26b) Ebédszünetben a gazdasági irányítás kérdésével foglalkozó munkacsoportról is **tartottunk** egy rövid, előre betervezett **megbeszélést**, valamint **egy spontánt** a romák helyzetéről.

Eredetét tekintve a francia egyjelentésű frazéma a *tirer sur qqn de si près que la balle brûle son habit, son pourpoint* kifejezésből származik, ami annyit tesz ‘olyan közelről lelőni vkit, hogy a golyó kiégeti a zekéjét’. Ehhez azonban hirtelen, váratlanul kell meglepni az ellenséget (Bárdosi 2010a: 186). A frazeológiai egység *brûle-pourpoint* elemét a NEM KÖRÜLHATÁROLT FIZIKAI TÁRGYAK (zeke egy része) ANYAGOK (égett, tűz) ontológiai metafora alapján értelmezhetjük. A francia egységet továbbgondolva a tüzet mozgásként, elmúlásként értelmezve A TŰZ AZ IDŐ MŰLÁSA metafora segítségével részletesebben strukturálhatjuk. Az IDŐ fogalmi tartomány, a spontaneitás az angol és a magyar fordításban is fellelhető. Fordítási megközelítésből a fordító generalizál, stilisztikailag egy sokkal általánosabb, ugyanakkor világosabb kifejezést használ. Egyértelmű, hogy a tematikus szólásszótárban szereplő bizalmas *se szó, se beszéd (egyszer csak azt mondta...); (csak) úgy ukk-mukk-fukk* frazémák egyike sem állja meg a helyét a jelen kontextusban. Az angol, a francia és a magyar szövegváltozatok a spontaneitás kifejeződése révén kommunikatív ekvivalensnek tekinthetők.

- (27) [...] je propose qu'un allègement quantitatif [...]; ce serait peut-être l'idée géniale dont on dirait: « **Il suffisait d'y penser!** » [15]
- (27a) [...] I propose that quantitative easing [...]; it may prove **to be an egg of Columbus**.
- (27b) [...] javaslom, hogy vegyük fontolóra a pénzkínálat bővítését [...] és lehet, hogy a megoldás **olyan egyszerű lesz, mint Kolumbusz tojása**.

Ebben a példában egy közismertnek tűnő egyjelentésű frazeologizmus részben vagy teljes egészében mindhárom nyelven megjelenik. Az ÁLLAPOTOK FIZIKAI TÁRGYAK ontológiai metafora alapján azonosíthatjuk a fogalmakat. A frazéma konceptualizálásához a közös európai kultúrában gyökerező háttértudás szükséges. Ha tudjuk, hogy ez a tojás egy látszólag nehéz, valójában egyszerű kérdés megoldásának eszköze, akkor A GONDOLATOK ESZKÖZÖK szerkezeti metaforával egyszerű a forrás- és céltartomány közötti fogalmi leképezés. Fordítási szempontból érdekes, hogy sem az eredeti, sem az angol szövegrészben nem szerepel a teljes frazeológiai egység. A franciából hiányzik a konvencionálisabb *C'est comme l'œuf de Colomb* 'Kolumbusz tojása', csak a frazéma kiegészítő, magyarázó része szerepel (Bárdosi 2010a: 259). Az angol szókapcsolatban pedig épp ez utóbbi hiányzik. A fordító a célnyelvi magyar megfelelőként a magyarázó részt is betoldotta, lexikai explicitációt alkalmazva a teljes frazémát, a kommunikatív ekvivalenciát választotta.

- (28) [...] la mise en place de "project bonds" et la mutualisation de la dette. Cette dernière permettrait de **faire porter le chapeau aux** détenteurs d'obligations et non aux contribuables. [17]
- (28a) He said [...] the full-scale launch of project bonds and the mutualisation of debt, which would **shift the burden** from taxpayers to bond holders.
- (28b) A megoldást [...] a projektkötvények bevezetése és az eurózónában az államadósság egy részének összevonása jelentené.

Ebben a példában a magyar megfelelőből teljesen hiányzik a frazémát tartalmazó szövegrész. A magyar bekezdés így ér véget. A vizsgált másik két nyelven még egy metaforikus kifejezést tartalmazó mondat további információt közöl. A francia transzparens frazémában a *chapeau* 'kalap' a szóban forgó személy valóságos arcát, fejét rejtő külső megjelenés. A kalap viselőjére hárul minden felelősség és az azzal járó kellemetlenségek, terhek (Bárdosi 2010a: 108). A kifejezés az ÁLLAPOT (tartósan visel) TARTÁLY (kalap) ontológiai metaforával konceptualizálható. Tovább strukturálva az állapot elképzelhető mozgás eredményének, a tartály a terhek, a pénz összességének. Az angol frazémában a *shift the burden* a 'terhek áthelyezése' kifejezés található. A teher valójában a pénz, az áthelyezés mozgás, a kifejezés a PÉNZ MOZGÁS metaforával kiválóan értelmezhető. Bárdosi magyar megfelelőként a *nyakába varr* frazémát javasolja, ami tükrözi a terhek átruházását, de a jelen kontextusba nem illik. Az az üzenet, információ, hogy ki fogja kifizetni az adósságot, a magyar szövegből teljes egészében kimaradt, ezáltal a referenciális, az asszociatív, a funkcionális, így a kommunikatív ekvivalencia elmarad.

- (29) [...] toute personne impartiale [...] tirera la conclusion que, pour reprendre une expression française, « **c'est blanc bonnet et bonnet blanc** ». [18]
- (29a) [...] any fair-minded person [...] come to the conclusion that to use an English phrase '**it is a six of one and half a dozen of the other**'.
- (29b) [...] minden őszinte ember, [...] arra a következtetésre jutna, hogy egy angol mondást idézzek „**az egyik tizenkilenc, a másik egy híján húsz**”.

Mindhárom szövegrészben azonos frazeológiai egységet találunk. Az eredeti opak frazémában grammatikai pozíciófelcseréléssel találkozunk. A jelző és a jelzett szó felcserélésével a francia EGY SZÍN FIZIKAI TÁRGY ontológiai metaforával fejezi ki a különbség hiányát. A fehér színt is értelmezhetjük a 'hiány' kifejezéseként. Az angol és a magyar frazémában a SZÁMOK HIÁNY metafora szolgálhat kiindulópontként. A franciában szín, perceptuális, míg az angol és magyar frazémában számok, kognitív tapasztalati alap jelenik meg. A három nyelv más-más képi kifejezést használ, de az egyezés, a különbség hiánya, illetve a mögötte rejlő HIÁNY fogalmi tartalom tükröződik mindegyik nyelvi kifejezésből.

- (30) Vous avez réussi à habiller en politique européenne les politiques différentes, voire opposées, de M. Gordon Brown, de Mme Merkel et d'autres, mais **l'habit ne fait pas le moine**. [21]
- (30a) You have succeeded in dressing up as European policy the different, or even conflicting, policies of Mr Brown, Mrs Merkel and others, but **appearances can be deceptive**.
- (30b) Sikerült európai politikának öltöztetnie Brown úr, Merkel asszony és mások eltérő, sőt, olykor egymásnak ellentmondó politikáit, de **a látszat néha csal**.

A francia opak frazéma etimológiáját tekintve egy középkori történelmi eseményen alapszik: Grimaldi seregével 1297-ben ferences szerzetesnek álcázta magát a monakói csatában (ld. <http://www.expressio.fr/>). Ebből kiindulva a megítélés, az értékítélet bárkire nézve, ránézésre csalóka lehet. A *moine* 'szerzetes' (céltartomány) és az *habit* 'öltözék' (forrástartomány) alapján a frazéma az ELVONT FOGALMAK FIZIKAI TÁRGYAK ontológiai metafora szerint konceptualizálható. A kifejezés nyelvi képe (öltözék) és a kapcsolódó kognitív tartomány (értékítélet) alapján a szerkezet tovább strukturálható a MEGÍTÉLÉS RUHÁZATI ESZKÖZ szerkezeti metaforával. Az angol *Appearances can be deceptive* és a magyar *A látszat néha csal* megfelelőikben (Nagy 2014: 27) hasonló jelentéstartalmú egység található: a külsőségek olykor megtévesztik az embert. Az értelmezést azonban más kép segíti. A CSELEKVÉSEK (csal, megtéveszt) és az EMBERI TEST (látszat → lát → szem) fogalmi metaforával tud megvalósulni a forrás- és céltartományok közötti fogalmi leképezés.

A magyar nyelvű változat az angol frazeológiai egységből részleges megfeleltetéssel jött létre. Noha mindkét nyelvben létezik a *Nem a ruha teszi az embert* (en. *Clothes do not make the man.*) (Paczolay 1991: 572) közmondás, amely a francia egységgel azonos elemeket tartalmaz, azaz egymás teljes megfeleltetései. A fordító nem ezt a megoldást választotta ugyan, a valóság és a hasonló asszociáció miatt a frazémák mindhárom nyelven mégis vélhetően ugyanazt a hatást váltják ki, ezáltal létrejön a kommunikatív ekvivalencia.

- (31) [...]des négociations d'adhésion avec la Turquie, un pays où le bât blesse dans le domaine du respect des droits de l'homme. Cela étant dit, **les dés sont jetés** en Biélorussie. [26]
- (31a) [...]negotiations with Turkey, a country which has a poor human rights record. However, **the die has been cast** in Belarus.
- (31b) [...] csatlakozási tárgyalásokat folytat Törökországgal, egy olyan országgal, amely az emberi jogokat jelentős mértékben megsérti. **A kocka azonban már el van vetve** Fehéroroszországban.

Ez a történelmi transzparens frazéma Julius Caesar szavait idézi „*lacta alea est*”, ami vélhetően i.e. 49-ben hangzott el, amikor seregével átlépte a Rubicon folyót. Ezzel visszafordíthatatlan folyamatot indított el, ami a Római Köztársaság bukásához és a Római Császárság kialakulásához vezetett. A frazémában a kocka a hatalmi „játékok” eszközének szimbóluma, eldobásával döntés született a múltban, ami a jövőben már nem módosítható. Az egység a CSELEKVÉSEK (*sont jetés* ‘eldob’) FIZIKAI TÁRGYAK (*dés* ‘kocka’) ontológiai metaforával konceptualizálható. Háborúra, a hatalom gyakorlására gondolva a POLITIKA (*dés* ‘kocka’) IRÁNY (*sont jetés* ‘eldob’) szerkezeti metaforában a POLITIKA céltartományt a IRÁNY forrastartományon keresztül tudjuk értelmezni. Az IRÁNY-t és vele együtt a befejezettséget, a megfordíthatatlanságot a francia és az angol egységekben az igeidő, a magyarban a igekötő fejezi ki. A kérdőíves felmérésben a megkérdezettek szintén a döntés irányának megváltoztathatatlanságát emelték ki (ld. 20. táblázat). A történelmi kifejezés angol, francia és magyar megfelelői egymás teljes megfeleltetései.

- (32) Étant donné que les mots «trop peu, trop tard» ont déjà été prononcés à plusieurs reprises pour décrire le paquet social, je me permets de vous donner ma propre évaluation comme suit: **la montagne a accouché d'une souris.** [32]
- (32a) [...] in light of the fact that the words ‘too little too late’ have already been uttered many times when assessing the social package, I shall give my assessment: **the mountain has given birth to a mouse.**
- (32b) [...] tekintettel arra, hogy a szociális csomag értékelése kapcsán már többször elhangzott a „túl kevés, túl későn” minősítés, az én értékelésem a következő: **sok húhó semmiért.**

Egyjelentésű a francia frazéma, mert lehetetlenséget állít: *la montagne a accouché d'une souris* 'egeret szült a hegy'. A francia szövegrészt a CSELEKVÉSEK (szülés → erőfeszítés) ÁLLATOK (egér → kis eredmény) szerkezeti metafora segítségével értelmezhetjük: nagy erőfeszítés csekély eredménnyel. Az angol és a francia változat között teljes a megfeleltetés. A magyar nyelvű változatban más kép segíti az értelmezést, a fordító másik frazeologizmust választott. Variatív megfeleltetéssel Shakespeare idézetet alkalmazott: *sok húhó semmiért* (en. 'Much ado about nothing', fr. 'Beaucoup de bruit pour rien'). A frazéma szintén egyjelentésű, mert unikális elemet (húhó) tartalmaz. A CSELEKVÉSEK (húhó → erőfeszítés) TARTÁLY (semmi → üresség) ontológiai metaforában a CSELEKVÉSEK céltartományt a TARTÁLY forrástartományon keresztül lehet megragadni. Az egységek mindhárom nyelven egyazon valóságra utalnak (erőfeszítés), hasonló asszociációval (felesleges), ezáltal hatásuk is minden bizonnyal hasonló, azaz kommunikatív ekvivalensek.

- (33) **Nous ne devons pas vendre la peau de l'ours avant de l'avoir tué.** Nous ne croirons dans l'accord avec Moscou visant à lever les barrières commerciales qu'une fois qu'il sera ratifié et mis en œuvre. [34]
- (33a) **We must not count our chickens before they are hatched.** We will only believe in the agreement with Moscow to remove trade barriers once it has been ratified and implemented.
- (33b) **Nem ihatunk előre a medve bőrére.** Csak akkor hiszünk majd a Moszkvával kötött, kereskedelmi korlátozásokat eltörlő megállapodásban, miután azt jóváhagyták és végrehajtották.

A francia egység transzparens frazéma, szó szerinti jelentése: nem lehet eladni a medve bőrét, mielőtt megölnék. A TEVÉKENYSÉGEK (megölni, eladni) ANYAGOK (medve bőre) ontológiai metafora céltartományát a tartományok közötti megfelelés alapján konceptualizálhatjuk. Az angol kifejezés a francia részleges megfeleltetése, azonos frazeologizmussal, eltérő elemekkel: 'ne számold a csirkéidet, mielőtt kikelnek'. A magyar nyelvi megfelelő szintén behelyettesítéssel jött létre. Részleges megfeleltetés ugyanakkor, az angollal ellentétben, a francia frazémában is jelen lévő több azonos elemmel valósul meg: az aktivizálódó nyelvi kép/elem, az ANYAG (medve bőre) azonos. A TEVÉKENYSÉG-re mindhárom nyelvben más elem utal, amelynek idejét a két indoeurópai nyelv az igeidővel, a magyar az előre határozószóval fejezi ki. Mindhárom kifejezés óvatosságra int, hasonló hatást kell, hogy kiváltson, ezáltal megvalósulhat a kommunikatív ekvivalencia.

6.3.3.3. Orientációs metaforák

(34) Marché unique : **placer la barre plus haut**. [5]

(34a) The Single Market: **raising the game**

(34b) **Meg kell erősíteni** az egységes piacot.

A francia *placer la barre plus haut* ‘magasabbra helyezi a lécet’ transzparens frazéma a ‘magas követelmények’ metaforikus nyelvi kifejezése. A kifejezést a MAGASSÁG FELFELÉ IRÁNYULTSÁG orientációs fogalmi metaforával konceptualizálhatjuk. Fölfelé irányultságából adódóan a metafora pozitív felhangot kap. A francia egységet továbbgondolva, amennyiben a lécet követelményként, a magasságot nehézségként értelmezzük, a frazémát A TELJESÍTMÉNY SPORTESZKÖZ szerkezeti metaforával strukturálhatjuk. A francia és az angol szövegben egyaránt figuratív jelentéssel találkozunk, a játékkal és a sporttal kapcsolatos forrástartományokkal. A magyar megfeleltetés explicitáció útján egyszerűsítéssel, teljes átalakítással jött létre. A felfelé irányultság, a teljesítmény fokozása a *megegyeztetni* kifejezésben szintén megjelenik, azaz hasonló az asszociáció. A *magasabbra helyezni a lécet* frazéma behelyettesítése stilisztikailag tovább színesítette volna a magyar nyelvű szövegváltozatot. Teljes hatásegyezéssről ezáltal a magyar példa esetében nem beszélhetünk.

(35) [...]vos propos concernant une stratégie de sortie de la crise sont prématurés. Vous y **avez mis un bémol** dans votre allocution d’aujourd’hui. [7]

(35a) [...] your words about a crisis exit strategy are premature. You **have modified** that in what you have said to us today.

(35b) [...] a válságból kivezető stratégiával kapcsolatos kijelentései elhamarkodottak. Ön mai felszólalásában **módosította** is ezeket.

A francia *mettre un bémol* zenei opak metaforával fejezi ki a szöveg szerzője az enyhébb hangnemre váltást. A kifejezést A KEVESEBB LEFELÉ IRÁNYULTSÁG orientációs metaforával konceptualizálhatjuk. Tovább elemezve a frazémát, a francia *bémol* ‘leszállítójel’ szó révén a szelídségre asszociálva a SZELÍDSÉG HANGJEL szerkezeti metaforával könnyen érthető a kifejezés. Az angol nyelvű szövegrészből hiányzik a frazeológiai egység, mindössze a korrigálás kognitív tartomány jelenik meg. Csakúgy, ahogy a magyar változatban is, amely ebben az esetben egyértelműen az angol szövegrész fordítása, a francia frazémához hasonlítva explicitáció, teljes átalakítás eredményezte, a jelentés általánosításával. Az angol és a magyar megfeleltetések a franciához képest annyiban szegényebbek, hogy a hangnem szelídségéről, enyhességéről nem tájékoztatnak, kizárólag a változás tényét fejezik ki, ezáltal a nyelvi változatok közötti hatásegyezés ez esetben minden bizonnyal elmarad.

- (36) J'attends de vous [...] défendre également la liberté d'établissement et la liberté de mouvement de tous les citoyens européens, plutôt que de **filer doux**. [13]
- (36a) I expect you [...] to also defend the freedom of establishment and the freedom of movement of all European citizens and **not simply to take this lying down**.
- (36b) Azt várom Öntől, hogy [...] védelmezze a letelepedés szabadságát és az összes európai polgár szabad mozgását is, valamint hogy **ne adja fel ilyen egyszerűen**.

Az eredeti opak frazémában a *filer* ige elavult jelentése jelenik meg, 'változatlanul, egyformán halad, viselkedik, irányít dolgokat' (Bárdosi 2010a: 179). A *filer doux* szókapcsolat metaforikus jelentése 'engedelmességből tesz lépéseket, félelemből cselekszik'. A *doux* 'lágy, puha, könnyed' elem a félelemből fakadó engedelmességet fejezi ki. Az ÉRZELMEK (félelem) MOZGÁS (cselekszik, halad előre) szerkezeti metaforában az ÉRZELMEK céltartományt a MOZGÁS forrástartományon keresztül tudjuk megragadni. Az angol és a magyar kifejezésekben orientációs metafora áll. Az irányultság nem azonos, mégis tartalmilag egy irány felé mutat. Az angol és magyar megfelelő jelentésfelbontás útján született. A 'nem feladni (a dolgot, a küzdelmet)' tagadó szerkezet a KÜZDELEM FELFELÉ IRÁNYULTSÁG metaforával értelmezhető. Az angolban a 'ne hagyja veszni, leáldozóban a dolgot, a küzdelmet' metaforikusan buzdít, pozitív felhangot kap, felfelé irányultságot mutat. Ebben a példában a francia és a magyar fogalmi tartalom eltérő, hiszen a magyarban – ahogyan az angol kifejezésben sem – nem jelenik meg a félelem képe. Bárdosi által javasolt, *behúzza fülét-farkát* frazéma használata stilisztikailag nem indokolt, bár egyértelműen kitűnne a 'félelemből nem mer cselekedni' fogalmi tartalom.

- (37) [...] afin de rassurer ceux et celles qui nous ont élus et leur montrer que **nous sommes sur le qui-vive** par rapport à toutes violations de leurs droits. [20]
- (37a) [...] to reassure the people who sent us here that **we are on the alert** for any infringements of their rights.
- (37b) [...] hogy megnyugtassuk azokat a választópolgárokat, akik azért juttattak be minket az Európai Parlamentbe, hogy **odafigyeljünk** az esetleges jogsértésekre.

A francia egyjelentésű *qui-vive* kifejezésben a *vive* a *vivre* 'élni' igéből vagy *vive* 'élő' jelzőből ered. Jelentésük a *Ki vagy?* kérdésre utal, amit régen az örök tettek fel, ellenségre, veszélyre lesben állva (Bárdosi 2010a: 107). A frazémát A VESZÉLY EMBERI TEST szerkezeti metaforán keresztül könnyű elképzelni. Az angolban készenlét utal a lehetséges veszélyforrásra, a frazéma a KÉSZENLÉT vagy RIADÓKÉSZÜLTÉG EMBERI TEST metaforán keresztül konceptualizálható. A magyar kifejezésben legfeljebb egy orientációs metafora A TUDATOS FELFELÉ IRÁNYULTSÁG figyelhető meg, hogy odafigyeljünk, felfigyeljünk a jogsértésekre. Ez a kifejezés sokkal általánosabb, csak nagyon mélyen metaforikus természetű. Bárdosi által javasolt, *résen van* frazémában már benne van a készenlét fogalma, stilisztikailag azonban nem állja meg a helyét. Az 'odafigyeljünk' magyar megoldásból teljesen elveszett a veszélyforrásra való felkészültség fogalmi tartalom, ezáltal a valóság mindössze hasonló módon jelenik meg a két nyelvben.

- (38) Le dialogue sur les droits de l'homme existe. Il n'apporte peut-être pas toujours satisfaction, mais nous ne disposons d'aucun autre outil. [...] « **petit à petit, l'oiseau fait son nid** » C'est dans cet esprit que nous nous efforçons de travailler. [35]
- (38a) We have this human rights dialogue. It is true that sometimes it is not satisfactory, but we do not have another instrument. [...] **Constant dripping wears the stone.** This is what we are trying to do.
- (38b) Zajlik az emberi jogokról szóló párbeszéd. Igaz, hogy nem mindig kielégítő, de más eszközünk nincs. [...] **lassú víz partot mos.** Hát erről van itt szó.

A transzparens frazémával a felszólaló a munkafolyamatot jellemzi. A *faire son nid* 'fészekrakás' a fokozatos, lépcsőről-lépésre történő építkezés szimbóluma. A TÖBB FELFELÉ IRÁNYULTSÁG orientációs metaforával konceptualizálható. A kifejezés magyarul annyit tesz, hogy idővel és kitartással mindenki eléri a célját. Az angol és a magyar megfelelőiben más természeti jelenség, a víz segíti az értelmezést, az egységek a francia frazéma variatív megfeleltetései. A francia részleges megfeleltetés a *La goutte creuse la pierre* 'a cseppek vájják a követ' frazéma lenne. Az angol megfelelőiben a víz cselekvést végez, a cseppek kivájják a követ (Nagy 2014: 212). A magyar változatban a víz a partot lassan, kitartóan mossza. A francia, az angol és a magyar megfelelőiben egyaránt a kitartás és a fokozatos építkezés fogalmi tartalom jelenik meg hasonló asszociációval és hatással.

- (39) [...] si je n'avais pas signé cette version revue et, selon moi, acceptable des critères de test, nous n'aurions rien du tout. Comme le dit le dicton: « **Un tiens vaut mieux que deux tu l'auras** ». [46]
- (39a) [...] if I had not signed the revised and, in my opinion, positive version of the test criteria, we would now have nothing. As the saying goes, **a bird in the hand is worth two in the bush.**
- (39b) [...] ha nem írom alá a tesztelési kritériumok átdolgozott és véleményem szerint pozitív verzióját, akkor semmit sem sikerül elérnünk. A közmondás szerint **jobb ma egy veréb, mint holnap egy tűzok.**

A francia egyjelentésű frazeológiai egység a *tenir* 'tartani' igével azt fejezi ki, hogy jobb ma megbecsülni azt a kevesebbet, ami már a kezünkben van, mint azt az esetleges többet, ami holnap potenciálisan lehet. A frazéma a TÖBB (kettő) ELŐREFELÉ IRÁNYULTSÁG (a jövőben) orientációs metaforával konceptualizálható. A jelenlegi biztos egyet a jövőbeni bizonytalan kettőhöz hasonlítva az egység a MINŐSÉG MENNYISÉG szerkezeti metaforával tovább strukturálható. Az angol és a magyar kifejezések a francia részleges megfeleltetései. Az angolban a franciával megegyezően számszerűsítve jelenik meg a minőség/mennyiség jelentéstartalom, míg a magyarban a méret (veréb ↔ tűzok) fejezi ki, a számnév a két tagmondatban változatlan. Mindhárom nyelven hasonló valóságra vonatkozik, hasonló az asszociáció, várhatóan a kommunikációs folyamatban hasonló hatás váltanak ki.

- (40) En me regardant, moi député irlandaise, vous vous dites peut-être: **c'est l'hôpital qui se moque de la charité**. Nous **avons** encore **du pain sur la planche** en Irlande. Les Polonais et les Allemands **ont** eux aussi **un peu de ménage à faire**. [47]
- (40a) You may look at me as an Irish Member of this House and say: is this **the pot calling the kettle black**? We **have a job** yet **to do** in Ireland. The Poles and the Germans also **have a bit of tidying up to do**.
- (40b) A Parlament ír képviselőjeként most azt is gondolhatná rólam, hogy **bagoly mondja verébnek, hogy nagyfejű**. Írországbán még **komoly munka áll előttünk**. A lengyeleknek és a németeknek is **van még mit tenniük**.

Ez a néhány sor zárásképpen remekül példázza, hogy az európai uniós szövegek bővelkednek frazeológiai egységekben. A Parlament honlapján egy összesen egysoros szövegrészletben az ír képviselő, Avril Doyle felszólalásának francia változatában három frazéma is található.⁴⁹ Egy közmondás, egy szólás és egy terpeszkedő igei szerkezet. A kérdőíves felmérésben is szereplő *c'est l'hôpital qui se moque de la charité* egyjelentésű frazémában a franciaországi lyoni hajdani Hôtel-Dieu és Charité kórházak⁵⁰ közötti rivalizálás jelenik meg, mindamellet a két intézmény ugyanazt a feladatot látta el. A frazéma a KOMMUNIKÁCIÓ (*se moquer de* → gúnyolódik vkivel, vmivel) TULAJDONSÁGOK (*charité* → irgalmasság, jótékonyság) szerkezeti metaforával értelmezhető. Az angol és a magyar egységek részleges megfeleltetések. Szintén az említett metaforával konceptualizálhatók, ugyanakkor az értelmezést az angol és a magyar frazémában más-más figuratív elem segíti. Az angolban a fazék azzal csúfolja a kannát, hogy fekete (Nagy 2014: 180), a magyar frazémában aktivizálódó nyelvi képek/elemek állatnevek.

Az *avoir du pain sur la planche* transzparens francia frazémában péklapát jelenik meg a nyers kenyértésztával, amely még sütésre vár, azaz van még vele munka (Bárdosi 2010a: 76). Az egység a MUNKA (sütés) CÉL IRÁNYULTSÁG (kenyér) orientációs metaforával értelmezhető. Továbbgondolva a folyamatot a CSELEKVÉSEK ÉTELEK szerkezeti metafora segítségével konceptualizálható. Az angol és a magyar szövegrészekben a fordító egyszerűsítéssel teljes átalakítást végzett, amelyek értelmezését a MUNKA CÉL IRÁNYULTSÁG metafora szintén segíti. A magyar szövegrészben Bárdosi szólásszótárában szereplő *két kézzel sem győzi a munkát; a füle sem látszik ki a munkából* (Bárdosi 2010a: 76) frazémák alkalmazása stilisztikailag erőltetett, indokolatlan lenne.

⁴⁹ Forrás: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+CRE+20090506+ITEM-014+DOC+XML+V0//EN>

⁵⁰ Forrás: <http://www.expressio.fr/expressions/c-est-l-hopital-qui-se-moque-se-fout-de-la-charite.php>

A harmadik frazeológiai egység az *avoir un peu de ménage à faire* transzparens terpeszkedő igei szerkezet, szó szerint ‘van még mit takarítani’, a CSELEKVÉSEK (*faire* → ‘csinál’) FELADATOK (*ménage* → ‘takarítás, rendrakás’) szerkezeti metaforával értelmezhető. Az angol nyelvű megfelelőben behelyettesítéssel azonos elemek szerepelnek. A magyar változatban az általánosabb jelentésű *tennivaló* áll. Az angol és a magyar megfelelők a CSELEKVÉSEK FELADATOK metaforával értelmezhetők.

A szövegrészletben szereplő mindhárom frazeológiai egység esetében jól látható, hogy a bennük aktivizálódó nyelvi kép/elem lehet eltérő, ugyanakkor a kapcsolódó kognitív tartomány, a fogalmi metafora egyező. Eltérő hatásegyezés legfeljebb a stilisztikai ekvivalencia hiánya miatt merülhet fel.

6.3.3.4. Összefoglalás

A frazémák részletes elemzésénél fordítási szempontból a francia és magyar egységek közötti megfeleltetések típusait, valamint az angol nyelvi kifejezés szerepét vizsgáltam. A frazémák jelentéstartalmának értelmezését kognitív szemantikai megközelítésből a bennük rejlő fogalmi metaforák alapján elemeztem.

A jelentéstartalmat az általam rendszerezett megfeleltetési típusok (TM, RM, F, VM, TA, TK) közül **behelyettesítéskor** azonos elemekkel (TM) vagy eltérő elemekkel (RM) ugyanaz a frazeologizmus közvetítette. Frazeologizálásnak (F) neveztem a megfeleltetésnek azt a típusát, amikor a fordító a francia egységben szereplő általános kifejezésnél a magyar megfelelőben implicit módon **frazéma-beillesztést** végzett. A többi esetben a francia és a magyar szövegváltozat között különböző szintű **explicitáció** és **egyszerűsítés** alkalmazásával (VM, TA, TK) találkoztam. A francia és magyar megfelelők között a megfeleltetések típusai számszerűsítve a kvalitatív vizsgálat példáinak sorszáma feltüntetésével a következők:

- **Teljes megfeleltetés** (frazéma-behelyettesítés): **11** [7, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 25, 27, 31]
- **Részleges megfeleltetés** (frazéma-behelyettesítés): **6** [17, 29, 30, 33, 39, 40]
- **Frazeologizálás** (frazéma-beillesztés): **2** [18, 21]
- **Variatív megfeleltetés** (frazéma-egyszerűsítés): **6** [3, 16, 20, 24, 32, 38]
- **Teljes átalakítás** (egyszerűsítés): **14** [1, 2, 4, 5, 6, 8, 19, 22, 23, 26, 34, 35, 36, 37]
- **Teljes kihagyás** (egyszerűsítés): **1** [28]

A negyven részletesen vizsgált frazémában a megfeleltetés-típusok számadatai a következők:

- **17 frazéma-behelyettesítés**
- **2 frazéma-beillesztés**
- **21 egyszerűsítés**

A kérdőíves vizsgálatokban szereplő, részletesen nem elemzett további tíz frazéma magyar változata szintén frazéma-behelyettesítés eredménye.

Jelentéstani szempontból vizsgálva a frazémákat a kiindulópontul szolgáló francia frazémáim azt az eredményt mutatják, hogy a három szemantikai kategóriában (egyjelentésű, opak és transzparens) az egyszerűsítésnél és a behelyettesítésnél egyaránt körülbelül fele-fele arányban oszlanak meg.

Típusukat tekintve az egyszerűsítések közül explicitáció, vagyis teljes átalakítás és teljes kihagyás a francia és a magyar egységek között kizárólag **szólásoknál** fordult elő. **Közmondásoknál** a megfeleltetések között frazéma-beillesztés, frazéma-behelyettesítés és frazéma-egyszerűsítés található.

Az egyszerűsítésen belül az **átváltási műveletek** további kategóriáit figyelembe véve (ld. Klaudy 1999b), a francia és a magyar megfelelők között **lexikai** szinten az alábbi műveletek fordultak elő (ld. a továbbiakban a kvalitatív vizsgálat példáinak sorszámaival):

- jelentések bővítése (generalizálás): **10** [1, 2, 3, 6, 22, 24, 26, 34, 35, 37] (szólások)
- jelentések tömörítése: **6** [16, 18, 20, 21, 32, 38] (közmondások)
- jelentések felbontása: **3** [8, 19, 36] (szólások)
- jelentések összevonása: **2** [4, 23] (szólások)
- jelentések kihagyása: **1** [28] (szólás)
- magyarázó betoldás: **1** [5] (szólás)

Grammatikai átváltási műveleteket azon esetekben említettem, amikor nem a nyelvek rendszerbeli különbségeiből adódtak, hanem fordítói döntés eredményeképpen jöttek létre:

- grammatikai áthelyezés: **1** [5] (szólás)
- grammatikai lesüllyesztés: **1** [4] (szólás)

Az egyszerűsítéssel járó megfeleltetések esetében a francia és a magyar frazémákban **aktivizálódó nyelvi kép/elem** két példa kivételével [16, 22] **eltérő**, azaz más a nyelvhasználók objektív valóságának a mentális képe, a világ nyelvi képe (Bańcerowski 2006). A kapcsolódó **kognitív tartományok** és a **fogalmi metafora** tizenkét esetben [1, 4, 8, 16, 18, 19, 20, 22, 24, 26, 32, 38] mégis **egyező**, amelynek segítségével a konceptuális rendszerünkben az (A) céltartományt a (B) forrástartományon keresztül értelmezzük (Kövecses 2005).

A teljes átalakításnál, **explicitációnál** és a **frazéma-egyszerűsítéssel** járó variatív megfeleltetés alkalmazásánál a költség–haszon elv (Heltai 2009) alapján, a fordító csökkentette a vevők feldolgozási erőfeszítését.

A **frazeologizálás, variatív megfeleltetés, teljes átalakítás** kategóriába tartozó példák közül **tizenöt** esetben a magyar megfelelő forrása az **angol** nyelvi megfelelő volt [1, 2, 3, 6, 8, 16, 18, 21, 22, 23, 26, 35, 36, 38, 40].

Adekvátság (Albert 2003), az **ekvivalencia** (Klaudy 1999a) különböző szintjei a negyven részletesen elemzett egységnél az alábbi arányban jelentkeztek:

- **zéro ekvivalencia: 1** [28]
- **referenciális/denotatív ekvivalencia: 9** [1, 2, 3, 5, 6, 22, 35, 36, 37]
- **asszociatív/konnotatív ekvivalencia: 4** [18, 19, 21, 34]
- **funkcionális/pragmatikai+stilisztikai → kommunikatív ekvivalencia: 26** [4, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 20, 23, 24, 25, 26, 27, 29, 30, 31, 32, 33, 38, 39, 40].

Kommunikatív ekvivalencia, teljes adekvátság, elfogadhatóság akkor valósul meg, ha a vevő a feladó szándékának, elvárásainak megfelelően reagál, a forrásnyelvi szöveg és a célnyelvi szöveg a címzettekben ugyanazt a hatást váltja ki (Valló 2000). A francia és a magyar megfelelők között **negyven** példából **26** ilyen fordult elő. Ezen belül az **egyszerűsítéssel** járó fordítói döntések közül **kilenc** esetben valósult meg [4, 8, 16, 20, 23, 24, 26, 32, 38], hogy a helyzethez illő, **adekvát** közlemény jött létre, amely érthető a címzettnek és nem kevesebb, mint amit az közleményként várt, a feladó szándékainak megfelelően (Heltai 2005a). Ezáltal a fordító az eredetihez **optimálisan hasonló**, releváns információt közvetített ésszerű feldolgozási erőfeszítés mellett (Sperber és Wilson 1986). Az egyszerűsítésen belül teljes, kommunikatív ekvivalenciáról a jelentések **tömörítésénél, felbontásánál, összevonásánál** beszélhetünk. **Generalizálásnál** mindössze két esetben [24, 26] fedezhető fel.

Az európai uniós parlamenti szövegekben az általam részletesen vizsgált angol-francia-magyar szövegrészekben a frazémák megfeleltetésénél a **szólások** esetében egyértelműen kimutatható tendencia az **egyszerűsítés**. Ez az anyagmennyiség nem elegendő ahhoz, hogy a szólásokra vonatkoztatva az egyszerűsítést **frazeológiai fordítási/megfeleltetési univerzálénak** tekintsük. További vizsgálatok ugyanakkor minden bizonnyal hasonló eredményre vezetnének, és megfelelő mennyiségű egységgel már igazolható lenne a feltételezés.

7. Összegzés, következtetések, kitekintés

7.1. Összegzés és következtetések

Kutatásaim négy pillérét az Európai Parlament honlapjáról gyűjtött háromnyelvű, 300 frazémát tartalmazó frazémagyűjtemény, az uniós tolmácsokkal készített interjú, az ötven frazémából álló két kérdőíves felmérés és a fordítástudományi és kognitív szemantikai szempontból végzett negyven példa részletes elemzése képezte.

Az interjúkon elhangzott válaszok rávilágítottak az uniós fordítások sokrétűségére, az angol nyelv speciális helyzetére. Ennek ellenére e témában napjainkig kevés fordítástudományi kutatás született, noha hatalmas a rendelkezésre álló, könnyen hozzáférhető forrásanyag mennyisége. Igaz, nehéz, esetenként lehetetlenség meghatározni az eredeti szöveg forrásnyelvét, mégis úgy vélem, különösen az európai uniós tagállamok fordításkutatói számára kutatásra érdemes, kiaknázatlan terület. A hivatalosan egyenrangúnak tekintett uniós szövegeken, párhuzamos korpuszon végzett kontrasztív vizsgálatok számos új, a fordítástudomány és a nyelvtudomány egyéb ágai számára is hasznos ismeretanyagra világítanak rá (pl. fordítási tendenciák, univerzálék, uniós népek közötti gondolkodásmódbeli világnézeti különbségek, eltérő világ nyelvi képek stb.). Kifejeződik a frazémákban is, hogy ugyanarra a valóságra az Unió különböző népcsoportjai a közös kultúrával rendelkező európai makrokulturális közösség ellenére más nyelvi képekkel asszociálnak, ami már a részleges megfeleltetés esetén is látható (pl. *Sok húhó semmiért, Nem zörög a haraszt, ha nem fújja a szél*). Az a tény, hogy ezeket a kifejezéseket különféleképpen interpretáljuk, világnézeti különbségeket tükröz (ld. kérdőíves felmérések).

A kérdőíves vizsgálat eredményei egyes példák kivételével (pl. *Kolumbusz tojása, Buridán számára, Pandóra szelencéje*) azt igazolták, hogy a megkérdezettek többsége megfelelően interpretálja a kutatott frazémákat. A fordító sok esetben mégsem döntött úgy, hogy alkalmazza a frazéma egyik magyar szótári megfelelőjét. Ennek egyik lehetséges magyarázata az, hogy stilisztikai okokból a fordító számára a magyar frazéma alkalmazása szövegidegen a vizsgált uniós kontextusban.

A francia-angol-magyar frazémák jelentéstartalmát jelen dolgozatban fordítástudományi és kognitív szemantikai megközelítésből vizsgáltam. Az elemzést – mivel a frazeologizáltság főként a szöveg lexikai oldalát érinti –, lexikai szinten végeztem. Vizsgálatomat indoeurópai → magyar nyelvi irányba folytattam.

Az angol egységeket magyarázatként használtam. Az angol nyelvi megfelelőn keresztül azt vizsgáltam, hogy befolyásolja-e az angol szövegrész a frazeológiai egység magyar

megfeleltetését. Az eredmények alapján megállapítható, hogy a magyar nyelvű szövegrész gyakran az angol alapján született.

Az eredmények rámutattak, hogy amennyiben nem frazéma-behelyettesítésről (teljes vagy részleges megfeleltetés) és frazéma-beillesztésről (frazeologizálás) van szó, a legtöbb magyar megfelelő egyszerűsítés útján jött létre, ami jelen vizsgálatban az indoeurópai → magyar fordítási irányra igaz. Ennek oka, többek között az lehet, hogy a három nyelvben a legtöbb esetben felfedezhető ugyan azonos fogalmi metafora, de a szemantikai lényeg nem teljesen azonos. Azaz kognitív szemantikai szempontból a frazeológiai konceptualizációt más-más kép segíti. A figuratív jelentés intenzitása a magyar megfelelőben enyhébb (ld. 6.3.3. alfejezet, pl. 5, 6, 19, 23, 26, 34 frazémák).

Az elemzésekből kitűnik, hogy a frazeológiai konceptualizációt megkönnyítik a szerkezeti, ontológiai, orientációs metaforák. Tökéletes fogalmi egyezést a konvencionizált, európai közegben széleskörűen használt frazémák esetében találtam (pl. *Kolumbusz tojása; az egyik tizenkilenc a másik egy híján húsz*). A kérdőíves vizsgálatok eredményeiből azonban egyértelműen kitűnt, hogy a vizsgált frazémák közül némelyeket a megkérdezettek egyrészt nem ismernek, másrészt a franciák és a magyarok nem ugyanúgy értelmezik.

7.2. A kutatási kérdések megválaszolása és a hipotézisek bizonyítása

A következőkben a kutatási kérdéseket a kvantitatív és kvalitatív vizsgálataim hatodik fejezetben felsorakoztatott eredményei alapján válaszolom meg, a hipotéziseket ezen válaszok alapján igazolom.

1. *Interkulturális kommunikáció szempontú 1. kérdéscsoport*

Miért használ a szöveg adott pontján a forrásnyelvi szöveg szerzője frazeologizmust?

→ A frazémák tényszerű, kulturális, történelmi vonatkozású, tömörített információhalmazok. (pl. *Kolumbusz tojása*)

Mennyivel mond ez többet, mint ha az adott szöveghelyen a szerző megszokott, nem idiomatikus elemeket használt volna?

→ Stilisztikailag emelkedettek, az érvelés eszközei (ld. Gréciano 1999), a szöveg érzelmi hatását fokozzák, iróniát, humort tartalmaznak (pl. *Bagoly mondja verébnek, hogy nagyfejű.*)

Az Európai Unió francia és magyar polgárai a különböző nyelveken egységesen vagy eltérően interpretálják a frazémákat?

→ Világnézeti különbségekből adódóan némelyeket eltérően értelmezik.

1. *hipotézis – igaz:*

Az uniós euro-adminisztrációs parlamenti szövegekben felellhető frazémák valóban nem csupán stilisztikai egységek, **implicit módon kulturális, történelmi** információt közölnek, üzenetet közvetítenek.

2. hipotézis – igaz:

A franciák és a magyarok frazéma-értelmezésében kimutathatók bizonyos eltérések, amelyek kulturális-, hiedelemrendszerbeli különbségekre vezethetők vissza (ld. 20. táblázat).

2. Fordítástudományi szempontú 2. kérdéscsoport

A frazeológiai megfeleltetéseknek léteznek-e univerzáléi?

→ Az általam vizsgált frazeológiai egységek megfeleltetésének eredményei nem megfelelő mennyiségű adathalmaz ahhoz, hogy ezt ki lehessen jelteni, a tendencia azonban kimutatható: indoeurópai → magyar nyelvi irányban a szólások megfeleltetését döntően explicitáció, egyszerűsítés jellemzi.

Amennyiben a fordítónak a célnyelven rendelkezésére áll ekvivalens frazeologizmus, vajon automatikusan, minden esetben azt használja-e fel, vagy olykor más nyelvi eszközökkel is megpróbál élni?

→ Nem, explicitációhoz, egyszerűsítéshez folyamodik.

Célnyelvi frazeologizmus hiányában a célnyelvi megfelelő vajon explicitáció vagy implicitáció útján jön-e létre?

→ Többségében explicitáció.

Célnyelvi frazeologizmus hiányában a célnyelvi megfelelő vajon általánosabb értelmű-e az eredetinel?

→ Az explicitáció többségében generalizálás.

3. hipotézis – igaz:

A frazeológiai egységek megfeleltetésére kimutathatók megfeleltetési univerzálék.

4. hipotézis – igaz:

Célnyelvi frazeologizmus hiányában a célnyelvi szöveg explicitáció útján jön létre.

5. hipotézis – igaz:

Célnyelvi frazeologizmus hiányában, a célnyelvi szövegben lexikai egyszerűsítés (szegényedés), generalizáció (általánosítás) tapasztalható.

3. Kognitív szemantikai szempontú 3. kérdéscsoport

A francia frazémák és azok magyar megfelelőinek kognitív tartományai vajon megegyeznek-e?

→ A kognitív tartományok többségében az egyszerűsítéssel járó megfeleltetések esetén is egyezők.

A francia és a magyar frazémákban aktivizálódó nyelvi elem/kép vajon ugyanaz-e?

→ A frazémákban aktivizálódó nyelvi képek/elemek egyszerűsítés esetén eltérők.

A francia és a magyar változatban vajon létezik-e egyező fogalmi metafora?

→ Egyező forrás- és céltartomány esetén egyezők.

6. hipotézis – igaz:

Mivel a legtöbb európai nyelvben fellelhető, közös európai múlt, kultúra frazémái nagyban hasonlítanak egymáshoz, fogalmi tartalmuk azonos, ezért a francia és a magyar frazémák kognitív tartományai megegyeznek (ld. 10. és 11. táblázat).

7. hipotézis – igaz:

A francia és a magyar frazémákban aktivizálódó nyelvi kép/elem eltérő lehet (ld. 6.3.3.4 alfejezet).

8. hipotézis – igaz:

A negyven részletesen elemzett francia-angol-magyar szövegváltozatokban eltérő nyelvi kép/elem esetén is felfedezhetők az egyező cél- és forrástartományok, valamint az egyező fogalmi metafora.

Értekezésemben további kérdésekre is kerestem a választ:

1. Vajon a fordító minden esetben helyesen dekódolja-e a forrásnyelvi frazeologizmust?

→ A francia *nos pêcheurs aux abois* (en. beleaguered fisherman), ‘ostromlott halászaink’: a francia kifejezés a halászok anyagi nehézségeire utal, nem ostromlottak.

2. Milyen hatással van az angol nyelvi kifejezés a francia és a magyar megfelelőkre?

→ Az angol és a francia nyelvi kifejezés között több a frazéma-behelyettesítés.

3. Vajon beszélhetünk kommunikatív ekvivalenciáról a francia frazémák és azok magyar megfelelői viszonylatában?

→ Egyszerűsítések esetén is.

7.3. Kitekintés

A dolgozatból kitűnik, hogy a frazémák megfeleltetésének vizsgálata rendkívül szerteágazó kutatási terület, ennek ellenére fordításuk elemzéséről párhuzamos korpuszon a mai napig kevés írás született. A frazeológiai egységeken végzett kutatások eredményei ugyanakkor a fordítástudomány, a frazeológia, a kognitív nyelvészet, a tolmács- és fordítóképzők számára hasznos adatok lehetnének.

Érdekes lenne a továbbiakban megvizsgálni egyes frazémákat magyar → indoeurópai irányban lexikai és grammatikai vonatkozásban egyaránt, majd összehasonlítani a kapott tendenciákat jelen kutatás eredményeivel.

Kognitív szemantikai megközelítésből hasznos eredményekkel szolgálhatna a szó szerinti kép és az idiomatikus kép viszonyának elemzése a frazémákban (vö. Klaudy és Dubrovin 1990).

Az egyenlőségek vagy épp egyenlőtlenségek nem a nyelvi rendszerek eltéréseiből adódnak, sokkal inkább kulturális eredetű, kulturális okokra visszavezethető interpretációs, konceptualizációs különbségekből következnek. Mit tehet a nyelvi közvetítő? Mindez számos eddig megválaszolatlan kérdést vet fel:

- (1) A fordító saját értelmezése alapján „csak” fordítói tevékenységet folytathat?
- (2) Magyarázó tevékenységet nem folytathat?
- (3) A frazeológiai egységek fordítása esetén azonban Klaudy lexikai átváltásai közül nem lenne-e indokoltabb több esetben alkalmazni differenciálást, konkretizálást vagy magyarázó betoldást?
- (4) Vajon nem lenne-e pontosabb az üzenet közvetítése?

Lexikológiai, lexikográfiai vonatkozásban a frazémagyűjteményből kiindulva össze lehetne állítani egy szótári ekvivalenciákat tartalmazó uniós frazeológiai szótárat három nyelven, amelynek korpuszát egyéb uniós források, adatbázisok anyagával lehetne bővíteni. A frazémákat kontextusba ágyazva továbbá egy fordítási ekvivalenciákat tartalmazó „kontextusszótár” is születhetne, amely útmutatóul szolgálna az uniós fordításokkal foglalkozó szakfordítók és tolmácsok számára arra vonatkozóan, hogy milyen frazémát milyen frazémával kell/lehet fordítani.

Mindezek hozzájárulnának a fordítók, tolmácsok munkájának, a hallgatók fejlődésének segítéséhez, tájékoztató jellegűek lennének az expresszív és informatív szövegektípusok határán elhelyezkedő frazeológiai univerzálék értelmezéséhez, amelynek révén elősegítenék a bennük rejlő üzenetek uniós kulturális közösségeken belüli, illetve a különböző kulturális közösségek közötti közvetítését.

Irodalomjegyzék

- Albert S. 1988. *Az ekvivalencia mint fordításelméleti kategória*. Kandidátusi értekezés. Kézirat. Szeged.
- Albert S. 2003. *Fordítás és filozófia. A fordításelméletek tudományfilozófiai problémái & Filozófiai szövegek fordítási kérdései*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Albert S. 2013. Az állandósult kifejezések néhány fordítási problémája. In: Bárdosi V. *Reáliák a lexikológiától a frazeológiáig*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 11–23.
- Albert S. 2014. *Fordítás – Nyelv – Filozófia*. Budapest: Áron Kiadó.
- Anderson, J. R. 1980. *Cognitive psychology and its implications*. San Francisco: Freeman and Company.
- Bañcerowski J. 2006. A világ nyelvi, tudományos és kultúrképe mint a második valóság komponensei. *Magyar Nyelvőr* 130. évf. 187–198.
- Bárdosi V. 2007a. Les figés du français: héritage classique et renouvellement. *Revue d'Études Françaises* N°12. 219–234.
- Bárdosi V. 2010a. *Francia-magyar tematikus szólásszótár. Szólásmagyarázatok és gyakorlatok megoldókulccsal*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Bárdosi V. 2010b. A világ nyelvi képe a legújabb francia szavak, szólások tükrében. In: Bárdosi V. *Világkép a nyelvben és a nyelvhasználatban*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Bárdosi V. 2012. *Magyar szólások, közmondások értelmező szótára fogalomköri szómutatóval*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Bárdosi V. 2013. Reáliák a frazeológiában. In: Bárdosi V. *Reáliák a lexikológiától a frazeológiáig*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 39–46.
- Bárdosi V. 2015. *Szólások, közmondások eredete. Frazeológiai etimológiai szótár*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Bárdosi V. és Szabó D. 2007. *Francia-magyar kéziszótár*. Budapest: Aladémiai Kiadó.
- Bärnkopf Zs. 2002. *A kommunikáció könyve*. Budapest: Flaccus Kiadó.
- Bartsch, R. 1987. *Norms of Language*. London: Longman.
- Bernicot, J., Laval, V., Chaminaud, S. 2007. Nonliteral language forms in children: In what order are they acquired in pragmatics and metapragmatics? *Journal of Pragmatics* Vol. 39. 2115–2132.
- Blum-Kulka, S. 1986. Shifts of Cohesion and Coherence in Translation. In: House, J., Blum-Kulka, S. (eds.) *Interlingual and Intercultural Communication. Discourse and Cognition in Translation and Second Language Acquisition Studies*. Tübingen: Gunter Narr Verlag, 17–35.
- Bobrow, S., Bell, S. 1973. On catching on to idiomatic expressions. *Memory and Cognition* Vol. 19. 295–308.
- Bolinger, D. 1976. Meaning and Memory. *Forum Linguisticum* 1/1. 1–14.
- Cacciari, C., Tabossi, P. 1988. The comprehension of idioms. *Journal of Memory and Language* Vol. 27. 668–683.
- Cain, K., Oakhill, J., Lemmon, K. 2005. The relation between children's reading comprehension level and their comprehension of idioms. *Journal of Experimental Child Psychology* Vol. 90. 65–87.

- Cain, K., Towse, A. S., Knight, R. S. 2009. The development of idiom comprehension: An investigation of semantic and contextual processing skills, *Journal of Experimental Child Psychology* Vol. 102. 280–298.
- Canale, M., Swain, M. 1980. Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing. *Applied Linguistics* 1. évf. 1–47.
- Catford, J. C. 1986. Ekvivalencia, formális megfelelés, jelentés. In: Bart I., Klaudy K. (szerk.) *A fordítás tudománya. Válogatás a fordításelmélet irodalmából.* 1986. Budapest: Tankönyvkiadó, 159–185.
- Collins, A. M., Quillian, M. R. 1969. Retrieval time from semantic memory. *Journal of verbal learning and verbal behavior.* Vol. 8. n°2. 240–248.
- Cooper, C. T. 1999. Processing of idioms by L2 learners of English. *TESOL Quarterly* Vol. 33/2. 233–262.
- Esze K. 2003. Az Európai Bizottság Fordítási Főigazgatósága. *Fordítástudomány* 5. évf. 2. szám. 91–103.
- Fischer M. 2007. Fordítás(politika) és terminológia az Európai Unióban. A *XVI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásai.* (MANYE Vol. 3). MANYE-Szent István Egyetem, Pécs–Gödöllő, 806–11.
- Fischer M. 2008. Az európai uniós terminusalkotás magyar vonatkozásai. *Magyar Nyelvőr* 132. évf. 4. szám. 385–402.
- Forgács T. 2003. *Magyar szólások és közmondások szótára.* Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Forgács T. 2012. *Bevezetés a frazeológiába. A szólás- és közmondáskutatás alapjai.* Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Földes Cs. 1987. *Magyar-német-országi beszédfordulatok. A három nyelv azonos jelentésű állandósult szókapcsolatai.* Budapest: Tankönyvkiadó.
- Földes Cs. 2007. Interkulturális nyelvészet: problémavázlat. *Magyar Nyelv* 103. sz. 16–38.
- Gadamer, H. G. 1984. Hermeneutik I: Wahrheit und Methode. Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik. 6., durchges. Aufl. Mohr, Tübingen. In: Gadamer. H. G. *Igazság és módszer.* Budapest: Gondolat.
- Galisson, R. 1991. *De la langue à la culture par les mots.* Paris: CLE international.
- Gibbs, R. W. 1990. Psycholinguistic studies on the conceptual basis of idiomaticity. *Cognitive linguistics.* 1–4. 417–451.
- Gibbs, R. W., O'Brien, J. 1990. Idioms and mental imagery: The metaphorical motivation for idiomatic meaning. *Cognition.* Vol. 36. 35–68.
- Gibbs, R. W. 1992. Categorization and Metaphor Understanding. *Psychological Review* Vol. 99. 572–577.
- Gibbs, R. W. 1994. *The Poetics of Mind.* Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Gósy M. 2005. *Pszicholingvisztika.* Budapest: Osiris.
- Gréciano, G. 1999. Phraséologie et Institutions Européennes. *Paremia* N°8. 255–260.
- Gréciano, G. 2000. Phraséologie, ses co(n)textes et ses contrastes. *Paremia* N°9. 91–102.
- Grétsy L. és Kovalovszky M. (szerk.) 1980. *Nyelvművelő kézikönyv (A-Zs) I-II.* Budapest: Akadémiai Kiadó.

- Grice, H. P. 1975. Logic and conversation. In: Cole, P., and J.L., Morgan (eds.) *Speech Acts*. New York: Academic Press, 41–58.
- Gutt, E. A. 1991. *Translation and Relevance*. Oxford: Basil Blackwell.
- Heinz, M. 1993. *Les locutions figurées dans le „Petit Robert”. Description critique de leur traitement et propositions de nominalisation*. Neimeyer, Tübingen: Lexicographica. Series Maior, 49.
- Heltai P. 2004. A fordító és a nyelvi normák I. *Magyar Nyelvőr* 128. évf. 4. szám. 407–434.
- Heltai P. 2005a. A fordító és a nyelvi normák II. *Magyar Nyelvőr* 129. évf. 1. szám. 30–58.
- Heltai P. 2005b. A fordító és a nyelvi normák III. *Magyar Nyelvőr* 129. évf. 2. szám. 165–172.
- Heltai P. 2009. Fordítás, relevancia, feldolgozás. *Modern Nyelvoktatás* XV. évf. 1–2. szám. 13–28.
- Heltai P. 2010. Lexikai átváltási műveletek irodalmi és szakfordításban. In: Bárczi Zs., Vančóné K. I. (szerk.) *Margó. Írások a fordításról és a kétnyelvűségről*. Pozsony: AB-ART Kiadó. 123–141.
- Heltai P. 2013. Kultúraspecifikus kifejezések és reáliák. *Fordítástudomány* 15. évf. 1. szám. 32–53.
- Hermanns, F., Zhao, M. 1996. „Arbeit” in China und in Deutschland. Ein Begriffs-vergleich als Beitrag zum Programm der interkulturellen Linguistik. In: Wierlacher–Stötzel Hrsg. 413–426.
- Hidasi J. 2004. *Interkulturális kommunikáció*. Budapest: Scolar Kiadó.
- Holló D. 2008. *Értsünk szót! Kultúra, nyelvtanítás, nyelvhasználat*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Horányi A. 1999. A képekről. In: Béres I. & Horányi Ö. (szerk.) *Társadalmi kommunikáció*. Budapest: Osiris Kiadó.
- House, J. 1981. *A Model for Translation Quality Assessment*. Tübingen: Narr.
- Humboldt, W. 1985. Az emberi nyelvek szerkezetének különbözőségéről és ennek az emberi nem szellemi fejlődésére gyakorolt hatásáról. Válogatott írások. Rajnai László (ford.) (Utószó és jegyzetek: Telegdi Zsigmond), Budapest: Európa, 69–115.
- Hymes, D. 1972. On communicative competence. In: Pride, J. B.-Holmes, J. *Sociolinguistics: Selected readings*. Harmondsworth, Penguin Books. In: Horányi, Ö. 1978. *Kommunikáció* 2. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 333–356.
- Hymes, D. 1974. Ways of speaking. In: Bauman, R.-Sherzer, J. *Exploration in the ethnography of speaking*. New York-London: Cambridge University Press.
- Jacobson, R. 1969. *Hang – jel – vers*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Klaudy K. 1987. Fordítás és aktuális tagolás. *Nyelvtudományi Értekezések* 123. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Klaudy K. 1999a. *Bevezetés a fordítás elméletébe*. Budapest: Scholastica.
- Klaudy K. 1999b. *Bevezetés a fordítás gyakorlatába*. Budapest: Scholastica.
- Klaudy K. 2001. Mit tehet a fordítástudomány a magyar nyelv „korszerűsítéséért”? *Magyar Nyelvőr* 125 évf. 2. szám. 145–152.
- Klaudy K. 2007. *Nyelv és fordítás. Válogatott fordítástudományi tanulmányok*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

- Klaudy K. és Dubrovin M. I. 1990. *Orosz szólások és közmondások képekben*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Kemény G. 2002. *Bevezetés a nyelvi kép stilsztikájába*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Kovács L. 2009a. Nyelvi hálózatok a mentális lexikonban – Agykapocs-kutatás. *Alkalmazott Nyelvtudomány* VIII. évf. 1-2. szám. 177–196.
- Kovács L. 2009b. Irányított kapcsolatok a mentális lexikonban. *Modern Nyelvoktatás* XV. évf. 1-2. szám. 29–40.
- Kovács M. 2012. Az európai frazeológiai univerzálék konceptualizációja és fordítási megfeleltetései. *Fordítástudomány* 14. évf. 1. szám. 48–68.
- Kövecses Z. 2005. *A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe*. Budapest: Typotex kiadó.
- Kövecses Z., Benczes R. 2010. *Kognitív nyelvészet*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kramsch, C. 1998. *Language and Culture*. Oxford: Oxford University Press.
- Lakoff, G., Johnson, M. 1981. *Conceptual Metaphor in Everyday Language. Philosophical Perspectives on Metaphor*. Minneapolis, Minnesota: University of Minnesota Press. 286–325.
- Lakoff, G., Johnson, M. 1999. *Philosophy In The Flesh: the Embodied Mind and its Challenge to Western Thought*. New York: Basic Books.
- Langlotz, A. 2006. *Idiomatic creativity. A cognitive-linguistic model of idiom-representation and idiom-variation in English*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamin Publishing Company.
- Levorato, M. C., Cacciari, C. 1999. Idiom comprehension in children: Are the effects of semantic analysability and context separable? *European Journal of Cognitive Psychology* Vol. 11. n°1. 51–66.
- Levorato, M. C., Nesi, B., Cacciari, C. 2004. Reading comprehension and understanding idiomatic expressions: A developmental study. *Brain and Language* Vol. 91. 303–314.
- Levý, J. 1965. *Will Translation Theory be of Use to Translators? Übersetzen. Vorträge und Beiträge vom Internationalen Kongress literarischer Übersetzer in Hamburg*, Herausgegeben von Rolf Italiaander. Frankfurt am Main, Bonn: Athenäum Verlag. 77–82.
- Magyar L. 2008. A mentális lexikon modelljei a magyar nyelvben. In: Gervain J., Pléh Cs. (szerk.) *A láthatatlan nyelv*. Budapest: Gondolat Kiadó. 98–120.
- Nagy Gy. 2014. *Angol közmondások. 2000 angol közmondás, szólás és szállóige fordítása és magyar megfelelője*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Náray-Szabó M. 2002. Quelques remarques sur la définition du phrasème. *Revue d'Études Françaises* N°15. 71–81.
- Neidermüller P. 1999. A kultúraközi kommunikációról. In: Béres I., Horányi Ö. 2001. *Társadalmi kommunikáció*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Németh L. 2013. A világ nyelvi képének szerepe a frazeológiai variánsok kontrasztív vizsgálatában. In: Bárdosi V. *Reáliák a lexikológiától a frazeológiáig*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 93–102.
- Nida, E. A. 1964. *Toward a Silence of Translating*. Leiden: Brill.
- O. Nagy G. 1957. *Mi fán terem? Magyar szólásmondások eredete*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- O. Nagy G. 2010. *Magyar szólások és közmondások*. Budapest: Akkord Kiadó.

- Országh L. 1982. *Angol-magyar nagyszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Paczolay Gy. 1997. *Európai közmondások 55 nyelven arab, perzsa, szanszkrit, kínai és japán megfelelőikkel*. Veszprém: Veszprémi Nyomda Rt.
- Pawley, A., Syder, F. H. 1983. Two puzzles for linguistic theory: nativelike selection and native-like fluency. In: Richards, J. C. and Schmidt, R. W. (eds.): *Language and communication*. London: Longman. 191–22.
- Pinker S. 1999. *A nyelvi ösztön*. Budapest: Typotex.
- Postman, L., Keppel, G. 1970. *Verbal Learning and Memory (Modern Psychology)*. St Louis, MO, U.S.A.: Silver Arch Books.
- Price, H. H. 1996. *Thinking and Experience: Some Aspects of the Conflict Between Science and Religion*. Bristol: Thoemmes Press.
- Pusztai F. 2003. *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Reiss, K. 1971. Fordítás és szövegtipológia. In: Bart I., Klaudy K. (szerk.) *A fordítás tudománya. Válogatás a fordításelmélet irodalmából*. 1986. Budapest: Tankönyvkiadó, 229–249.
- Reiss, K., Vermeer, J. H. 1984. *Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie. Linguistische Arbeiten* 147. Tübingen: Max Neimeyer Verlag.
- Rintell, E., Mitchell, C. 1989. Studies of requests and apologies: An inquiry into method. In: S. Blum-Kulka-J. és House-G. Kasper. *Cross-cultural pragmatics. Requests and apologies*. Norwood: Ablex Publishing Corporation. 248–272.
- Róka J. 2002. *Kommunikációtan. Fejezetek a kommunikáció elméletéből és gyakorlatából*. Budapest: Századvég Kiadó.
- Sapir, E. 1951. The Status of Linguistics as a Science. In: Mandelbaum, D. (szerk.), *Selected Writings*. Berkeley, CA: University of California. 207–214.
- Schnell, Zs. 2006. Tudatelmélet és pragmatika. In: Gervain, J., Kovács K., Lukács Á., Racsmány M. (szerk.) *Az ezerarcú elme*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 102–117.
- Seleskovitch, D., Lederer, M. 1984. *Interpréter pour traduire*. Paris: Didier Erudition.
- Shannon, C. E., Weaver, W. 1949. The Mathematical Theory of Communication. In: Róka J. 2002. *Kommunikációtan. Fejezetek a kommunikáció elméletéből és gyakorlatából*. Budapest: Századvég Kiadó. 13–29.
- Simigné Fenyő S. 2009. *A meggyőzéstől a manipulációig*. Miskolc: Miskolci Egyetemi Kiadó.
- Sperber, D., Wilson, D. 1986. *Relevance: Communication and Cognition*. Oxford: Blackwell.
- Swinney, D., Cutler, A. 1979. The access and processing of idiomatic expression. *Journal of Verbal Learning Verbal Behaviour* Vol. 18. 523–34.
- Szathmári I. 2004. *Stilisztikai lexikon. Stilisztikai fogalmak magyarázata szépirodalmi példákkal szemléltetve*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Szili K. 2004. *Tetté vált szavak*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Thomas, J. 1983. Cross-cultural pragmatic failure. *Applied Linguistics* Vol. 4. 91–112.
- Tolcsvai Nagy G. 1992. A nyelvi norma és a mai magyar próza. In: Kemény G. (szerk.): *Normatadat – nyelvi norma*. Linguistica series A, Studia et dissertationes 8. Az MTA Nyelvtudományi Intézete, 41–8.
- Toury, G. 1995. *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam: John Benjamins.

- Uzonyi P. 2006. A forrásnyelvi és célnyelvi adatok ekvivalenciájának nehézségeiről. In: Magay T. (szerk.) *Szótárak és használók. Lexikográfiai füzetek 2.* 117–129.
- Valló Zs. 2000. A fordítás pragmatikai dimenziói és a fordítási reáliák. *Fordítástudomány* II. évf. 1. szám. 34–49.
- Venuti, L. 2004. Translation, community, utopia. In: Venuti, L. (ed.). *The Translation Studies Reader*. 2nd edition. New York and London: Routledge. 482–502.
- Wacha, I. 1999. *Szöveg és hangzása. Cikkek, tanulmányok a beszédéről.* Magyar Rádió Rt.: Budapest.
- Weinrich, H. 1989. *Conscience linguistique et lectures littéraires.* Paris: Maison des sciences de l'Homme.
- Wittgenstein, L. 2001. *Philosophische Untersuchungen.* (Kritisch-genetische Edition.) Joachim Schulte (Hrsg.) Frankfurt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Whorf, B. L. 1956. *Language, Thought, and Reality: Selected Writings of Benjamin Lee Whorf.* (ed.) by J. B. Carroll. Cambridge, Massachusetts: The M.I.T. Press.

Internetről letölthető irodalom

- Bańcerowski J. 1999a. A kognitív nyelvészet alapelvei. *Magyar Nyelvőr* 123. évf. 1. szám. Letölthető: <http://www.c3.hu/~nyelvor/period/1231/123107.htm> (Utolsó letöltés ideje: 2013. június 24.)
- Bańcerowski J. 1999b. A kognitív nyelvészet alapelvei. *Magyar Nyelvőr* 123. évf. 2. szám. Letölthető: <http://www.c3.hu/~nyelvor/period/1232/123207.htm> (Utolsó letöltés ideje: 2013. június 24.)
- Bárdosi V. 2007b. Európai frazeológiai univerzálék. Az európai frazeológiaiakincs közös elemei. Letölthető: http://real.mtak.hu/1722/1/47183_ZJ1.pdf (Utolsó letöltés ideje: 2013. június 24.)
- Freud, Z. 1900. Topografikus modell. Letölthető: <http://galleryhip.com/organizational-culture-iceberg.html> (Utolsó letöltés ideje: 2015. január 30.)
- Goldman, M. 1990. Jéghegy-modell. Letölthető: http://gepeskonyv.btk.elte.hu/adatok/Pedagogia/84N%E1dasi/CD2/08/01/08_01_2_1.htm (Utolsó letöltés ideje: 2013. június 22.)
- Gréciano, G. 1997. Préfabriqués linguistiques, leur performance cognitive et communicative. *Etudes culturelles internationales*. Letölthető: http://www.inst.at/studies/s_0103_f.htm (Utolsó letöltés ideje: 2015. április 4.)
- Moy, S. 2012. *100 proverbes français (les plus courants) et leur signification.* Sénas: Franc parler. Letölthető: <http://www.galanet.eu/dossier/fichiers/100%20proverbes%20fran%E7ais.pdf> (Utolsó letöltés ideje: 2015. május 21.)
- Paczolay Gy. 1991. *750 magyar közmondás és szólás.* Veszprém: Veszprémi nyomda Kft. (Letölthető: <http://mek.oszk.hu/00200/00242/00242.htm>) (Utolsó letöltés ideje: 2015. május 4.)
- Piirainen, E. 2005. Europeanism, internationalism or something else? Proposal for a cross-linguistic and cross-cultural research project on widespread idioms in Europe and beyond. *Hermes, Journal of Linguistics* n^o 35. 45–75. Letölthető:

<http://download2.hermes.asb.dk/archive/download/Hermes-35-4-Piirainen.pdf>) (Utolsó letöltés ideje: 2015. április 7.)

Szili K. 2006. Nyelvbe rejtett üzenetek. A nyelv és a kultúra viszonyáról általában és a magyar nyelv kapcsán. *Magyar nyelv* 102. évf. 1. szám. 33–43. Letölthető: <http://www.c3.hu/~magyarnyelv/06-1/szili.pdf> (Utolsó letöltés ideje: 2015. január 30.)

Szücs M. 2010. Idiómák megértésének vizsgálata gyermekek körében, Váradi Tamás (szerk.) IV. Alkalmazott Nyelvészeti Doktorandusz Konferencia, Budapest, 164–174. (Letölthető: [idiomak_megertesenek_vizsgalata_gyermekek_koreben.pdf](#)) (Utolsó letöltés ideje: 2015. május 4.)

Internetről letölthető források

<http://www.nyest.hu>

<http://les-proverbes.fr/>

<http://www.expressio.fr/>

<http://www.europarl.europa.eu>

<http://www.languefrancaise.net>

<http://parler-francais.eklablog.com>

<http://mek.oszk.hu/00200/00242/00242.htm>

http://www.eurosfaire.prd.fr/bibliotheque/pdf/Write_EN_Fight-the-fog.pdf

<http://www.galanet.eu/dossier/fichiers/100%20proverbes%20fran%E7ais.pdf>

Függelék

Felmérések

Az Európai Parlament szakfordítóival készített interjú kérdései

- (1) Ki fogalmazza az eredeti, forrásnyelvi szöveget?
- (2) Milyen nyelven írják a forrásnyelvi szövegeket?
- (3) Ki fordítja a parlamenti szövegeket?
- (4) Kik a fordítás végfelhasználói?
- (5) Melyek a fordítás konkrét körülményei: milyen eszközök segítik a fordítási folyamatot?
- (6) Milyen nyelvről milyen nyelvekre fordítanak a fordítók? (A-nyelvre, B-nyelvre, két idegennyelv között → pl. A-ról B-re, C-ről B-re)
- (7) Hány ember kezén megy át a szöveg mire feljut az Európai Parlament oldalára? (A FNY-i szöveg létrejöttétől a fordításon át odáig, hogy feljut az Európai Parlament honlapjára a CNY-i változat)

Kérdőíves felmérések

1. vizsgálat

Állandósult szókapcsolatok

Személyi adatok: (Húzza alá a megfelelő választ!)

Neme:

Férfi

Nő

Kora:

20-35 év

35-60 év

Mikor végezte tanulmányait?

- idén államvizsgázom
- korábban végeztem:..... évben.

Végzettsége:

- Orvos, állatorvos, egyéb egészségügyi terület
- Pszichológus
- Pedagógus
- Közgazdász
- Jogász
- Bölcsész
- Mérnök
- Egyéb:.....

Milyen beosztásban dolgozik?

- Vezető
- Beosztott
- Gyakornok

Az Ön által tanult, beszélt idegen nyelv(ek) (töltse ki a táblázatot):

| Nyelv: | alapfok | középfok | felsőfok |
|--------|---------|----------|----------|
|--------|---------|----------|----------|

| | | | |
|-------|-------|-------|-------|
| _____ | _____ | _____ | _____ |
| _____ | _____ | _____ | _____ |

Mit jelentenek az alábbi kifejezések? Magyarázza meg néhány szóban!

Amennyiben nem ismerné a kifejezést, de érzi a jelentését, mi jut eszébe először? Írhat pozitív vagy negatív jelzőket vagy számokat 1-5 (1 rossz; 5 jó)!

1. Kutyaszorítóban van
2. Rosszul áll a szénája
3. Hűvösre tesz vkit
4. Látástól vakulásig dolgozik
5. Magasabbra helyezi a lécet
6. Úgy fizet, mintha a fogát húznák
7. Szelídebb húrokat penget
8. Felnyitja/kinyitja Pandóra szelencéjét
9. Tele van a hócipője
10. Se szó, se beszéd
11. Mindenbe beleüti az orrát
12. Lepipál/leköröz valakit
13. Behúzza fülét-farkát
14. Benne van a pácban/csávéban
15. Kolumbusz tojása
16. Olyan, mint Buridán szamara
17. Nyakába varr vmit
18. Egyik tizenkilenc, a másik egy híján húsz
19. Kámforrá válik
20. Résen van

KÖSZÖNÖM SZÉPEN A SEGÍTSÉGÉT!

1. vizsgálat – magyar adatlap

Kérdőíves felmérés

Állandósult kifejezések

Jelen kérdőíves felmérés fordítástudományi doktori disszertáció kutatásához nyújt segítséget. Célja, hogy az állandósult kifejezések értelmezéséről kiegészítő adatokkal szolgáljon. A vizsgálat eredményei kizárólag tudományos kutatáshoz kerülnek felhasználásra.

A kérdőíves felmérés alanya :

1. Férfi / Nő (Húzza alá a megfelelő választ!)
2. 18-35 éves / 36-55 éves / 56-80 éves (Húzza alá a megfelelő választ!)
3. Tevékenységi területe : _____
4. Beosztása : _____
5. Mióta dolgozik a területen : _____

I. Melyik szituáció (a. vagy b.) leírására használná az alábbi kifejezéseket? Kérem, karikázza be a megfelelő betűjelet! Amennyiben az a. és b. lehetőségekkel nem ért egyet, kérem, adja meg c. pontban az Ön által elképzelt szituációt.

- | | |
|--|--|
| 1. A látszat néha csal. a. Téves álmodozás b. Homályos látvány c. _____ | 6. A kocka el van vetve. a. Eldobta a kockát b. Döntést hozott, amelyet később módosíthat c. _____ |
| 2. Mosom kezeim. a. Tisztára mos b. Nem törődik a következményekkel c. _____ | 7. A pénz nem boldogít. a. A pénz boldogtalanná tesz b. A gazdagság nem tesz boldoggá c. _____ |
| 3. Amelyik kutya ugat, az nem harap. a. Veszélyes helyzet b. Veszélytelen, ugató kutya c. _____ | 8. Egy mindenkiért, mindenki egyért. a. Össze kell fogni a közös célért b. Egyedül cselekszik mindenki helyett c. _____ |
| 4. Addig kell ütni a vasat, amíg meleg. a. Izzó vas formázása b. Kedvező helyzet kihasználása c. _____ | 9. A baj soha nem jár egyedül. a. A baj eléri egyedül a tetőfokát b. Több csapás egymást éri c. _____ |
| 5. Aki zörget, annak ajtót nyitnak. a. Aki kopog, azt beengedik b. Segítséget kér, de nem kap c. _____ | 10. Segíts magadon, az Isten is megsegít. a. Önálló cselekedet nélkül Isten nem segít b. Cselekedet nélkül is megsegít az Isten c. _____ |

II. Ön szerint, melyik magyarázat (a., b. vagy c.) fejezi ki legjobban a kifejezés jelentését? Kérem, karikázza be a megfelelő válasz betűjelét!

- | | |
|---|--|
| <p>1. Egy fecske nem csinál nyarat. a. egy példa nem általánosít b. boldogulás c. túlzás</p> <p>2. Sok húhó semmiért. a. rossz számítás b. jelentéktelen ügy felfújása c. elhatározás</p> <p>3. Rossz lóra tesz. a. ésszerűtlenség b. rossz számítás c. nemtörődömség</p> <p>4. Nem ihatunk előre a medve bőrére. a. kitartás b. őszinteség c. óvatosság</p> <p>5. Lassú víz partot mos. a. mértéktartás b. kitartás c. szóbeszéd</p> | <p>6. Fordítva üljük meg a lovat. a. ésszerűtlenség b. nemtörődömség c. elismerés hiánya</p> <p>7. A sötétben minden tehén fekete. a. újszerűség b. egyszerűség c. megítélés</p> <p>8. Nincs új a nap alatt. a. újszerűnek tűnő b. előnyös helyzet c. rossz számítás</p> <p>9. Utánam a vízözön. a. nem garantált boldogság b. nemtörődömség c. lehetőség</p> <p>10. Trójai faló. a. bírálat b. jólét c. veszélyforrás</p> |
|---|--|

III. Minden kifejezéshez tartozik egy magyarázat. Adja meg a kifejezésekhez tartozó magyarázat betűjelét a lenti táblázatban.

- | | |
|--|--|
| <p>1. Achilles sarka.</p> <p>2. A pénznek nincs szaga.</p> <p>3. Szabadjára enged.</p> <p>4. Nem zörög a haraszt, ha nem fújja a szél.</p> <p>5. Aki a-t mond, mondjon b-t is.</p> <p>6. Jobb ma egy veréb, mint holnap egy tűzok.</p> <p>7. Bagoly mondja verébnek, hogy nagyfejű.</p> <p>8. Senki nem lehet próféta a saját hazájában.</p> <p>9. Annyit ér, mint döglött lovon a patkó.</p> <p>10. Más szemében a szálkát is, saját szemükben a gerendát sem hajlandók észrevenni.</p> | <p>a. Ha belefogunk vmibe, folytassuk is, és viseljük tetteink következményeit.</p> <p>b. Olyan bírál másokat, aki hibásabb, mint az, aki bírál. Mások legkisebb hibáit is észreveszi, de a maga hibáit nem.</p> <p>c. Semmit sem ér.</p> <p>d. Többet ér a biztos kevés a bizonytalan soknál.</p> <p>e. A közvetlen környezetétől nem kapja meg a méltó elismerést.</p> <p>f. Gyenge, sebezhető pont.</p> <p>g. Ha sokat beszélnek vkiről v. vmiről, van annak némi alapja.</p> <p>h. Nem számít, honnan származik, lényeg, hogy van.</p> <p>i. Szabadon cselekedhet.</p> |
|--|--|

| | | | |
|----|--|-----|--|
| 1. | | 6. | |
| 2. | | 7. | |
| 3. | | 8. | |
| 4. | | 9. | |
| 5. | | 10. | |

KÖSZÖNÖM SZÉPEN A SEGÍTSÉGET !

2. vizsgálat – francia adatlap

Questionnaire

Expressions idiomatiques

Ce questionnaire mené dans le cadre de l'élaboration d'une thèse de doctorat en traductologie, a pour objectif de compléter les données statistiques sur l'interprétation des expressions figées. Les informations fournies lors de ce questionnaire seront uniquement utilisées pour approfondir ce travail scientifique. Elles ne seront en aucun cas utilisées à des fins commerciales.

Informations professionnelles sur la personne interrogée :

1. M / M^{me} (soulignez)
2. 18-35 ans / 36-55 ans / 56-80 ans (soulignez)
3. Domaine d'activité de la personne : _____
4. Fonction de la personne (responsabilité) : _____
5. Depuis quand détenez-vous cette fonction : _____

I. En quelle situation (a. ou b.) utiliseriez-vous les expressions ci-dessous ? Entourez-la !
Si vous n'êtes d'accord ni avec le a. ni avec le b., donnez une autre possibilité en c.

- | | |
|--|---|
| 1. L'habit ne fait pas le moine. a. Rêves trompeux b. Image floue c. _____ | 6. Les dés sont jetés. a. Dés lancés loin b. Décision prise, modifiable plus tard c. _____ |
| 2. Il s'en lave les mains. a. Nettoyer proprement b. Ne pas se soucier des conséquences c. _____ | 7. L'argent ne fait pas le bonheur. a. L'argent rend malheureux b. La richesse n'implique pas le bien être c. _____ |
| 3. Un chien qui aboie ne mord pas. a. Situation dangereuse b. Chien qui n'est pas dangereux c. _____ | 8. Un pour tous, et tous pour un. a. Agir ensemble pour un objectif commun b. Agir seul pour un objectif commun c. _____ |
| 4. Il faut battre le fer tant qu'il est chaud. a. Battre le fer rouge b. Agir au moment opportun c. _____ | 9. Un malheur ne vient jamais seul. a. Un problème atteint son apogée b. Un malheur en appelle d'autres c. _____ |
| 5. On ouvre la porte à celui qui frappe. a. Qui frappe, on le laisse entrer b. Demander de l'aide en vain c. _____ | 10. Dieu viendra en aide à ceux qui s'aident eux-mêmes. a. Sans agir, Dieu n'aidera pas b. Restant immobile, Dieu aidera malgré tout c. _____ |

II. Quelle explication (a., b. ou c.) décrit le mieux les expressions suivantes ? Entourez-la !

1. **Une hirondelle ne fait pas le printemps.**
 - a. un exemple n'est pas une généralité
 - b. faire son petit bonhomme de chemin
 - c. exagération
2. **La montagne a accouché d'une souris.**
 - a. mauvais calcul
 - b. « gonfler » une question insignifiante
 - c. prendre une décision
3. **Miser sur le mauvais cheval.**
 - a. déraison
 - b. mauvais calcul
 - c. insouciance
4. **Nous ne devons pas vendre la peau de l'ours avant de l'avoir tué.**
 - a. persévérance
 - b. sincérité
 - c. précaution
5. **Petit à petit, l'oiseau fait son nid.**
 - a. agir avec modération
 - b. agir avec persévérance
 - c. faire des rumeurs
6. **Mettre la charrue avant les bœufs.**
 - a. déraison
 - b. insouciance
 - c. manque de reconnaissance
7. **La nuit, tous les chats sont gris.**
 - a. modernité simple
 - b. simplicité volontaire
 - c. jugement douteux
8. **Rien de nouveau sous le soleil.**
 - a. nouveau uniquement d'apparence
 - b. position avantageuse
 - c. mauvais calcul
9. **Après moi le déluge.**
 - a. bonheur qui n'est pas garanti
 - b. insouciance
 - c. possibilité
10. **Le cheval de Troie.**
 - a. critique
 - b. prospérité
 - c. source de danger

III. A chaque expression, faites correspondre sa définition développée. Donnez la lettre de la définition correspondante dans la grille ci-dessous.

- | | |
|--|--|
| <ol style="list-style-type: none"> 1. Le talon d'Achille. 2. L'argent n'a pas d'odeur. 3. Laisser la bride sur le cou. 4. Il n'y a pas de fumée sans feu. 5. Quand le vin est tiré, il faut le boire. 6. Un tiens vaut mieux que deux tu l'auras. 7. C'est l'hôpital qui se moque de la charité. 8. Il est dur d'être prêtre dans sa propre paroisse. 9. Avoir autant de valeur que des fers à cheval sur un cheval mort. 10. Vous voyez la paille dans l'œil de votre voisin, mais pas la poutre dans le vôtre. | <ol style="list-style-type: none"> a. Il faut aller au bout d'une affaire dans laquelle on s'est engagé. b. Quelqu'un ridiculise quelqu'un d'autre pour un défaut qu'il a lui-même. c. Les défauts d'autrui qu'on perçoit comme gênants, en ignorant les siens propres. d. Quelque chose ne vaut rien. e. Une chose obtenue vaut mieux que des choses promises. f. Dans son entourage on ne reconnaît pas ses valeurs. g. Le point faible, vulnérable. h. Il y a un fond de vérité à une rumeur. i. Peu importe d'où il provient, l'essentiel est d'en avoir. j. Être libre d'agir ou de s'exprimer. |
|--|--|

| | | | |
|----|--|-----|--|
| 1. | | 6. | |
| 2. | | 7. | |
| 3. | | 8. | |
| 4. | | 9. | |
| 5. | | 10. | |

MADAME, MONSIEUR, JE VOUS REMERCIE BIEN DE VOTRE COLLABORATION

Frazémagyűjtemény

Az Európai Parlament honlapjáról gyűjtött 300 angol-francia-magyar frazémát Excel-táblázatba rendeztem. A dolgozatban részletesen tárgyalt egységeket félkövér betűtípussal jelöltem. A frazeológiai egységekről gyűjtött adatokat tizenkét oszlopban sorakoztattam fel.

Az első oszlopban a frazémák sorszáma szerepel. A másodikban a frazémák típusát tüntettem fel. A harmadik, negyedik és ötödik oszlopban a Parlament honlapjáról letöltött francia és magyar frazeológiai egységek angol, francia és magyar ekvivalense található. A hatodik és hetedik oszlop a frazémák megfeleltetésének rövidítéseit tartalmazza angol → francia (EN → FR) és angol → magyar (EN → HU) irányban az általam felállított kategóriák szerint. A nyolcadik és kilencedik oszlopban a vizsgált frazémák Bárdosi Vilmos *Francia-magyar tematikus szólásszótár. Szólásmagyarázatok és gyakorlatok megoldókulccsal* (1) (Bárdosi 2010a) és a *Magyar szólások, közmondások értelmező szótára fogalomköri szómutatóval* (2) (Bárdosi 2012) című műveiben fellelhető magyar megfelelőjét adtam meg.

A 300 egység után sorszámmal ellátva a 100 angol szövegváltozat egységét tüntettem fel a hozzájuk tartozó, a Parlament honlapján található linkkel.